SOSYOLOJİ NEDİR?

JOSEPH FICHTER

Çeviren
Nilgün ÇELEBİ

Atilla Kitabevi
2001. Ankara

5. BASKI

SOSYOLOJİ NEDİR?

JOSEPH FICHTER

Çeviren
Nilgün ÇELEBİ

Atilla Kitabevi
2001. Ankara

5. BASKI

Yöneten :
Alper YÜCEER

Genel Yayın Sorumlusu
Av. Arzu Alper YÜCEER

Redaktör
Mustafa YILDIRIM

Genel Dağıtım
Üniversite Kitabevi
MUĞLA
0.252. 223 89 39
0.535. 296 67 10

Kapak
Evşen YÜCEER & AYŞE ÖZGÜN

Bilgisayar & Dizgi
Ayşe ÖZGÜN

5. Baskı

2001 ANKARA

ISBN 975-7285-00-5

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Joseph Fichter'in yazdığı ve orijinal adı "What's Sociology" olan bu kitap,sosyolojinin temel kavramlarını en güvenilir bir biçimde ve her düzeydeki kişinin rahatlıkla anlayabileceği bir tarzda işlemektedir. Bu nedenle kitabın sadece sosyoloji lisansı yapanlar için değil ama sosyolojiye şöyle veya böyle ilgi duyan herkes için yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu kitaptaki temel kavramların Sosyolojiye giriş derslerinin başında öğrenilmesi öğrencilerin daha sonraki konuları özellikle de sosyal kurumların işleyişini kavramalarını kolaylaştıracak. giderek teorilere hakimiyetlerini artıracaktır. Çeviri kitabın 1971 yılındaki 2. baskısından yapılmış olup. her bölümün sonunda Amerikan toplumu için yapılan analizler çeviri dışı bırakılmıştır.

Ankara - 2001

Prof.Dr.Nilgün ÇELEBİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

KISIM I
KİŞİ ve TOPLUM

KISIM II
ÖRÜNTÜLER ve KÜLTÜR

KISIM III
KÜLTÜR ve TOPLUM

GİRİŞ
SOSYOLOJİ NEDİR?

SOSYOLOJİNİN İÇERİĞİ
KAVRAMSAL ÇERÇEVE
GERÇEK ŞEYLERİ Mİ İNCELİYORUZ?
DİĞER DİSİPLİNLERDEN AYRILIK
SABİT OLAN BİR ŞEY VAR MIDIR?
HER ŞEY İNCELENMEYE DEĞER Mİ?
SOSYOLOJİ, GÜÇ BİR İNCELEME ALANI
SOSYAL MÜHENDİSLİK ve SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA
NEDEN SOSYOLOJİ ÖĞRENİYORUZ?

SOSYOLOJİ NEDİR?

Sosyoloji insanların birbiriyle ilişkilerinin bilimsel açıdan incelenmesidir. İnsanlar her zaman başka insanlarla ilgilenmişlerdir. Gazeteciler, yorumcular toplumun günlük yaşamındaki dikkati çeken olayları sürekli olarak toplayıp yayarlar. Tarihçiler çoğunlukla kamu yöneticilerinin nasıl davrandıklarına ilişkin kayıtlar tutarlar. Ozanlar ve öykücüler sosyal ilişkiler üzerinde odaklaşırlar. Belirli çevre koşulları altında insanların nasıl davranacağını kendi bellek ve imgelerinde yeniden kurgularlar. Filozof ve dinbilimciler insanoğlunun nasıl davranması gerektiği üzerinde dururlar, yorumlarını öncel bilgi ve deneyimlerinin üzerine dayandırırlar.

Sosyolog kişiler üzerinde de uzmanlaşmıştır, ama sosyoloğun görevi burada bitmez, o daha da ileriye ve derine gider. Çünkü sosyoloji sosyal davranışa yönelen bilimsel bir yaklaşımdır. Sosyolog, gazeteci ve tarihçinin yeteneklerine, belki de bir ozan veya filozofun sezgilerine sahip olmalıdır; ama bu yetmez. Sosyolog verilerini nasıl toplayacağını ve gözlemlerinin sonuçlarını nasıl analiz edeceğini de bilmelidir. Grup yaşamının sosyolojik incelenmesi, grup yaşamının sosyolojik yorumu ile birlikte gitmelidir.

Sosyoloji terimi ilk kez bir Fransız, Auguste Comte tarafından

kullanılmış ve İngiliz. Herbert Spencer tarafından da popularize edilmiştir. Ancak bu kişiler bir kimyacının laboratuvarda yeni maddeler icat etmesi gibi sosyal davranışı "icat" etmemişlerdir. Sosyologlar astronotların ayın yüzeyini keşfetmesi gibi "keşif"ler de yapmazlar. Sosyal davranış orada, her zaman vardı. Sosyolojinin konusu -ki bu kitapta incelenen olgu da budur - insanlık tarihi boyunca bir süreklilik göstermiştir.

Sosyal yaşamın özsel oluşturucuları insanlık kadar eskidir ve bazan görece ilksel ve basit formlarda, bazan da oldukça karmaşık ve sofistike formlarda var olagelmiştir. Söz konusu özsel süreklilik ve temelde benzer olma gerçeği, sosyal yaşamın bilimsel açıdan incelenmesini olanaklı kılar. Belirli düzenlilikler ve tekbiçimlilikler her zaman vardır. Bunlar gözlenebilir, betimlenebilir, analiz edilebilir ve yorumlanabilirler; ve ancak bunları yapmayı öğrendikten sonradır ki, sosyoloji bilimi üzerinde doğru dürüst konuşabiliriz.

Sosyoloji özellikle son 50 yıl içinde Birleşik Devletler'de pratik araştırmaya dayalı bir bilgi gövdesi elde edebilmiş, kurumlarını ortaya koyabilmiş ve üniversite programlarında merkezi bir yer edinebilmiştir. Bu kitaba gerekli materyali sağlayan sosyologlar şu üç noktayı gerçekleştirmişlerdir; ilki, kişilere ilişkin sorular sormuşlardır, ikincisi, metodik olarak kişilerin nasıl davrandıklarını gözlemişlerdir, üçüncüsü, grup yaşamının çeşitli formlarına katılmışlardır. Bu çalışmaları bilimsel kılan nokta, çalışmaların sistematik ve kontrollü olmasıdır. Açıktır ki, hiçbir sosyal bilimci herkesle konuşmaz, her davranış örüntüsünü gözleyemez, kişilerin toplumda yaptığı herşeyi yapamaz.

Bilimsel bilginin temsil edilmesinin anahtarı bilimsel örneklemdir. Amerika'daki delikanlı kültürünün "evren"i milyonlarca genci kapsar, ama eğer tüm delikanlıların belirli bir oranını inceleyebilirsek, yine de bu kültüre ilişkin güvenilir bir bilgi elde edebiliriz. Aynı şeyler Amerikan aile yaşamı, iş ve sanayi dünyası, siyasal ve askeri sistemler, dini ve eğitimsel kurumlar için de söylenebilir.

Bu tip örnekleme teknikleri yoluyla yaptığımız genelleştirmeler, aslında hiçbir zaman tümüyle gerçeği yansıtmazlar. Çünkü başkalarından farklı davranan kimseler her zaman vardır. Ancak bu genelleştirmeler yüksek bir olasılığı dile getirirler ve sürekli olarak yeniden kontrol edebileceğimiz bilgiler temin ederler. Bu ise, insanoğlunun kültürel ve sosyal davranışına ilişkin gerçekci bir ön

tahminin yapılabileceğini gösterir. Bazı kişiler arasında gördüğümüz yanlış bir davranışı tesadüfen tanıyabilmemiz gerçeği ise, insanların büyük çoğunluğunun, toplumlarının beklentilerine uyduğunu gösterir.

SOSYOLOJİNİN İÇERİĞİ

Sosyolojinin tanımı, sosyolojiyi diğer sosyal bilimlerden ayırmalıdır. Ekonomi, odağını insanların yeryüzünde yaşayabilmek için talep ettikleri maddi şeyler üzerine yerleştirir; Bu maddi şeylerin nasıl üretildiği, mübadele edildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği gibi. Siyasal bilimler güç ve otorite üzerinde durur: Düzenli bir kamu yaşamının olanaklı kılınması için güç ve otoritenin nasıl kullanıldığını, dağıtıldığını, bunların yollarının neler olduğunu inceler. Sosyoloji insan "birlikteliği" gerçeği üzerinde odaklaşır; toplumun her yerinde var olan, sosyal etkileşimin örüntüleşmiş düzenliliklerini inceler. Sosyoloji, bilgi gövdesi olarak insan ilişkileri gerçeğini alır, bu gerçek üzerinde merkezileşir. Sözkonusu insan birlikteliğine katkıda bulunan veya ondan çıkarılan herşey sosyolojiktir.

Hiçbir tanımlama, tanımlanan şeyin tanınmasından daha fazla bir şey sağlayamaz. Sosyoloji toplumun, insan etkileşiminin veya sosyal davranışın bilimsel açıdan incelenmesidir, dediğimizde sosyolojinin içeriğine ilişkin bir işaret de vermiş olmaktayız. Bu kitap boyunca sosyolojinin tanımının açıklanması ve tartışılması yapılmaktadır. Bir başka deyişle bilimin içeriği incelenmektedir. Bir giriş kitabı olması doloyısıyla bu kitap, sosyolojinin temel, özsel ve genel bilgilerinin bir derlemesi olmak durumundadır. Burada tek tek sosyologlarca gerçekleştirilmiş oldukça teknik ve ayrıntılı incelemelerin betimlemesine yer verilmeyecektir.

Sosyolojinin "bilimsel bir çalışma" olduğunu söylediğimizde aslında, sosyolojinin sadece entellektüel bir egzersiz veya belirli insan olgularına özel bir yaklaşım olduğunu söylemek istemiyoruz. Sosyoloji hem bunlardır, hem de daha ağırlıklı olarak topluma ilişkin bir bilgi gövdesidir. "Bilim" sözcüğü incelenen bir şeyin (içerik) ve bir çalışma yolunun (yöntem) var olduğuna işaret eder. Bu kitap sosyolojinin temel içeriğini, sosyologların araştırmalarında kullandığı yöntem ve teknikleri özetlemektedir.

Sosyolojinin içeriği genellikle "sosyal olgular" olarak belirtilir. Ama bu, bulanık bir ifadedir. Onun yerine, insan ilişkilerine ilişkin günlük deneyimlerimiz için, insan etkileşimini incelediğimizi

söylemek daha doğru olur. Bu ilişkiler aile, arkadaş, düşman veya yabancılar ile kurulmuş olabilir. Bütün bunlar sosyolojinin temel konularıdır. Bizler sadece birlikte olduğumuz kişilere belli bir tip tepkide bulunmakla kalmayız, aşağı yukarı benzer tipteki tepkilerimizi tekrar ve tekrar gösteririz. Bu, bizim sosyal davranışımızın örüntüleşmiş ve standardize edilmiş olduğunu gösterir.

"Sosyal davranış örüntüleri" ifadesi sosyolojide çok önemli bir kavramı işaret eder. Kişilerin biricik, anormal, özel eylemleri biz sosyologları sadece ikincil düzeyde ilgilendirir. Çünkü biz yinelenen bir düzendeki, olagelen sosyal ilişkiler üzerine dikkatlerimizi yöneltiriz. Aya giden astronotların gezi deneyimleri sosyoloğu, ticari hava yollarının düzenli yolcu seferli kadar ilgilendirmez. Sosyolog özünde sosyal davranışın her zaman aynı kalan yinelenmeleri üzerinde durur, onları inceler.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal davranış somut olarak vuku bulur, bir başka deyişle kişisel olarak belirli bir yer ve zamandaki kanlı canlı kişiler arasında cereyan eder. Ancak bu davranışı anlayabilmek için nerede yerine getirilmiş olursa olsun, davranış eylemlerindeki bir benzerliği belirginleştiren genelleşmiş kavramları, formlaştırmak zorundayızdır. Örneğin Çin'de veya Şili'de okul gelenekleri ne olursa olsun, eğitim sistemi kavramı ile yine de ne demek istediğimizi biliriz. Fransız köylülerinin aile içi davranışları, Amerikan gecekondularında oturan ailelerin davranışlarından farklı bile olsa ailenin ne olduğunu biliriz. Bu çeşit kavramsallaştırmalar sosyoloğun, özel insan etkinlikleri yerine, insani yönelim çeşitlerini düşünebildiğine işaret etmektedir.

Sosyal etkileşim, somut günlük yaşayış içinde vukubulur. Ama bu etkileşimi analiz etmek ve anlamak için bu etkileşimi kavramsallaştırmayı öğrenmemiz gerekir. Kendimizi sayısız özel, tekil olaylardan özsel genelleştirmeler, soyutlamalar yapacak düzeyde yetiştirmeliyiz. Ancak bundan sonradır ki bilimin içeriğini, bu kavram ve genelleştirmeleri mantıksal bir çerçeveye yerleştirip düzenlemeye muktedir olabiliriz. Bu kitapta bu anahtar kavramların, sosyokültürel sistemin zihinsel kurgulamasını formlaştırmada, nasıl karşılıklı olarak bağlantılandırıldığını göreceğiz.

Toplumu ve kültürü paralel yapılar olarak görmek çabuk ve kaba bir betimlemedir. Örneğin toplumdaki insanları gözlemleyerek kişilerin görtermeye yöneldiği ve sosyal işlevler çerçevesinde

toplanan, belirli sosyal davranış örüntülerini tanırız. Böyle bir örüntüler seti, bireyin yerine getirdiği sosyal rol olarak kavramsallaştırılır. Sizin öğrenci olarak rolünüz profesörünüzün rolünden oldukça farklı bir biçimde standardize edilmiş ve örüntüleştirilmiştir. Gerek öğrenci gerek profesör eylemlerinin yöneldiği hedeflere doğru ve beklenen tarzlarda eylemde bulunur. Fakat kavramlaştırma daha da ileri gider: Belirli bir sosyal işlev üzerinde merkezileşen tüm örüntüleşmiş rolleri bir araya getirdiğinizde bir sosyal kurum elde edersiniz. Sonuçta, kurumların hepsinin bir toplam olarak birleştirilmesi ve örüntüleşmiş rollerin de bir öbek insan tarafından yerine getirilmesi halinde bu oluşum, kültür olarak kavramsallaştırılır.

Şurasını unutmayalım ki biz sadece örüntüleri incelemiyoruz fakat aynı zamanda sosyal kişileri de inceleme konusu yapıyoruz. Örneğin öğrenci ve profesör insan ilişkileri içinde birlikte bulunur ve karşılıklı etkileşime girerler. Bu, sosyal rolün olduğu her yerde gözlemlenir. Sözkonusu insan ilişkileri, kişilerin sosyal gereksinmelerini doyurmak için işbirliği ettikleri her sosyal grup içinde vuku bulur. Bu sosyal gereksinmeler oldukça çeşitli olduğu için de çok çeşitli grupları kavramsallaştırmamız ve sınıflamamız gerekir. Toplumdaki temel gruplar birbirleriyle ilişkili temel birtakım sosyal kurumları kullanırlar. Örneğin eğitim gruplarındaki kişiler eğitim kurumu ile uyumlu örüntüleri izler ve rolleri yerine getirirler. Tüm gruplar sürekli ve birbirine bağlı bir toplam olarak kavramsallaştırıldığında ise toplum olarak adlandırılan soyutlamayı elde ederiz. Bu kaba betimleme bize her tekil toplumun kendine uyan bir kültürü kullandığını göstermektedir.

GERÇEK ŞEYLERİ Mİ İNCELİYORUZ?

Herhangi bir bilimin kavramsal çerçevesi üzerinde konuştuğumuzda kuşkusuz zihnimizde var olan birtakım genelleştirilmiş soyutlamalardan söz etmekteyizdir. Ancak, kavramlarımız gerçekçi değilse, ve içinde insanoğlunun yaşadığı somut sosyal ve kültürel sistemle iletişimde bulunmuyorsa, bilimsel incelemeye de uygun değildir. Sosyolojinin konusu gerçek düzende vukubulur, fakat sosyal olguların gerçekliğini kanıtlamak bir sosyal bilimci olan sosyoloğun işlevi olarak gösterilemez. Sosyolog bunları verilmiş, hazır veriler olarak kabul eder ve bunların varlıkları ve özlerine ilişkin son açıklamalar yapmayı da felsefecilere bırakır.

Burada söylemek istediğimiz, insan davranışının pek çok boyuta

sahip olduğu ve insanoğlunun çeşitli bakış açılarından incelenebildiğidir. Sosyolog bir psikiyatrist, bir dişçi, bir doktordan farklıdır. Bizim burada yaptığımız insanın davranışındaki sosyal boyutu bulup çıkarmak, soyutlamak, dikkatimizi bu soyutluk üzerinde odaklaştırmaktadır.

Sosyal gerçekliğin bu biçimde ele alınışı sosyolojiye yeni başlayan öğrenciler için büyük bir öneme sahiptir. Çünkü öğrencinin aklı, genellikle sosyoloji alanının çok ötesinde ve fakat sosyoloji literatürü içinde sosyolojiye katkıda bulunduğu gerekçesiyle yer alan birtakım kitaplardaki görüşlerle karmakarışık edilmiştir. Bu, objektif davranış normlarını ve özellikle de sosyal değerlerin varlığını yadsıyan spekülatif ve sahte metafizik nitelikteki çalışmaların yol açtığı bir durumdur.

Sosyal gerçeklik bu soruna, sosyal yaşamı açıklama ve betimlemede kullanılan sayısız ve hayali birtakım analojiler yüzünden saplanmıştır. Örneğin bir kitap, toplumun ve kültürün bir organizma veya superorganizma oluşturduğunu, yani toplumun düzenli olarak doğup, büyüyüp, çöktüğünü yazar. Mekanik açıklamalar'a göre ise toplum aslında dev bir makinadır. Psikolojik açıklamalar bazan, bazı tip kollektif bilinçlerin sosyal yaşamın merkezi gerçeği olduğu sayıltısıyla başlar.

Bir analoji kısmen benzer, kısmen benzemez olan iki nesnenin karşılaştırılmasıdır. Eğer bu betimlemelerde sözkonusu benzerliklere sadece, konuyu okuyucunun zihninde canlandırıcı açıklaştırmalar olarak yer verilirse, sonuç oldukça zararsızdır. Fakat sosyal bilim terminolojisi bütün analojilerin genelde oldukça yararsız olduğu noktasına da gelmiştir. Toplumun ve kültürün biyolojik, mekanik ve psikolojik betimlenmeleri yanlıştır. Nesnel gerçek şudur; Sosyal gerçeklik biyoloji, fizik veya psikolojinin terimlerine indirgenemez. Ama bu, sosyal olgunun bir boşlukta olduğunu veya gerçeğin tüm diğer görünümlerinden tamamen ayrılmış olduğunu da göstermez.

DİĞER DİSİPLİNLERDEN AYRILIK

Sosyoloji bilim haline sadece, sosyal yaşamın gerçeklerini açan ve sistemleştiren kuram ve araştırmalar yoluyla gelmemiştir. Bilimsel statüsünün gelişmesi sürecinde sosyoloji, kendini benzer yorumlardan derece derece saflaştırmıştır da. Sosyolog bilimsel rolünü akıldan çıkarmaksızın, filozoftan varlık analojisine ilişkin temel olguları öğrenmiştir. Bunun gibi sosyolog diğer disiplinlerden de çeşitli

şeyler öğrenmiştir. Sonuçta sosyolojinin gerçek konusunu yorumlamada yanlışa düşmesini önleyen bilgi donatımını oluşturmuştur. Bu bilgi donatımı "ekstra" olarak da adlandırılabilir. Çünkü sosyolojinin dışında ve fakat sosyolojiye başlangıçtır.

Sosyolojinin diğer akademik disiplinlerden farkı, bir dizi örnekle daha iyi anlatılabilir. Örneğin bir sosyolog biyologtan kalıtım olgusunu öğrenmelidir. Fizyolojik kalıtımın kültürel davranışın bazı yönleri üzerinde bir etkisi olduğuna ilişkin herhangi bir kuşku yoktur. Benzer olarak iklim, yeryüzü şekilleri gibi coğrafyanın çeşitli yönlerinin davranış örüntüleri üzerinde etkide bulunduğu da bir gerçektir. Sosyal bilimci zorunlu nitelikteki olgusal bilgileri almak için coğrafyacılara yönelir. Öte yandan insanın psikolojik tutumları da sosyal davranışı üzerinde etkilidir. Bireysel psikoloji alanı sosyolojiden oldukça farklıdır fakat yine de sosyal bilimciye pek çok önemli ve temel bilgiler sağlar. Bu, aynı zamanda etik ve moral alanlar için de doğrudur. Çünkü bu alanlarda da önemli ilke ve kavramlar geliştirilmiştir.

Her eğitim görmüş kişinin bu akademik disiplinlerin her birine ilişkin en alt düzeyde bir bilgi edinmiş olması beklenir. Hiç kimse her zaman ve sadece saf bir sosyolog ve, geniş ve genel bir eğitim gerektiren başka herhangi bir bilgi alanında yeterli bir uzman olamaz. Bilginin sadece bir alanı ile sınırlanmış olan bilim adamı rolü, sosyal bilimcinin toplum içinde insan olarak yerine getirdiği rollerden sadece bir tanesidir. Sosyoloji net olarak tanımlanabilen bir bilimdir. Öğrenci bu alanda uzmanlaşmış bilgi edinebilir ama bu uzmanlaşma, daha genel bir öğrenim özgeçmişine dayandırılmalı, onunla birlikte ilerlemeye özendirilmelidir.

Çeşitli yardımcı disiplinler sosyoloğa sayıltı düzeyinde değerlendirilebilecek bilgileri sağlarlar. Felsefe, biyoloji, coğrafya, psikoloji ve etik gibi disiplinler içinde elde edelin bilgiler sosyolog tarafından, alanlarında sınanmış ve kanıtlanmış oldukları sayıltısıyla, kullanılır. Kuşkusuz bu bilgiler, adı geçen disiplinlerin uzmanları için değil fakat sosyologlar için birer sayıltı olarak kabul edilirler. Ansiklopedik sosyoloji kavramı çoktan beri terkedilmiştir. Sosyal bilimciler insanoğlunun kendini yönetme gücüne sahip olduğunu, nesnel moral değerlerin mevcut olduğu veya kişilerin psikolojik yapılarının farklı olduğunu kanıtlamaya kalkışmaz. Sosyoloji öğrencisi bunları bilmelidir. Fakat, bütün bunları bir sosyologdan öğrenmeyi de beklememelidir.

SABİT OLAN BİR ŞEY VAR MIDIR?

Sosyolojiye başlayan öğrenci farklı toplumlardaki çeşitli davranış kalıplarıyla ilgilenirken oldukça şaşırtıcı bilgi dizilişleriyle karşılaşır. Öğrenci sosyal alışkılardaki çok çeşitliliğe ilişkin o denli çok şey okur ve duyar ki tekbiçimliğin olup olmadığını merak eder. İleride de göreceğimiz gibi belirli sabit öğeler her toplum ve kültürde bulunmalıdır. İşin gerçeği, sosyolojinin ilkeleri tekbiçimli, evrensel ögelerdir. Bu kitabın bölüm başlıklarına kısa bir göz atmak, sözkonusu ögelerin neler olduğunu bize gösterecektir.

Sosyoloji öğrencileri süreklilik gösteren benzerlikler ile, değişen farklılıkları ayırdetmeyi öğrenmelidir. İlkel ya da modern her kültür temel kurumları içermeli ve her toplum da, içinde insanların bir arada sosyal hedeflere yönelik işlevde bulunduğu ve aralarında iletişim olan temel gruplara sahip olmalıdır. Bu tekbiçimlilikleri olanaklı kılan şeyin, sosyal yaşamın doğası olduğu ileri sürülebilir. Bu temel kurum ve gruplar aile, eğitim, ekonomi, din, siyaset ve boş zaman değerlendirme, insanların örgütlenmiş bir sosyal yaşam sürdükleri her yerde vardır. Sözkonusu kurum ve grupların oluşturucuları da zorunlu olarak her yerde bulunurlar.

Sosyoloji öğrencileri tesadüfi davranış benzerlikleri üzerinde gereksiz yere vakit harcamamalıdırlar. Örneğin İngiltere ve Polonya'daki seçimler dış görünüş olarak kabaca aynıdır. Fakat bunların sosyal anlamları tümüyle farklıdır. Öğrenciler tesadüfi farklılıklar üzerinde de dikkatlerini yoğunlaştırmaktan kaçınmalıdırlar. Sözgelimi Amerika'lıların selamlaşması ile Japon'ların selamlaşması arasındaki fark, Amerikalı'ların nezaketten yoksun olduklarını göstermez. Bir toplumda alkollü içkilerin yasa dışı sayılması gerçeği ile bir başka toplumda her öğünde şarap ikram edilmesi gerçeği, birini diğerinden daha iyi kılmaz.

Bizler birer sosyolog olarak hem tekbiçimliliği ve çeşitliliği hem de süreklilik ve değişmeyi tanımalı ve kabul etmeliyiz. Farklı yer ve farklı insanlar arasında sosyolojik sürekliliklerin geniş çeşitlilik göstermesi aslında toplumun ve kültürün olağanüstü esnek olduğuna işaret eder. Bir toplumda çocuklar resmi eğitimlerini sadece baba ve amcalarından alırlar. Bir başka toplumda çocuklar grup halinde eğitimde uzman olan bir kişiye gönderilirler. Sahra'da hurma ağacını sulayan bir Arap'ın günlük işleri Alaska'da balina avlayan bir Eskimo'nun etkinliğinden bambaşkaymış gibi görülebilir. Burada

önemli nokta eğitim ve ekonomik kurumların tüm kültürlerde ortak olduğudur. Temel sosyal gereksinmeler her toplumda vardır; farklı olan sadece bunların tatmin tarzlarıdır.

HERŞEY İNCELENMEYE DEĞER Mİ?

Süreklilik ve değişmelere ilişkin bu problem, değerlerin göreliliği konusuyla yakından bağlantılıdır. Eğer dünyada çok fazla değişme varsa ve eğer insanlar gereksinmelerini çok çeşitli tarzlarda karşılıyorlarsa, sosyal yaşamda kullanılabilecek olan herhangi bir değer ölçütü bulunabilir mi? Öğrenci moral bir kişidir ve bir anlamda da bir dünya vatandaşıdır. Öğrenci kendi davranışından sorumlu ve yükümlüdür, toplumdaki iyi ve kötü ile mantıksal olarak ilgilidir. Bu ilgi açıkça bir bilinç konusudur: Etik ve moral bilinci. Bu bilinç toplumun bilimsel olarak incelenmesiyle tatmin edilemez. Hatta - ki genellikle böyledir - bu bilinç sosyoloji tarafından doğurulur.

Sosyoloji herhangi bir özel moral sistem ile düzene sokulmuş bir disiplin değildir. Sosyal bilim kendi içinde demokratik ve totaliter; Hristiyan ve Müslüman olabilemez. Sosyolog bir bilim adamı olarak inceleyip analiz ettiği kültür ve toplumlar hakkında moral yargılarda bulunmaktan açık yüreklilikle sakınmaya çalışır. Sosyolog değer sistemlerinin bir toplumdan diğerine ve hatta bir toplumda da gruptan gruba değiştiğini gözler. Eğer bir sistemin diğeri kadar "iyi" veya ondan "kötü" olduğunu söylerse, değer yargısı koyuyor demektir. Ki bu da sosyoloğun bilimsel rolünden çok, moral rolünden kaynaklanır.

Sosyal değerler toplumun üyeleri tarafından oldukça önemli ve değerli olarak görülürler. Kişiler davranışlarını sosyal değerlere göre standardize etmeye yönelirler. Muhtemelen hiçbir sosyolog değerlere karşı getirdiği tutumunda tümüyle yansız değildir. Sosyolog, bir suçlu grubu ile kilise komitesi arasında herhangi bir moral farklılık görmez. Kuşkusuz hiç bir sosyolog görüşlerini ister yazı yazarken ister ders verirken, sahip olduğu değerlerinden saflaştıramaz. Kullandığı bazı nitelemelerle bazı ifadeleri ima edebilir, örneğin "özgür" işveren-işçi ilişkileri, "baskıcı" çocuk işçi çalıştırma sistemi ifadelerinde olduğu gibi.

Bu kuşkusuz, en yansız bilim adamının bile, ki her sosyolog da öyle olmalıdır, kendini içinde bulunduğu kültürden tamamen uzaklaştıramadığı anlamına gelir. Bilim adamlarının kişisel değerleri, içinde sosyalize oldukları kültürün değerlerini yansıtır. Bu durumu

sosyoloji öğrencisinin başlangıçta öğrenmesi ve ileride de elden geldiğince yansız ve nesnel olması gerektiğini anlaması önemlidir. Bu konuyu, başka grupları kendi grubunun normları ve değerleri ile yargılama yönelimi olan etnosentrizm olgusunu tartışırken yine irdeleyeceğiz. Kişilerin değerlere sahip olması ve değerlere uygun davranması kişisel ve sosyal yaşamın doğal bir durumudur. Bu gerçek, sosyologların farklı değer sistemlerini anlamaları, analiz etmeleri ve değerlendirmelerinde engeller yaratır.

Sosyal değerler toplum üyelerinin kendi davranışlarını standardize ettiği normlar ve ölçülerdir. Örneğin tutucu Fransız ailelerine göre gençlerin en "doğru" evlenme yolu anababalarının iznini alarak evlenmeleridir. Oysa Birleşik Devletler'de pek çok genç için en "doğru" evlenme yolu karşılıklı romantik aşkın varlığıdır. Sosyolog ise bir bilim adamı olmadan önce, yaşadığı toplumun değerlerini kazanmıştır. Dolayısıyla istediği ölçüde yansız olması pek olası değildir. Sosyoloğun en bilimsel davranışı bile şu iki değer yargısını ima eder:

a) Bilimsel soruşturma, yapılmaya değer bir etkinliktir;

b) Grup içindeki birey, bu tür bir soruşturma için uygun bir nesnedir. Kanibalizmden nefret eden ve çocukları koruyan bir toplumda yetişen bir sosyolog, bu tutumlarını kanibalizmi ve çocuk cezalandırmalarını uygulayan bir toplumu betimlerken, yazılarına yansıtmak eğiliminde olacaktır. En çok yapılmaya değer olan şeyin ne olduğu sorusu, sosyolojinin sınırlarının çok ötesine gider. Nesnel ve indirgenemez değer ilkelerinin varlığına ilişkin sorular, sosyoloji incelemelerinin bir parçası olamazlar. Ancak yaşanılagelen sosyal yaşamdaki sosyal değerler her zaman görecelidir; bir toplumun değerli bulduğunu diğeri değersiz ve kusurlu bulabilir. Sosyal bilimci böyle durumları kolayca tanır. Sosyal bilimci var olan değerlerin nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini, hangi işlevi yerine getirdiğini, toplumda hangi etkilere sahip olduğunu, insanların ne ölçüde bu değerlere uyduğunu anlamak alanın en önemli çalışmasıdır. Bunun ötesine gitmek ve bunların son ve değişmez geçerliliğiyle ilgili bir yargıya yönelmek ise bir etikçinin yardımını gerektirir.

SOSYOLOJİ, GÜÇ BİR İNCELEME ALANI

Modern dönemin mekanik kolaylıklarına alışmış kişiler bu kolaylıkları olanaklı kılan dev problem-çözücü etkinlikleri ihmal etmeye başlarlar. Bir TV veya radyoyu çevirip açmak, bir dondurucu veya

klimayı çalıştırmak, bir telefon numarasını çeviriverrnek veya bir uçağın merdivenlerinde yürümek son derece basittir. Bu etkinliklerin aşırı basitliği, pek çok teknik bilgiyi bilsek de bilmesek de ve etkinliği bize son derece kolay kılan üretici kolaylıklardan haberli olsak da olmasak da, aynı sonuçları verir.

Benzer olarak pek çok kişi süregiden bir sosyokültürel sistemi olanaklı kılan tüm faktör ve ögelerden habersizdir. Her sosyal kişi gibi öğrenci de bunları yaşamı boyunca yapıp durmuş, bu olguları fazlaca düşünmeden davranış örüntülerini izlemiş, sosyal değerleri edinmiş ve gruplar içinde yaşamıştır. Öğrenci için sosyolojinin, bir insan zihninin içine nüfuz edebileceği en güç çalışma alanlarından biri olduğunu öğrenmek zaman zaman sürprizli olabilir. Bu güçlük üç ana olgudan kaynaklanır.

a) Sosyolojinin konusunun karmaşıklığı;

b) Toplum ve kültürdeki karmaşık nedenselliğin işleyişi;

c) Sosyal problemlere yönelik çözümlerin çeşitliliği ve değişebilirliği.

a) Sosyolojinin Karmaşıklığı: Sosyolojiye giriş dersini alan öğrenciler genellikle, kültür ve toplumun oldukça karmaşık olduğunu bilemezler, hatta grup yaşamının ilkel formlarının bile karmaşıklığını kavramada güçlük çekerler. Davranış örüntüleri önceki genelleştirmelerin içinden çıkartılır ve birey bu davranış örüntülerine, ya onları analiz etmeden ya da diğer toplumların kabul edilmiş davranış örüntüleriyle karşılaştırmadan, tedrici olarak alışır. Öğrenci insanoğlunun olanaklı eylem ve sosyal düşünce bileşimlerini ve çeşitlemelerini incelemeye başladıktan sonradır ki, bunların karmaşıklık ve çeşitliliğini anlamaya başlar.

Sosyolojik analizin zorluğunun bir başka nedeni, aynı anda tanınması gereken pek çok sosyal durum ögesinin bulunmasıdır. Örneğin kurum kavramının farklı fakat eşgüdümlenmiş ve ilişkilendirilmiş düşünce ve davranış örüntülerinin karmaşık bir ağı olduğunu ve sosyal sonuçlara yol açtığını, sosyal değerlerce yönetildiğini kavramadıkça, kurum kavramı anlaşılamaz. Kültürel kurumlar içiçe girmiştir, ve bir kültürdeki temel kurumlar bilinmedikçe anlaşılamazlar.

Diğer bir örnek, aynı sosyal durumda ilişkide bulunan kişilerin sosyal rollerinin içiçe geçmişliğidir. Hiç kimse kız evlat rolünü bir boşlukta oynamaz. Bir ailedeki kız evladın düşünme ve etkinlik

yolları ailenin diğer üyelerinin rolleriyle ilintilidir. Ana baba ve çocuk veya kız kardeş ve erkek kardeş arasındaki beklenen davranış örüntülerinin hak ve görevleri arasında bir karşılıklılık vardır. Her birinin rolleri bir diğerinden zorunlu olarak farklı olmasına karşın, tüm rolleriyine de zorunlu olarak korele edilmiş olmalıdır. Bireysel sosyal kişi aynı zamanda çoğul sosyal rollerin bir karmaşasıdır. Rol, içinde gerçekleştirildiği sosyal grup ve duruma göre çok az farklılık gösterir, ama kişi yine de, bütünleşik insan bireyi olarak kalır.

b) Karmaşık sosyal nedensellik: Karmaşık biçimlilik ve karmaşıklık, araç ve sonuçlarla ilgilenen sosyal bilimcilerin de sorunudur. Bir başka deyişle sosyal bilimciler şeylerin neden yapıldığıyla ve şeylerin yapılma yollarına ilişkin sebeplerle de ilgilenirler. Şurası açıktır ki, sosyal olgular "birdenbire" oluşuvermezler. Toplum ve kültürün düzenli bir evrim çizgisi boyunca ilerlediği kuramı, sosyologlarca çoktan bırakılmıştır. Ancak özellikle sosyal bilimle ilgilenmiş kişiler arasında çeşitli belirleyici kuramlar hala geçerliliğini sürdürmektedir. Bu düşünceler genellikle basit nedensellik kuramı formunda ileri sürülürler. Bir başka deyişle, toplam sosyokültürel sistem veya bu toplamın bir parçası, tek bir nedene dayandırılır. Günlük konuşmada sık sık basit bir nedenin bir sosyal olgunun açıklanmasında kullanıldığını duyarız. Örneğin Amerika'daki ırk ilişkilerine dayalı sosyal problemlerin zencilerin ahlak dışı davranışlarından kaynaklandığını, Güney eyaletlerindeki sıcak iklimin siyasal tutuculuğa yol açtığını, otomasyonun Amerikan kültürünün laikleşmesinin nedeni olduğunu, ekonomik durgunluğun Wall-Street'in yüzünden ortaya çıktığını, ileri sürmek gibi. Bu basit, tek, herşeyi açıklayan "açıklamalar"ın listesi hemen hemen sonsuzdur.

Tek nedenli bir yaklaşım muhtemelen, kişilerin sosyal düşüncesinde en yaygın ve en sürekli vukubulan bir yanlıştır. Bu yanlışlık için iki ana sebebin varlığı ileri sürülebilir. İlki, tekil bir "açıklama" insan ilişkilerine ilişkin karmaşık sorulara verilebilecek en kolay yanıttır. İkincisi, insanlar genellikle toplum ve kültür hakkında bilimsel bilgiden yoksundurlar ve bu habersizlik zaman zaman önyargı ve kendini beğenmişlik ile birlikte bulunur. Sosyal bilim incelemesi hem sözkonusu habersizliğe hem de önyargı ve kendini beğenmişliğe karşı önemli bir panzehirdir.

Çocuk bakımının en basit kuralından, bir şirket müdürünün en ciddi kararına değin, insan ilişkilerindeki hemen her sorunun arkasında bir dizi birbiriyle ilişkili faktör bulunur. İnsanlar sadece

"içgüdüleri" ile eylemde bulunmazlar; öncel bir sosyal ve kültürel yaşayışa sahip olmaksızın "yerinde" kararlar veremezler. Büyük adamların tarihsel değişmelere yol açtığı kuramı bile liderlerin, büyük adamların kültürlerinin ürünü olduğu ve sadece sosyokültürel çevrenin sınırları içinde kendilerini gösterebileceği kavrayışının yaygınlaşması sonunda zayıflamıştır.

c. Sosyal çözümlerin süreksizliği: Sosyal olgunun hem karmaşık olmasının hem de karmaşık nedensellik yapısına sahip olmasının ötesinde, toplum ve kültürde bir de değişme güçlüğü vardır. Değişme insanoğlunun birlikte yaşadığı her yerde, her zaman mevcut olan bir sosyal olgudur. Değişme, yönünün ve oranının değişebilirliğiyle daha da karmaşık birhal alır. Neredeyse statik gibi görünen geleneksel ve tutucu toplumlar bile uyarlama ve değişikliklerle yüzyüzedirler. Bu anlamda sosyal değişme, sosyolojinin değişmezlerinden biridir. Bu konu ileride daha ayrıntılı olarak incelenektir.

Değişme olgusu sosyolog için sonu olmayan bir mücadele alanıdır. Yeryüzü tabakalarının ardarda geldiğini kanıtlarla gösteren jeoloğun aksine sosyolog, çağdaş toplumun her zaman aynı kalmadığını gösterir. Demograflar herşeyin her zaman değiştiğini nüfus eğrilerinde görürler. Gelecek bilimciler yüzyıl sonrasının teknolojik düzeyini öngörürken oldukça sağlam basmaktadırlar ama ilerleyen teknolojinin sosyokültürel değişme üzerindeki etkilerini belirtme konusunda oldukça belirsiz birtakım ifadeler ileri sürmektedirler.

Değişme olgusu toplumun bir yapısı ve düzeni olduğu gerçeğini dışlatamaz, ancak sosyal problemlerin incelenmesini çok daha yorucu ve zahmetli kılar. Değişmeye yol açan pek çok sebep vardır. En önemlisi insanoğlunun kendi seçmesi ve karar gücüdür. Özgür bir toplum daha dinamik bir toplum olmaya adaydır, çünkü bireysel sosyal kişi, sosyal davranış örüntülerinde çok geniş bir alana sahiptir. Sosyoloji sosyal reform değildir, fakat sosyolojinin temel ilkeleri sosyal problemlere önerilen çözümler için birer öngereklilikür. Kuşkusuz toplumun problemleri için çözümlerin bulunmuş olması ve sosyal yaşamda belirli evrensel ilkelerin tesis edilmiş olması, istenilir. Fakat gerçek yaşamın somut sosyal durumlarından sapan, güzelce düzenlenmiş kategorilerde "kalmayan", ve sosyal bilimce işaret edilen ilkelere göre davranmayan bazı birey ve gruplarla her zaman karşılaşabiliriz. Sosyal olgunun tek bir nedeni olmadığı gibi, sosyal problemlere de sürekli bir çözüm hiçbir zaman önerilemez. Bu nedenledir ki, utopyalar sosyolojik açıdan hemen hiçbir öneme sahip değildirler.

Öğrenci sosyolojiyi yalnız kendi için öğrenmeyi isteyebilir, çünkü toplum ve kültürü daha iyi tanımak istemektedir. Öğrenci sosyal yaşam bilgisini, bilgisini geliştirmek, diğer insanları tanımada daha anlayışlı olmak ve başkalarını yargılırken daha tatmin verici bir nesnelliğe ulaşabilmek için öğrenmek isteyebilir. Gerçekten de sosyologların bilimsel araştırmaları bu tip bilgilerin elde edilmesinde oldukça yararlı olabilecek bir sayı ve niteliğe ulaşmıştır. Günümüzün öğrencisi geniş bir sosyolojik bilgi birikimiyle karşıkarşıyadır. O artık sadece bir spekülasyon olan bilgilerden birini seçme zorunda değildir.

Öğrenci aynı zamanda toplumun kendinden beklediği çeşitli sosyal rolleri oynayan bir aktör, bir moral kişi ve yurttaştır. Bu durumda saf, spekülatif bilginin artık onu tatmin etmesi beklenemez. Entellektüel biri olarak, muhtemelen kendini içinde bulduğu sosyal durumların sosyolojik bilgi birikimindeki karşılığının ne olduğunu arayacak, araştıracaktır. Bu ise bir ders kitabı ya da profesörün değil fakat öğrencinin kendinin yapabileceği bir geçiştir. Bir kişi sosyolojide uzman olabilir ama sapma davranış gösteren bir sapkın da olabilir. Aynen derin teolojik bilgisi olan bir kişinin günahkar olabilmesi veya ekonomi bilen bir kişinin parasını aptalca harcaması gibi.

Genelde, çalışma ve araştırmanın hemen her zaman "şeyleri daha iyi yapma" ya doğru yöneldiğini söyleyebiliriz. Sosyolojiye Giriş dersinde uygulamaların, araştırmaya dayalı olgusal bilgi üzerinde olması gerekir. Her çalışmanın bilimsel yönü de budur: Sağın ve evrensel doğru olan bilgiye dayalı, üzerinde başkalarının sistematik bir biçimde çalışabileceği bir bütünlük elde etmek ve böylece yüksek düzeyde bir güvenlik duygusuna sahip olmak. Her çalışmanın insani ve kişisel yanı, onu yararlı ve verimli kılmaktır. Sosyolojik çalışmayla daha iyi sosyal ilişkilere ulaşılabilir, bireye ve topluma daha kalıcı yardımlarda bulunulabilir. Sosyolojinin sağlayacağı bilimsel bilgi olmaksızın toplumun planlı değişimi pratikte olanaksızdır. "Sosyal reform" terimi, oldukça moralci bir tona sahip olduğu için demode bir terim olarak bir yana bırakıldı. Şimdi onun eş anlamlısı "sosyal mühendislik" üzerinde konuşulmakta. Bu da sosyal reform gibi reddedilebilir, çünkü işleyiş ve güdüleme tonlarına sahiptir. Ancak hangi terim kullanılırsa kullanılsın, yönetim ve planlamanın örgütlenmiş sosyal yaşamın temel ögeleri olduğu gerçeği yine de

değişmeden kalır.

Sosyal mühendislik, bu nedenle, sosyolojik bilginin uygulanmasıyla ilgilidir. Geçmişteki pek çok sosyal planlama sınama-yanılma veya tahmine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Her aile, okul, dini kurum, dernek, işyeri ve belediye geleceğe yönelik planlar üzerinde çalışır, problemlerini çözmeye yönelir, personelini yönlendirir, sosyal hedefini belirler. Bu, sosyal mühendislikten başka bir şey değildir. Bu işlevleri gelişigüzel, sınama-yanılma deneyimleri temeli yerine, sosyolojinin sağladığı sağın ve geniş bilgi temeli üzerinde gerçekleştirmek hem daha akıllıca hem de daha verimlidir.

NEDEN SOSYOLOJİ ÖĞRENİYORUZ?

Bu kitabın okuyucularının çoğunun üniversite öğrencisi olduğunu varsayıyoruz. Sosyal araştırma ve mühendislik üzerine yukarıda söylediklerimiz, sosyolojinin öğrenciler için neden önemli bir alan olduğu sorusunu yanıtlamaya yardım eder. Bazı öğrenciler profesyonel sosyolog olacaklardır; fakat tüm öğrenciler toplumun üyeleridir ve resmi akademik öğrenimlerini tamamladıktan sonra çeşitli sosyal rollere daha da çok ilintileneceklerdir. Okul yıllarından sonra ne denli başarılı ve etkili olunmak isteniyorsa, sosyolojik bilgi de o denli yararlı ve önemlidir.

Öğrenciler çoğu sosyologları, profesörler olarak bilir. Gerçekten de sosyologların 4/5'i öğretmendir. Ama öğretmenler de araştırma ve danışmanlıkta uzmanlaşmışlardır. Devlet, sanayi, okul, din kurumu ve komşuluklardaki insan davranışlarını incelerler. Yoksulluk, suç, ilaç alışkanlığı ve diğer suçluluk formlarının yol açtığı sosyal problemler üzerinde yoğunlaşırlar. Karmaşıklaşma düzeyi ve problemleri giderek yükselen bir toplumda sosyoloji mesleği de yeni üyeler kazanır, sosyologların saygınlıkları ve yararlıkları artar. Eğitilmiş, profesyonel sosyologlara Amerikan toplumunun sürekli gereksinmesi vardır.

Herkes, her zaman toplumda yaşamak, başkalarıyla ilişki kurmak ve sosyal roller icra etmek zorunda olduğu için, sosyolojik bilgi her kariyer ve meslek için yararlıdır. Hukuk, gazetecilik, öğretmenlik, satıcılık, iş yönetimi, siyaset, din adamlığı gibi pozisyonlar "insanlarla ilgilenen" mesleklerdir. Bunlar toplumdaki insan ilişkileri konusunda olağan bilgiden daha fazlasını gerektirirler. Hatta normal aile, komşuluk ve topluluklar içi ilişkiler bile bilimsel sosyolojik bilgi üzerine kurulduğunda daha zekice ve başarılı sonuçlar verir.

Sosyoloğun işlevi "iyi toplum"un gelişmesinde bilginin erdemden daha önemli - ya da tersi - olup olmadığını tartışmak değildir. Her sorumlu kişi, daha iyi bir dünya ile ilgilenir ama sosyal düzeltimler sadece onları istemekle başarılamaz. İyi yönelimlere sahip olmakla, sürekli olarak sosyal erdemi uygulamakla da başarılamaz. Pasif erdem ile aktif erdem arasında büyük bir farklılık vardır. Değişmeyi; düşünmeksizin kabul etmekle, değişmeyi akıllıca gerçekleştirmek arasında da büyük bir farklılık vardır.

Ahlaklı kişiler toplum için kesinlikle birer servettir. Ama bu kişiler eğer kurum ve rollerin teknik analizinden habersizlerse, süreç ve işlevleri bilmiyorlarsa ussal olarak gerçekleştirilen sosyal ilerlemeye muhtemelen çok az bir katkıda bulunacaklardır. Sosyal olgulara ilişkin güvenilir bilgi, daha iyi bir toplum için özsel ve temel bir öngereklilik'tir. Nitekim bu kitapta da böyle bir bilgi verilmeye çalışılacaktır.

KISIM I
KİŞİ ve TOPLUM

1. SOSYAL KİŞİLİK

KİŞİNİN TANIMI
SOSYAL KİŞİ
DOĞA ve YETİŞTİRİLME
YARATILAN ve YARATAN
SOSYALİZASYON
SOSYAL İZAFET ÇERÇEVESİ
SOSYAL ÖĞRENME
NORMAL SOSYALİZASYONUNUN ENGELLERİ
SOSYALİZASYON AJANLARI
BİREYLEŞME
SOSYAL KİŞİLİK

KİŞİ VE TOPLUM

Bu çalışmanın kavramsal yaklaşımına göre sosyal kişiler toplumun, davranış örüntüleri de kültürün birimidir. Bu ilk kısımda en küçük birim olan kişiden yola çıkacak, kişinin başkalarıyla kurduğu çeşitli birlikteliklerden sonra toplam topluma ulaşacağız.

İlkin sosyal kişi ve sosyalizasyon sürecini inceleyecek (bölüm 1), sonra kişinin sosyal statüsü, kişinin toplumdaki bir pozisyonu elde edebilme yolları (bölüm 2), kişilerin yer aldığı sosyal kategori ve yığınlar (bölem 3), grup ve birlikler (bölüm 4) ve topluluklar (bölüm 5) üzerinde duracağız. İlk kısmın son bölümü bir bütün olarak toplumla ilgilidir (bölüm 6).

SOSYAL KİŞİLİK

Yeni bir alanın incelenmesine en küçük birimden başlayıp, alanı, bu noktadan itibaren genişletmek mantıklı bir yaklaşım gibi görülmektedir. Bazı sosyologlar toplam sosyokültürel sistemin en küçük biriminin sosyal eylem, bir başka deyişle iki kişi, kişi ile grup

veya iki veya daha fazla grup arasındaki etkileşim, ilişki veya süreç olduğunu ileri sürerler. Bazı sosyologlar ise tüm insan etkileşim sistemini şu üç parçanın bileşimi olarak kavramsallaştırmayı yeğlerler: Kişilik, kültür ve toplum. Her iki yaklaşımda da merkezi ilgi noktası insanların sosyal davranışıdır.

Bu nedenle sosyolojinin başlangıç noktası sosyal kişi olmalıdır. Sosyal kişi başkalarından izole edilmiş birey değil fakat başkalarıyla insani ilişkiler içinde bulunan kişidir. Bu durumda sosyal kişinin, sosyal kişinin doğasının, gizli güçlerinin ve yeteneklerinin açıkça anlaşılması bilimsel açıdan son derece önemlidir. İnsan imgesinin bulanık kalmasına izin verilirse veya insan imgesi kendi içinde çarpıtılırsa tüm bir sosyal düzenin veya tüm bir sosyokültürel sistemin fotoğrafı da çarpılabilir.

Sosyal katogorilerin, yığınların, grupların ve toplumların indirgenemez fizik birimi insandır, insan bireyidir, kişidir. İnsan, insan bireyi ve kişi terimlerinin hepsi eş anlamlıdır ve bu kitap boyunca bir diğeri yerine kullanılmıştır. Zaman zaman karıncaların, arıların, piliçlerin ve primatların "sosyal davranış"larına ilişkin bazı analojiler duyarız. Ne denli merak ve ilgi çekici olursa olsun, sosyologlar insanaltı yaşam düzeyleriyle, sürü yaşamının sokulgan böcekleriyle veya vahşi hayvanlarla doğrudan ilgilenmezler. İnsan, bizim burada incelediğimiz tek "sosyal hayvan" dır. İnsanın sosyal davranışı ise çevresel uyarıcılara verilen önceden belirlenmiş ve içgüdüsel tepkilerden oluşan basit bir dizi değildir.

KİŞİNİN TANIMI

İnsanoğlu, insanaltı ve insan olmayan varlıklardan soyut terimlerle düşünme, seçim yapma ve karar verme yeteneği ile ayrılır. Kişi, kendini yöneten bir hayvandır. Geçmişi anımsayabilir, geçmişi kendi eylemleri, reaksiyonları ile kendinin ve başkalarının davranışının anlamı üzerine yansıtabilir. "Kağıt işi" yapabilir; gelecek için plan ve düzenleme yapabilir. Gözlemlenebilen türlerden insan dışındaki hiçbiri *homo sapiens* olarak adlandırılamaz. Kişi kendi davranışlarının hesabını verebilir, başkalarına karşı sorumluluk duygusu geliştirebilir. Kişi her zaman zekice davranmasa bile yine de *homo sapiens*, her zaman sosyal davranmasa bile yine de *homo socius*'tur.

Toplum ve kültür incelemelerinde insanoğlunun bu yetenek ve becerilerine atıfta bulunmak gerekir. Kuşkusuz deney ve gözlemler

her kişinin eşit ölçüde sosyal, zeki ve yetkili olmadığını göstermektedir. En iyinin elde edilmesinde herkes aklını ve diğer yeteneklerini kullanmamaktadır. Embesil ve idiotlar bu insan niteliklerini asla geliştiremezler. Bazıları ise sosyal kastlar dışı veya suçlu olabilirler, veya başka birtakım sosyal sapmalar içinde bulunabilirler. Bazıları uyuşturucu kullanımı yüzünden normal dünyadan uzaklaşabilir, bazıları da keşiş, derviş veya sosyal münzevi olarak kendini bile bile toplumdan çekebilir. Ancak bunların hepsi de normal, standardize edilmiş sosyal davranış gizli güçlerine sahiptir ve bu nedenle bunlar da kişidir.

İnsanoğlu fizik bir birimdir, bireydir, ayrıdır; tüm diğer varlıklardan insan ve insan olmayan, canlı ve cansız olarak ayrılır. Öte yandan insan kişisinin "tekliği" onun tek bir bakış açısından incelenmesi gerektiğine işaret etmez. İnsan kişisi pek çok görünümlere sahiptir. Tek ve ayrı bir varlık olduğu kadar birleşik ve karmaşık bir varlıktır da.

Kişi *fizyolojik* bir birim olarak biyolog, anatomist, biyokimyacı ve patologlarca incelenir.

Moral bir birim olarak yani doğru ve yanlış yapabilen biri olarak etikçiler, moralistler, dinbilimciler ve hukukçularca incelenir. Bilinçli istekleri ve bilinçaltı dürtüleri olan *psikolojik* bir birim olarak psikiyatrist, psikolog ve psikoanalistlerce incelenir. Görünümlerdeki bu çeşitlilik ne farklı kişi çeşitlerine işaret eder, ne de aynı kişinin ayrı parçalara ayrıldığı anlamına gelir. Tüm bu farklı görünümler altında incelenen insanoğlu, sosyoloğun incelediğiyle aynı kişidir.

SOSYAL KİŞİ

Tüm insanlar birer sosyal kişidir. "Ussal" ve "sosyal" terimleri eş anlamlı değildir, fakat bu niteliklerden biri olmadan diğeri de olmaz. Bir birey ussal bir kişidir dediğimizde, bu zorunlu olarak onun sosyal bir kişi olduğu anlamına da gelir. Ussalık ve sosyabilite sadece kişilerin karakteristiğidir. İrasyonel hayvanlar "öğrenebilir" ya da "sosyal" dir, dediğimizde sadece analoji yapıyoruzdur.

Bir sosyolog, kişiler sosyaldir, dediğinde onların çekici, uygar, birlikte bulunmaktan zevk alınan, incelmiş kimseler olduklarını kastetmez. Kesinlikle gazetelerin "toplum" sayfalarında betimlenen sosyal olay ya da sosyal liderlere işaret etmez. "Sosyal" ve "toplum" sözcüklerini kişilerin dinlenme etkinlikleriyle ya da lütufkarlık ve konukseverlik meziyetleriyle sınırlama, bu sözcüklerin tüm diğer

anlamlarına bir kısıtlama getirir.

"Sosyal" terimi Latince *socius* sözcüğünden türetilmiştir. Socius'un anlamı birliktelik, birlikte oluş'tur. Birisi gibi nasıl davranılacağını öğrenmek ve bir *socius* olmak gizligücü insan kişisinde doğuştan vardır. Bu gizligüç "sosyalite" olarak da adlandırılabilir. Kişi, sadece başkalarıyla ilişki kurma eğilimine sahip olduğu için de sosyaldir. Bu nedenle sosyal bilim kişileri sadece bu görünümleri içinde inceler. Sosal bilimci kişilerin diğerleriyle ilişkilenme yollarıyla ilgilenir. Kişinin *sosyolojik* bir birim olduğu gerçeği ve sadece bu görünümüyle incelenebileceği, bu kitap boyunca sürekli olarak vurgulanacaktır.

Kişileri bu biçimde eylemde bulunmaya iten nedir? Niçin bazı uluslar gelişmiş, bazıları azgelişmiştir? Niçin bir yanda hala ilkel kabileler varken öte yanda uygar bir dünya bulunmaktadır? Bu sorulara verilen acele fakat yanılgılı yanıtlardan biri *biyolojik kalıtım* faktörü olmuştur. Bu, ırkçıların getirdiği bir açıklama olup zihinsel ve fizik kapasite açısından bazılarının doğal olarak üstün, diğerlerinin aşağı olduğunu öne sürer. Aslında bireylerin anababalarından getirdiklerine, fiziksel olarak büyük farklılıklar gösterdiklerine ve bu farklılıkların toplumdaki davranış yollarını etkilediklerine ilişkin, araştırmalara dayalı kanıtlar vardır. Ancak ırkların, etnik ve ulusal grupların doğuştan ve biyolojik olarak üstün veya aşağı olduğunu gösteren hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

Diğer bir yaygın açıklama tipi *coğrafya*dır. Buna göre kişilerin sosyal karakteri yaşadıkları bölgenin ikliminin sonucudur. Sözgelimi güney bölgeleri kuzeye göre daha azgelişmiştir. Kişilerin kişiliğinin, yaşayış yerlerinin dağ, ova veya deniz kıyısı olmasına göre de farklılık gösterdiği ileri sürülmüştür. Bizim burada en fazla söyleyebileceğimiz, fizik çevrenin bazıları için diğerlerinden daha fazla bir darboğaz sunduğudur. Afrika'nın ormanlarında, Güney Amerika'nın yalçın dağlarında, Arktika'nın donmuş alanlarında normal ve ilerlemiş bir sosyal yaşamın sürdürülmesinin güçlüğü açıktır. Bunlar, modern insan doğanın güçlerine uyma ve doğayı yönetme konusunda ne denli dikkati çekici bir başarı göstermiş olursa olsun, toplum ve kültür üzerinde yine de var olan ılımlı etkilerdir.

Üçüncü açıklama olan *kültürel çevre*, en makul ve bilimsel anlayışa en uygun olanı gibi görülmektedir. Bu açıklama, kültürler arası temasın kişileri geliştirdiğini ileri sürer. Sosyal izolasyon ise tersine, gelişimi olumsuz yönde etkileyecektir. Kültürler arası temas,

nüfus büyüklüğüne göre ölçülen basit bir demografik faktör değildir. Kaynaklarıyla karşılaştırıldığında nüfusu çok olan bir toplumun kişileri, sosyal izolasyonda olan bir toplumun kişileri kadar darboğazla karşı karşıyadır. Tarihte ilk uygarlıkların farklı kültürler arası iletişimin olanaklı olduğu Akdeniz kıyıları boyunca gelişmiş olması önemlidir. Kültürel çevrenin önemliliğini ileride daha ayrıntılı olarak tartışacağız.

DOĞA VE YETİŞTİRİLME

Kuşkusuz 30 günlük bir bebek ile 30 yaşındaki bir kişi arasında büyük farklılıklar vardır. Zaman içinde gösterilecek fizik, moral ve entellektüel değişiklikten başka, yaşlı olan kişi sosyolojik olarak da farklıdır. Kapasitesini sosyal bir kişi olarak geliştirmiştir. O, gruplar ve toplum içindeki yerini, yolunu; diğerleriyle ilişkilerinde nasıl davranacağını bilir. Biz bu yeteneklerinin gelişmesine neler katabiliriz?

Pek çok sosyolog doğumla gelenin, eylemsel ve gizilgüç olarak donatılmış "ham madde olduğunu ileri sürer. Doğumla getirdiğimiz gizilgücün bize katkısının ne olabileceği konusu ise bir spekülasyondan ileri gidemez. Konuya ilişkin bilimsel açıklama getirilmemesinin nedeni, hiçkimsenin mükemmel bir biçimde sosyal faktörlerden kesinlikle etkilenmemiş "doğal" bir kişiyi asla ölçemeyeceği gerçeğinden ileri gelir. "Yetiştirilme" terimi en genel anlamıyla bireysel kişiyi etkileyen tüm dışşal etkiler için kullanılır. Yetiştirilme sosyolog için bireyin "orijinal" ve doğal sosyal gizilgüçlerini geliştirmeye yardım eden sosyal ve kültürel faktörlere işaret eder. Biz sosyologlar, toplumda halihazırda var olan bireyi inceleriz. Bu, yardıma gereksinen bir bebek ya da kendine yeterli bir yetişkin olabilir.

Bireyin sosyalizasyonunda doğanın mı yoksa yetiştirilmenin mi daha önemli olduğu tartışması gereksizdir. Normal bir bebeğin dışşal etkilere tepkide bulunacak yeteneklerle doğduğu kesindir. Fakat bu yetenekler "ham durum"ları ile sosyologdan çok fizyolog ve psikologları ilgilendirir. Fizyolog ve psikologlar "verilen veri"yi incelerler. Söz konusu verilen'ler, kişilerin dışşal etkilere karşı tepkilerindeki hazır oluşları ve yetenekleridir. En güvenilir bilimsel sonuçlara göre, bireysel kişinin sosyalizasyonunda hem doğa, hem de yetiştirilme katkıda bulunmaktadır.

YARATILAN VE YARATAN

Unutmayalım ki kişi tepkide, karşı eylemde bulunan bir

varlıktır. Başka bir deyişle insan birey toplumun, kendi amacına göre eritebileceği, kolaylıkla etki altına alınabilen bir nesne değildir. İnsan bireyi her zaman içinde yaşadığı kültürün isteklerine göre davranan, basit bir kukla değildir. Sezme ve karar verme yeteneği ile insanoğlu kendi davranışını değiştirebilir ve içinde yaşadığı toplumu etkileyebilir. Tarihteki büyük- adamlar kuramı işte bu noktayı abartır. Ancak şurası unutulmamalıdır ki; hem kültür, hem toplum insan yapısıdır. İnsan, ilişkilerinde yaratma ve değişiklik üretme yeteneğine sahip olmasaydı kültür de olmazdı.

Öte yandan kişilerin kendi kültür ve toplumlarının ürünü, yaratısı olduğu da doğrudur. Pek çok bireyin, sosyal ve kültürel çevresinden, kendisinin onları etkilemesinden çok daha fazla, etkilendiği açıktır. Sadece sosyalize edilmiş yaratıklar değilizdir. Sosyalizasyonumuz belirli alanlara göre olmuştur. Bu gerçek, sanayi kentlerine göçen çok sayıdaki tarım işçisinin davranışlarında izlenebilir. Göçen işçiler yeni kültürün gereklerine göre davranmada büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

Bu güçlüğün sebebi izole kırsal alanlardan gelen kişilerin, kültürün ürünü olan büyük sanayi ve ticaret kentlerinde yaşamaya koşullandırılmış kişilerden farklı biçimlerde davranmaya sosyalize edilmiş olmalarıdır. Bir doğulu ile bir batılının karşılaştırılmasında da kültür farklılıklarının etkisi gözlenebilir. Bir Çin'li, bir Amerika'lıdan daha çok bir Çin'liye benzer. Bir Çin'li bir Amerikalı'nın orijinal olarak doğumla getirdikleri aynı olabilir, yani her ikisi de zeka, istek ve duygusal gizilgüçleri açısından kişidirler. Ancak sergileyecekleri davranış farklılıkları, içinde büyüdükleri toplum ve kültürden kaynaklanacaktır.

SOSYALİZASYON

Sosyalizasyon kişinin çevresindekilerle arasındaki etkileşim sürecidir. Sosyalizasyon sosyal davranış örüntülerinin kabulü ile sonuçlanan bir süreçtir. Sosyalizyon kişinin birey olarak bittiği, durduğu anlamına gelmez. Kişinin zekasını kullanmayı öğrenmesiyle "insan olduğunu" nasıl söylemiyorsak, kişinin diğer kişilerle birlikte yaşamayı öğrenmesiyle de "sosyal olduğunu" söyleyemeyiz. İnsanoğlu yaşamının başından beri sosyal bir kişidir, fakat yaşamboyu süren uyarlama ve değişmelere de maruz kalmaktadır. Bu gelişme sadece çocukluk ve yaşlılık arasındaki farklı aşamalarla görülmez; fakat bir kültürden diğerine, bir sosyal statüden diğerine, bir meslekten

diğerine, hareket eden kişilerde de görülür.

Sosyalizasyon iki bakış açısından betimlenebilir: *Nesnel olarak*, birey üzerinde eylemde bulunan toplum açısından ve *öznel olarak*, topluma tepkide bulunan birey açısından.

Nesnel olarak sosyalizasyon, toplumun kültürünün bir kuşaktan diğerine geçirildiği ve bireyin, örgütlenmiş sosyal yaşamın kabul edilmiş ve onaylanmış yollarına uyarlandığı bir süreçtir. Nesnel sosyalizasyonun işlevi belirli bir toplumun sahip olduğu "yaşama deseni"ni, değerleri ve hedefleri bireylerin yavaş yavaş benimsemesi için, özellikle de bireylerin toplumda yerine getirmek zorunda oldukları sosyal rolleri öğrenmeleri için, bireylerin gereksindiği hüner ve kuralları geliştirmektir.

Sosyalizasyon süreci sürekli olarak bireyin "dışında" cereyan eder. Sosyalizasyon süreci sadece çocukları veya topluma yeni gelen göçmenleri etkilemez, toplumdaki tüm kişileri etkiler. Kişiler üzerinde eylemde bulunur; kişilere toplumun ve kültürün sürekliliği için gerekli olan davranış örüntülerini temin eder. Sosyalizasyon toplum açısından bir sosyal kontrol süreci ve grup yaşamında düzenlilik sağlama yoludur.

Öznel olarak sosyalizasyon, bireyin çevresindeki kişilere uyarlanması sırasında bireyde cereyan eden bir öğrenme sürecidir. Kişi içinde yaşadığı toplumun alışkanlıklarını alır. Çocukluktan başlayarak adım adım "toplumca kırılmış" bir hale gelir. Kişi bir göçmen ise yeni toplumuna sosyolojik anlamda "doğallaştırılır." Sosyalizasyon yaşam boyu süren bir süreçtir. Bilinçaltı uyumluluğun bir çeşididir ve her yer, her kültür, her zaman ve her toplum için sözkonusudur. Kişinin gelişigüzel bir dünya vatandaşı veya insan toplumunun genel bir üyesi olması diye birşey olamaz. Sosyalizasyon sürecinin işleyişi ile kişi bir Amerikalı, Meksikalı, Fransız v.s. olur.

SOSYAL İZAFET ÇERÇEVESİ

Bireyin toplumda edindiği birikimli deneyimleri, yaşayacağı yeni deneyimlere karşı ona bir özgeçmiş sağlar. Sosyologlara göre birey "somutlaştırdıkça", kültür "içselleştirilmiş" olur. Daha sonra da içselleştirilmiş olan bu kültür, bireyin yönelimlerini etkilemeye başlar. Bir başka deyişle bireyin yönelimleri ne denli "içten" görülürse görülsün aslında içselleştirilmiş olan kültürün izlerini taşımaktadır. Kültür, birey için dışsal değildir. Sosyal özgeçmişin her dakikası bireyin izlediği düşünce ve davranış kalıplarını sürekli olarak ve kuv-

vetli bir biçimde etkiler.

Bireyin öğrendiği yaşama biçimleri, sahip olduğu fikirler, taşıdığı değerler köken olarak bireyin dışından bireye gelirler. Bunlar sosyalizasyon sürecinin sonuçları, ürünleridir. Kişi geçmiş deneyimlerinin ışığında yeni deneyimleri karşılamaya ve güncel olan bitenleri yorumlamaya başlar.

Sosyal izafet çerçevesinin içeriğini bireyin sosyal deneyimleri oluşturur. Birey bu deneyimlerinin içinden dünyaya bakar. Bu noktada bilinçli bir yansıtma sözkonusu değildir. Geçmiş deneyimleri birey için bir başvuru, bir karşılaştırma noktası oluşturur ve bireyin görüşlerini, yargılamalarını etkiler. Geçmiş deneyimler bireyin sosyal yaşamındaki ister alışageldiği, yinelenen durumlarda, ister yeni durumlarda davranışlarının nasıl olması gerektiği sorusuna bir model, bir cevap getiren bir depo gibidir.

Sosyal izafet çerçevesini oluşturan yaşam deneyimleri doğrudan üç ayrı açıdan analiz edilebilirler:

a) Tüm insanlar için ortak olanlar, her yerde bulunabilen sosyolojik ögeler: Davranış örüntüleri, insan ilişkileri, statü ve roller, kurumlar v.b.

b) Biricik, bir tek kişi tarafından deneyimlenmiş, başkalarınca asla paylaşılamayacak bir tarzda yaşanmış olanlar.

c) İçinde oluşageldiği kültür ve toplum tarafından özelleştirilen deneyimler. Buna göre sosyal izafet çerçevesi bir ve aynı zamanda evrensel, biricik ve kültüreldir.

Bu üç görünüm için çok sayıda örnekler gösterilebilir. Arkadaşlık ve birincil gruplar insanoğlunun yaşadığı her yerde bulunur, fakat her kişi arkadaşlığını biricik bir tarzda yaşar. Bir başka deyişle hiçbir arkadaşlık ilişkisi yinelenmez. Arkadaşlığın sürdürülmesi, yaşanma tarzının gösterilmesi ve sembolize edilmesi kültürden kültüre değişir. Bir toplumda arkadaş olan yetişkin erkekler birbirlerini yanaklarından öperek selamlarken, başka toplumlarda bu tip bir selamlaşma kişiye utanç verebilir.

SOSYAL ÖĞRENME

Öznel sosyalizasyon süreci bireyin öğrenmelerinin toplumla temas etmeye dayandığı gerçeğine indirgenebilir. Ancak öznel sosyalizasyon süreci sadece başkalarıyla temasa geçmekten kaynaklanan bireysel bilgiye işaret etmekle kalmaz; bunun yanısıra

sosyal öneme sahip paylaşılan bir bilginin varlığına da işaret eder. Toplum açısından sosyalizasyon süreci bir sosyal kontroldür, kişiyi düzenli bir sosyokültürel sistemde rahat kılmayı hedefler. Soru, kimin öğrendiği veya nasıl öğrendiği değil, fakat ne öğrendiğidir. Biz burada normal bir insanın özellikleri olan biyolojik ve psikolojik dürtüleri tartışmıyoruz. İnsanlar bilgi kapasitelerini doyuran fikirlere, nesnelere veya durumlara doğru adeta çekimlenirler. Öğrenici ve öğrenilen şey arası etkileşim, tepki olarak adlandırılır. Tepki, bireydeki özel bir dürtü bir nesne için eşgüdümlendiğinde, ortaya çıkar. Sosyolojik olarak burada ceza ve ödüllerin önemi üzerinde de konuşabiliriz. Ceza ve ödül, öğrenmek isteyen bireyin tepkisini, güçleştirir veya kolaylaştırır.

Bu soyut terminoloji, öğrenme sürecinin bir yönünün diğer yönünden ayrı, kopuk olduğu izlemini verebilir. Oysa aslında her bir yön somut olarak öğrenme sürecinin bütün karmaşıklığını taşır. Örneğin futbol öğrenmek isteyen bir çocuk lise futbol takımının yıldız futbolcusu olabilir. Burada başarı tutkusu öğrenmek için bir dürtü oluşturmuştur ama boş zaman değerlendirme, fizik enerjiyi boşaltma, "güçlü" olduğunu kanıtlama gibi diğer istekler sözkonusu başarı tutkusunun görülüp seçilmesini zorlaştırabilirler. Futbol öğrenmek isteyen, oyunun kurallarını, saha içi ve dışı takım davranışlarını, çeşitli ayak oyunlarını öğrenmelidir. Burada tepki, oyunun örüntülerinde ve diğer oyuncularla eşgüdümde, mükemmeli başarmak suretiyle ortaya konan hareket, performanstır. Karşılık olarak elde edilen ödül de çoklu olabilir: oyunların kazanılması, antrenörün övgüsü, izleyicinin coşkunluğu gibi. Başarısızlık halinde ise bu kez alınan cezalar bireyin öğrenme süreci içinde yerlerini bulacaklardır. Sosyal bilim açısından öğrenme sürecini çevreleyen belirli koşullar ve nitelikler sözkonusudur. Bunların hepsi de bireyin başkalarıyla ilişkilerinde ortaya çıkarlar. Burada orijinal fikirler, keşifler, icatlarla ilgilenmiyoruz. Sosyal öğrenme süreci kişilerle ve kişiler arasında vukubulur. Bu nedenle de her zaman sosyal ilişkilerle ilgilidir.

En önemli iki sosyolojik öğrenme süreci taklit ve rekabettir. *Taklit* bir bireyin diğerinin davranışını az veya çok aynen yinelemeye yönelmesiyle oluşan bir eylemdir. Taklit sadece çocukların anababalarını yansımaları değil fakat ergen ve olgun kişilerin de hayran oldukları veya beğendikleri kişilerin özelliklerini benimsemeleridir. Başarılı ve meslek sahibi kişilerin aynı mesleği izlemeyi isteyen

vetli bir biçimde etkiler.

Bireyin öğrendiği yaşama biçimleri, sahip olduğu fikirler, taşıdığı değerler köken olarak bireyin dışından bireye gelirler. Bunlar sosyalizasyon sürecinin sonuçları, ürünleridir. Kişi geçmiş deneyimlerinin ışığında yeni deneyimleri karşılamaya ve güncel olan bitenleri yorumlamaya başlar.

Sosyal izafet çerçevesinin içeriğini bireyin sosyal deneyimleri oluşturur. Birey bu deneyimlerinin içinden dünyaya bakar. Bu noktada bilinçli bir yansıtma sözkonusu değildir. Geçmiş deneyimleri birey için bir başvuru, bir karşılaştırma noktası oluşturur ve bireyin görüşlerini, yargılamalarını etkiler. Geçmiş deneyimler bireyin sosyal yaşamındaki ister alışageldiği, yinelenen durumlarda, ister yeni durumlarda davranışlarının nasıl olması gerektiği sorusuna bir model, bir cevap getiren bir depo gibidir.

Sosyal izafet çerçevesini oluşturan yaşam deneyimleri doğrudan üç ayrı açıdan analiz edilebilirler:

a) Tüm insanlar için ortak olanlar, her yerde bulunabilen sosyolojik öğeler: Davranış örüntüleri, insan ilişkileri, statü ve roller, kurumlar v.b.

b) Biricik, bir tek kişi tarafından deneyimlenmiş, başkalarınca asla paylaşılamayacak bir tarzda yaşanmış olanlar.

c) İçinde oluşageldiği kültür ve toplum tarafından özelleştirilen deneyimler. Buna göre sosyal izafet çerçevesi bir ve aynı zamanda evrensel, biricik ve kültüreldir.

Bu üç görünüm için çok sayıda örnekler gösterilebilir. Arkadaşlık ve birincil gruplar insanoğlunun yaşadığı her yerde bulunur, fakat her kişi arkadaşlığını biricik bir tarzda yaşar. Bir başka deyişle hiçbir arkadaşlık ilişkisi yinelenmez. Arkadaşlığın sürdürülmesi, yaşanma tarzının gösterilmesi ve sembolize edilmesi kültürden kültüre değişir. Bir toplumda arkadaş olan yetişkin erkekler birbirlerini yanaklarından öperek selemlarken, başka toplumlarda bu tip bir selamlaşma kişiye utanç verebilir.

SOSYAL ÖĞRENME

Öznel sosyalizasyon süreci bireyin öğrenmelerinin toplumla temas etmeye dayandığı gerçeğine indirgenebilir. Ancak öznel sosyalizasyon süreci sadece başkalarıyla temasa geçmekten kaynaklanan bireysel bilgiye işaret etmekle kalmaz; bunun yanısıra

sosyal öneme sahip paylaşılan bir bilginin varlığına da işaret eder. Toplum açısından sosyalizasyon süreci bir sosyal kontroldür, kişiyi düzenli bir sosyokültürel sistemde rahat kılmayı hedefler. Soru, kimin öğrendiği veya nasıl öğrendiği değil, fakat ne öğrendiğidir. Biz burada normal bir insanın özellikleri olan biyolojik ve psikolojik dürtüleri tartışmıyoruz. İnsanlar bilgi kapasitelerini doyuran fikirlere, nesnelere veya durumlara doğru adeta çekimlenirler. Öğrenici ve öğrenilen şey arası etkileşim, tepki olarak adlandırılır. Tepki, bireydeki özel bir dürtü bir nesne için eşgüdümlendiğinde, ortaya çıkar. Sosyolojik olarak burada ceza ve ödüllerin önemi üzerinde de konuşabiliriz. Ceza ve ödül, öğrenmek isteyen bireyin tepkisini, güçleştirir veya kolaylaştırır.

Bu soyut terminoloji, öğrenme sürecinin bir yönünün diğer yönünden ayrı, kopuk olduğu izlemini verebilir. Oysa aslında her bir yön somut olarak öğrenme sürecinin bütün karmaşıklığını taşır. Örneğin futbol öğrenmek isteyen bir çocuk lise futbol takımının yıldız futbolcusu olabilir. Burada başarı tutkusu öğrenmek için bir dürtü oluşturmuştur ama boş zaman değerlendirme, fizik enerjiyi boşaltma, "güçlü" olduğunu kanıtlama gibi diğer istekler sözkonusu başarı tutkusunun görülüp seçilmesini zorlaştırabilirler. Futbol öğrenmek isteyen, oyunun kurallarını, saha içi ve dışı takım davranışlarını, çeşitli ayak oyunlarını öğrenmelidir. Burada tepki, oyunun örüntülerinde ve diğer oyuncularla eşgüdümde, mükemmeli başarmak suretiyle ortaya konan hareket, performanstır. Karşılık olarak elde edilen ödül de çoklu olabilir: oyunların kazanılması, antrenörün övgüsü, izleyicinin coşkunluğu gibi. Başarısızlık halinde ise bu kez alınan cezalar bireyin öğrenme süreci içinde yerlerini bulacaklardır. Sosyal bilim açısından öğrenme sürecini çevreleyen belirli koşullar ve nitelikler sözkonusudur. Bunların hepsi de bireyin başkalarıyla ilişkilerinde ortaya çıkarlar. Burada orijinal fikirler, keşifler, icatlarla ilgilenmiyoruz. Sosyal öğrenme süreci kişilerle ve kişiler arasında vukubulur. Bu nedenle de her zaman sosyal ilişkilerle ilgilidir.

En önemli iki sosyolojik öğrenme süreci taklit ve rekabettir. *Taklit* bir bireyin diğerinin davranışını az veya çok aynen yinelemeye yönelmesiyle oluşan bir eylemdir. Taklit sadece çocukların anababalarını yansımaları değil fakat ergen ve olgun kişilerin de hayran oldukları veya beğendikleri kişilerin özelliklerini benimsemeleridir. Başarılı ve meslek sahibi kişilerin aynı mesleği izlemeyi isteyen

gençler için taklit edilecek bir "rol modeli" temin etmeleri oldukca yaygındır.

Rekabet iki veya daha çok bireyin bir şeyi başarmada birbirleriyle yarışmaya girdikleri uyarıcı bir süreçtir. Rekabet özellikle çocukların sosyal öğrenmesinde önemlidir. Genellikle çocuğun, başkalarının onayını sağlama isteğiyle ilgilidir. Rekabet sosyal statü alanında da önemli bir yere sahiptir. Gelişmiş ve esnek kültürlerde sosyal öğrenme de son derece rekabetçidir. Rekabetçi öğrenme, toplumda onaylanan davranış yollarına yönelmenin açık ber göstergesidir.

Taklit ve rekabet üzerine yaptığımız bu açıklamalar sosyal öğrenmenin özsel öngerekliliğinin temas ve iletişim olduğunu açıkça ortaya çıkarmış olmalıdır. Toplumdan uzak tutulan çocuklar veya sosyal olarak izole edilen bireyler üzerinde yapılan kimi çalışmaların da gösterdiği gibi başkalarıyla ilişki kurma sosyal öğrenmenin temel koşuludur. Belirli sınırlar içinde, bir kişinin yaşamındaki ilişki ve temasların sayısı ve çeşiti aynı zamanda o kişinin sosyalleşme derecesinin de bir ölçüsü olarak gösterilir.

NORMAL SOSYALİZASYONUN ENGELLERİ

Normal sosyalizasyon, kişinin kendi toplumunda yaşamını sürdürebilmesi için talep ettiği minimum öğrenmeyi üreten bir süreçtir. "Normal" terimi zorunlu olarak belirsiz bırakılmalıdır. Çünkü toplum tüm üyelerinin aynı derece ve çeşitte tepki göstermesini beklemez. Bazılarının tepkisinin diğerlerinden daha fazla olması beklenir. Bazıları tepkide bulunmak için diğerlerinden daha istekli, hazır ve yeteneklidir. Hiç kimse toplum ve kültürün tüm gizilgüçlerini kendi için kullanamaz.

Ne denli tutkulu veya parlak olursa olsun kişi, zaman ve koşullar tarafından sınırlanmıştır. Toplumun uzmanlaşmış olması elde edilebilecek rol ve işlevlerin sayısının artmasına da yol açmıştır. Seçim, kişinin önüne sürülen bu sonsuz sayıdaki roller arasında yapılacaktır. Hangi rol seçilirse, artık tüm çaba bu seçilen rol üzerinde yoğunlaştırılacaktır. Bir kişinin kendinden beklenen tüm rolleri - aile, meslek, din ve diğer içindeki - tümüyle doldurabilmesi biraz güçtür. Öte yandan kişinin kendi gizilgücünü birden fazla meslekte ortaya koyabilmesi de oldukça güçtür. Bir fizik uzmanı fizik dışındaki alanlarda çok geniş bilgi sahibi olsa bile, müzik veya politika biliminde başarılı bir kariyer çizemez.

Bireyin sosyal kapasitesinin bütünüyle gelişmesini önleyen başka engeller de vardır. Kişi basit düşünceli veya tembel, hasta veya sakat olabilir. Sosyal yapı, sosyal yapının güç dağılımı ve prestij, öğrenmeye ilişkin bireysel yeteneklerinin ortaya çıkışını engelleyebilir. Azınlık durumundaki bir egemen sınıf geniş halk yığınlarını yönetmeye kalkışabilir. Kültürün kendi de inançları, tutumları ve değerleri ile geleneksel olanı, statik olanı öne çıkararak öğrenmeyi engelleyebilir. Bir toplumun fiziki ve coğrafi çevresi insanlar üzerinde birtakım engeller yaratabilir. Elverişsiz fiziki ve coğrafi bölgelerde yaşayanların enerjileri yaşamayı sürdürmek için doğayla mücadele etmeye harcanabilir.

SOSYALİZASYON AJANLARI

Toplum genel bir sosyalizasyon ajanıdır. Birbiriyle temas eden her kişi aslında bir sosyalizasyon ajanıdır. Toplum ile bireysel kişi ararında sayısız küçük gruplar vardır. Bunlar kişinin sosyalizasyonu için temel ajanlardır. Yeni doğan bebek için sosyalizasyon sürecinin başlangıç ajanı, ailesidir. Ama kısa zamanda sözkonusu ajanlar artar, yayılır.

Okul öncesinde çocuğa etkide bulunan pek çok sosyalizasyon ajanı vardır. Anababası, akrabaları, arkadaşları ve diğer pek çok kişinin yer aldığı küçük çemberler ve ilişkiler ona nasıl bir "küçük iyi çocuk" olunacağını göstermede etkili olurlar. Hatta TV, radyo, resimli dergiler gibi kitle iletişim araçları da çocuğa çeşitli davranış örüntülerini tanıtırlar. Komşuluk, okul ve dini kurumlar da gençler için önemli sosyalizasyon ajanlarıdır.

Sosyalizasyon sağlayan diğer kitle iletişim araçları da kişinin yaşamının farklı aşamalarında değişik etkilerde bulunurlar. Sosyal öğrenme ömür boyu süren bir süreç olduğuna göre, kişi sürekli olarak bazı güdülerini kontrol etmeyi bazı güdülerini de öne çıkarmayı öğrenecektir. Engellenmeler ve tatminler, baskılar ve yeniden uyarlanmalar, bunların hepsi öğrenme yolları olan deneyimleri oluştururlar. Çocukların büyüme aşamalarındaki farklılıkları anlatan bir anne, bir bakıma dolaylı olarak da kendinin bu deneyimden ne denli çok şey öğrendiğini söylemektedir.

İş ve meslekteki, siyaset ve dindeki tüm formlar sosyal kişinin değişme ve gelişmesini sürekli etkilerler. Film, TV, radyo, gazete ve dergi gibi modern iletişim araçları da sosyal davranışı formlaştırmada sanıldığından daha fazla etkilidir. Çocuklar üzerindeki bu

ajanların etkisiyle ilgilenen anababa ve öğretmenler, aslında bu aynı süreçten kendilerinin de tutum ve görüşler edindiklerini farketmezler bile. Oysa anababa ve öğretmenler de bilincinde olmaksızın sosyalleştirilmektedirler.

BİREYLEŞME

Gördüğümüz gibi her birey kendi sosyal deneyimini içselleştirir ve kişiselleştirir. İşte, kültürün bireyselleşmesi dediğimizde kastettiğimiz budur. Bilimsel olarak gözlemlenebilmesi ve ölçülebilmesi için davranış örüntülerinin somut sosyal durumlarda bireylerce ifade edilmesi gerekir. Kurgu-bilim yazarlarının imgelemelerine karşın uzaylı bir adamın gerçekte nasıl olduğunu, nasıl davrandığını, başkalarıyla nasıl eylemde bulunduğunu bilemeyiz. Çünkü hiç kimse böyle bir bireye ilişkin örüntüleri analiz etmeye muktedir değildir. Aynı biçimde sadece anne olan bir kadın, annelik rol beklentilerini gerçekten doldurabilir.

Sosyal kişilik hiçbir zaman içinde geliştiği kültür ve toplumun mükemmel bir yansıması değildir. İkizlerin bile aynı zamanda ve aynı durumda aynı deneyimlere sahip olmaları ve aynı biçimde tepkide bulunmaları beklenemez. Bu, fiziki olarak olanaksızdır. Hiçbir birey diğerinin veya hiçbir grup diğer bir grubun özdeşi olamaz. Hiçbir bireyin sosyal davranışı önceden tamamen kestirilemez. Ancak bireyselleşme sosyalizasyonun tersi değildir. Bireyselleşme sadece bireyin deneyimini kişiselleştiren bir süreçtir. Bu, herkesin biricik bir kişiliğinin olduğunu ve giderek sosyal deneyimler ve sosyal ilişkilerin, gruplar içindeki bireyler arası farklılıkların üreticisi olduğunu söylemenin başka bir yoludur.

Her kişinin hem biricik hem de sosyal olduğunu söylemek doğrudur. Hiç kimse bir boşluk içinde yaşamaz. Kişi üzerine gelen etkilere karşı uyarlanmaları ve ne öğrendiğine ilişkin kendi kişisel yorumları yoluyla bireyleşir. Sosyolog bireye özgü, özel, biricik olanlardan çok; pek çok kişi tarafından paylaşılan ve sosyal, ortak olan şeyleri inceler. Sosyalizasyon ajanları da çok sayıdaki kişiler üzerinde benzer etkilere sahiptir. Zaten sosyal bilim incelemesini olanaklı kılan da halkın çoğunca paylaşılan bu benzerliklerdir.

SOSYAL KİŞİLİK

Buraya değin bir kişinin düşünme ve karar verme yeteneği ile karakterize edildiğini, insan bireyinin farklı açılardan farklı

amaçlarla incelenebileceğini söyledik. Sosyal kişilik kavramı çeşitli rollerin bir karmaşası olması dolayısıyla, sosyologlar için son derece yararlı bir araçtır. Birey, doğuşundan itibaren sosyal bir kişidir fakat sosyal kişiliği sosyalizasyon süreciyle sürekli gelişir. Sosyal kişilik genel olarak, bireyin başkalarıyla giriştiği veya başkalarına karşı giriştiği ilişkilerde, eylemde bulunduğu tüm yolları içerir. Özel olarak bu yollar kişinin geliştirdiği ve ona göre davranışta bulunduğu çeşitli sosyal roller başlığı altında analiz edilebilir.

İleride sosyal rolleri daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Şimdilik kişinin katıldığı her önemli grupta örüntüleşmiş bir davranış tarzını izlediğini söylemek yeterlidir. Kişi ailesinde baba, işyerinde işçi veya memur, okulda öğrenci, kulüpte üye, partide yandaştır. Bunların herbiri kişinin gruba katılımıyla ve grubun gereklilikleriyle ilişkili olan bir rolü oynamasını gerektirir. Bu rollerin her birini biraraya getirdiğimizde, kökenlerini, işlevlerini, ilişkilerini ve yapılarını incelediğimizde bireyin sosyal kişiliğini inceliyoruz demektir.

2. SOSYAL STATÜ

SOSYAL STATÜ

Her kişi içinde yaşadığı gruplarda ve toplumda bir "yer"e sahiptir. Toplum insanların gelişigüzel, tesadüfi bir bileşimi değildir. Toplum kendini oluşturan parçaların düzenli bir bileşimidir. Sosyal yapı ise bu parçaların her birinin ayrı ayrı görülüp tanınabileceği bir çeşit inşaat iskelesi olarak kavramsallaştırılabilir. Kişiler ve statüler her zaman birlikte bulunurlarsa da her birini soyutlama yoluyla ayrı kavramlar olarak düşünmek olanaklıdır. Sosyal statü bireyin sosyal yapıda işgal ettiği yerdir.

Herkes sosyal statüye "sahiptir". Sosyal statü terimi ne sadece yüksek prestij ve mevkiye ne de bireyin kendi hakkındaki öznel görüşüne işaret eder. Kişinin kendi sosyal statüsüne ilişkin öznel değerlendirmesi nesnel ölçütlerle değerlendirildiğinde doğru veya yanılgılı olabilir. Sosyal statü, kişinin çevresindekilerin, toplum içinde ona nesnel olarak uygun gördükleri mevki veya pozisyondur.

STATÜNÜN KÖKENİ

Bilimsel statü kavramı kişiye ilişkin, bir yıldan diğerlerine değişen ve kabulden reddedilmeye kadar aşırı uçlarda oynayan birtakım leh ve aleyh yargıların toplamı değildir. Kişinin sosyal statüsü

başkalarının sürekli değişen heveslerinin öznesi de değildir. Kişinin toplumda sosyal statüye nasıl sahip olacağını inceleyen sosyal bilimciler sosyal statünün kökenini analiz etmiş ve sosyal statünün şu iki ana yoldan birinde belirlendiğini bulmuşlardır. Atfedilen statü, toplumun bireye uyguladığı değerlendirme ölçütlerinin varlığına işaret eder. Burada bireyin kendi statüsü üzerinde yapabileceği hiçbir şey yoktur. En açık örneği soy ölçütüdür. Kişinin bir İtalyan ya da İrlandalı ailede, varsıl veya yoksul, siyah veya beyaz ırkta doğmasında hiçbir seçimi yoktur. Bireyin kontrolü dışında olan bu özellikler atfedilen statü içinde ele alınır.

Başarılan statü ise bireyin sosyal açıdan değerlendirilen, çabalarının sonuçlarına işaret eder. Bu başarı iki yönde çalışır. Örneğin parlak bir doktor sosyal prestijine kendi çalışmasıyla katkıda bulunmakla kalmaz; aynı zamanda doktorluk mesleğine de onur ve saygınlık kazandırır. Kraliyet kurumunun sosyal bir ölçüt olarak sosyal prestij açısından düşüş göstermesi karşısında tahta geçen etkili ve yeterli bir kral kendi başarısıyla kraliyet statüsünün sosyal değerinin yükselmesini sağlayabilir. Böylece kişinin bir sosyal statüye otomatik olarak oturtulmuş pasif bir alıcı olmadığı ortaya çıkar. Birey kendi davranışları ile statüsünü yükseltir veya azaltır.

Sosyologların işaret ettiği bir nokta da bazı bireylerin yeni bir statüyü gönüllü olarak seçebilecekleridir. Burada bireyin belirli statülere ilişkin önceden belirlenmiş sayıltıları etkili olur. Örneğin kişi meslek olarak marangozluk yerine hukuku seçebilir, bekarlığı veya evliliği seçebilir, "daha iyi" bir aileye evlenmeyi, evlenince anababa olmayı seçebilir, bir derneğe üyeliği seçebilir. Tüm bunlar sözkonusu statülere ilişkin, kişinin gönüllü seçimini etkileyen sayıltılarıdır. Ancak şurası unutulmamalıdır ki bu statülerin her birine ilişkin rollerin oynanması bir hazırlık dönemi gerektirir ve bu anlamda da kişinin statüye ilişkin sayıltılarından çok o statüdeki başarıları daha etkilidir.

Şurası da açıkça belirtilmelidir ki, kişiler ne sadece tümüyle toplumun yargılarının merhametine bırakılmıştır, ne de tümüyle kendi sosyal statülerinin yaratıcılarıdır. Ne tümüyle pasif ne de tümüyle aktiftir. Sosyal statü son analizde kişinin ne yaptğına veya ne olduğuna veya ne olduğu hakkındaki kendinin ne düşündüğüne değil fakat toplumdaki insanların o kişinin ne olduğunu düşündüklerine işaret etmektedir.

Kişi yaşamı boyunca düşük pozisyon atfedilen bir işte canla

başla çalışabilir fakat sosyal statüde yükselmeyi asla başaramayabilir. Ancak birgün öyle bir mesleksel fırsat elde edebilir ki bu fırsat onu otomatik olarak yüksek bir statüye taşıyabilir. Öte yandan rekabetçi olmayan toplumlardaki kişiler başarılı olmak için fazla bir çaba harcamasalar bile yüksek bir sosyal statü elde edebilirler.

STATÜNÜN BELİRLEYİCİLERİ

Yüksek veya düşük statünün belirleyicileri veya faktörleri, kendiliklerinden statü vermezler. Çünkü statü zihinsel bir inşadır. Toplumdaki kişilerin bir birey için yaptıkları değerlendirme derecesidir. Örneğin soy ve servet aslında statü-veren faktörler değildir. Soyluluğun çeşitli veya servetin miktarı bizim kişinin statüsünü nesnel olarak belirlememize yardım eder fakat bu sadece sözkonusu faktörlere toplumdaki diğer kişiler bir önem atfettikleri için öyledir.

Statü simgelerinin önem ve belirleyiciliğine ilişkin değerlendirmeler, toplumdan topluma geniş bir çeşitlilik gösterirler. Ama sosyal statü, sosyal olarak tanımlandığı için bir başka deyişle birey dışındaki faktörler tarafından belirlendiği için onaylama ve onaylamamanın, saygı ve saygısızlığın belirli evrensel ölçütleri yine de vardır. En genel terimlerle bunlar sosyal değerler içinde içerilirler.

Herhangi bir bireyin, bir ailenin veya herhangi bir sosyal kategorinin sosyal statüsünü yargılarken şu ölçütler kullanılmalıdır. (Ancak bu ölçütler tek başlarına yeterli değildir; birlikte ele alınmalıdırlar).

a) Açık ya da kapalı, demokratik ya da totaliter her toplumda soy bağı kişiye ayrıcalık veya aşağı bir pozisyon verir. Bir kişinin soyunun saygı görüp görmemesi çeşitli faktörlere dayanır: Doğumun meşruluğu veya gayri meşruluğu, anababaların şöhreti, ailenin o yerde yaşama süresinin uzunluğu gibi. Kişinin zenci, Hintli, Asyalı veya İngiliz, İtalyan olması gibi ırksal ve ulusal özgeçmişi de dikkatleri çeken birer faktördür.

b) Statünün adeta evrensel bir ölçütü de servettir. Sahip olunan şeyler statü için nesnel birer ölçüttür. Sayılabilirler, derecelenebilirler. Servet, sahibine servetini sergileyebilme olanağı sağlar. Sosyal açıdan servetin kaynağı da önemlidir, yani kazanılan veya yasa dışı yoldan elde edilen servetin prestiji ile soydan edinilen veya sosyal olarak onaylanan bir yoldan elde edilen servetin prestiji arasında fark vardır.

c) Kişinin hizmet ettiği işlevsel yararlılık da sosyal statünün önemli ölçütlerindendir. Kişi toplumda "ne yaptığı"na göre derecelendirilir. Bu ise yine başkalarının neyin yapılmasının iyi olduğuna ilişkin düşüncesine dayanır. Ekonomik değerlerin önde geldiği bir toplumda kişi de büyük ölçüde büyük kazanç getiren mesleğe sahip olup olmaması temelinde değerlendirilecektir. Örneğin bir bankanın başkanı, bankanın kapıcısından sosyal olarak daha yüksekte değerlendirilir. Belirli işlevsel kategorilerin (tıp ve mühendislik gibi), diğerlerinden (öğretmenlik ve polislik gibi) daha yüksekte derecelendirildiği de açıktır.

d) Geçirilen eğitim basamaklarının sayısı ve çeşiti de sosyal statünün evrensel belirleyicilerindendir. Bazı toplumlarda okur yazar olup olmama çok önemli bir ölçüttür. Yüksek öğrenim görmüş kişiler yüksek sosyal statüye de sahiptirler. Üniversite derecesi, diplomanın bir de yüksek bir sosyal prestije sahip bir üniversiteden alınmış olması halinde, sosyal statüyü yükselten önemli bir etkendir.

e) Kişinin dini de sosyal statünün belirleyicilerindendir. Her toplumun genel değerleri arasında doğa üstüne ilişkin tutumlar da yer alır. Dinin bir sosyal statü ölçütü olarak saygınlığının düşürülmesine çalışılan toplumlar da vardır. Bir tek yaygın dinin bulunduğu toplumda kişinin din içindeki pozisyonu ve dinsel bütünlükle ilişkisi sosyal statüsü açısından oldukça önemlidir. Çok sayıda din veya tarikatın olması halinde ise bu dini bütünlerin her biri statü hiyeraşisi üzerinde sıralanırlar.

f) Biyolojik karakterler de toplumun bireyi aşağı veya yukarı statüye yerleştirmesinde etkilidirler. Cinsiyet evrensel bir ölçüt olarak toplumların çoğunda kullanılır; erkeklere kadınlardan daha yüksek bir yer verilir. Dişilik genellikle sosyal bir değer olarak erkekliğin altında yer alır. Zaman zaman erkek ve kadın eşitliğine doğru bir eğilim ortaya çıkar, zaman zaman da eşitsizlik çizgileri şiddetle korunabilir. Yaş da evrensel bir sosyal statü ölçütüdür; en azından yetişkinlik çocukluktan daha çok değerlidir. Ama bu ölçütün de farklılık gösterebileceği toplumlar vardır. Bazılarında yaşlılar değerli görülürken bazılarında gençlere özel bir önem verilir. Halk tarafından kullanılan bir ölçüt de yaş ve cinsiyetle yakından bağlantılı, fizik güzellik kavramıdır. Güzellik standartları boy, kilo, vücut uyumu, görünüm, ten rengi, saç tipine göre değişirse de bu standartlar her yerde şöyle veya böyle bulunurlar.

STATÜ AKTARIMI

Her ne kadar kişi ile statüsü her zaman içiçe ise de biz bir soyutlama yaparak kişi ile statüsünü ayrı ayrı inceleyeceğiz. Sosyal kişinin betimlenmesi bize "onun ne olduğunu" verir. Sosya statünün betimlenmesi ise kişinin içinde yaşadığı toplumda hangi değere sahip olduğunu verir. Burada anlatmak istediğimiz sosyal statünün sosyal kişiye aktarılmasıdır. Kişiler bireyi, bireyin sahip olduğu faktörlere göre değerlendirmeye yönelirler.

Statü aktarımına ilişkin çeşitli örnekler verilebilir. Ailenen sosyal statüsünü dış dünyada temsil eden genellikle aile reisi, koca veya babadır. Genel olarak konuşursak eş ve çocuklar aile reisinin sosyal statüsünü yansıtırlar, böylece koca veya babanın sosyal statüsü eş ve çocuklara da aktarılmış olur. Meslek açısından baktığımızda örneğin bir müdür veya din adamı zekası, çekiciliği, bilgisi ve bütünleştiriciliğine dayalı büyük bir kişisel populariteye sahip olabilir. Bunlar kişinin prestijini artıran öznel niteliklerdir. Fakat unutulmamalıdır ki bu kişi bu yüksek saygınlığı işgal ettiği makamdan dolayı elde etmiştir. Makamın statüsü kişiye aktarılmıştır. Hem işin hem de kişinin karizması vardır. Ve bunlar birlikte etkilidirler.

Başka bir çeşit aktarımda ise kişi statüsünden "yararlanarak" bir statü elde eder. Buna göre bir yerde kazanılan bir statü başka bir yere aktarılır. Örneğin bir banker üniversitede mütevelli olabilir, bir sanayici büyük elçi olarak atanabilir, bir atlet gıda maddeleri satan bir dev şirketin halkla ilişkiler sorumlusu olabilir. Bu örneklerin her birinde kişinin statüsü aktarılmıştır. Yüksek rütbeli emekli askerler hükümetle iş yapan büyük sanayilerde çalışabilirler. Bu kişiler sanayi üretimi hakkında hiç bir şey bilmeyebilirler ya da çok az şey bilebilirler. Bunlar yüksek statüleri veya rütbeleri yüzünden değerlidirler.

SOSYAL GÜÇ VE STATÜ

Sosyal gücün yani bireyin toplumda başkaları üzerinde kullandığı etkinin, kişinin sahip olduğu statünün bir ölçütü olduğu, zaman zaman söylenir. Her ne kadar sosyal gücün sosyal statüyü ölçmede çabuk ve hazır bir ölçü olduğu düşünülürse de, aslında bu etki sosyal statünün belirleyicisi olmaktan çok, sonucudur. Toplum içinde yüksek sosyal statüye sahip olanları aşağı sosyal statüye sahip olanlardan daha etkili olduğu açıktır. Hatta "başarıya dayalı güç"e sahip olan kişi bile gücün etkisini kullanmak için önce bir

sosyal pozisyon elde etmeyi başarmıştır.

Bu durum bazı kişilerin neden sosyal statülerini geliştirmeye çabaladıklarının sebebini ortaya çıkarmaktadır. Kişiler gücü, sadece kendilerini tatmin etmek veya üstünlük duygusundan zevk aldıkları için istemezler. Fakat yüksek statü sahibi olmak başkalarıyla mücüdelelerinde somut sonuçlar almalarında da olanak sağlar. Bu, özellikle yukarıya doğru yapılabilecek sosyal hareketlilik fırsatlarının var olduğu dinamik toplumlarda daha çok gözlenir. Sosyal olarak "bir hiç" olan kişi, büyük tutkulara sahipse fakat tutkularının tatmin edilmesinde çeşitli engellerle karşılaşmaktaysa yüksek statü arayışını sürdürecektir.

Bu noktada modern toplumlardaki liderliğin ve kişisel etkinin özelliklerini tartışmayacağız. Başkalarını ikna etme yeteneği psikologları ilgilendirir. Sosyologlar ise liderliğin sosyal kökeni ve etkileriyle ilgilenirler. Şurasını belirtelim ki sosyal güç, statü ile birliktelik göstermekle birlikte statü, güç ve etkinin tek kaynağı değildir. Birey kişisel çabasıyla yüksek statü elde edebilir, çaba ve yeteğeni ile sosyal güç de elde edebilir.

. "Kralın yaratıcısı", "taçın arkasındaki adam" gibiler genellikle olağanüstü bir etkiyi ele geçirip kullanırlar. Böyle bir kişi kamu oyunda da tanınırsa güç kadar statüye de sahip olduğu söylenebilir.

STATÜ TİPLERİ

Yüksek veya aşağı, az veya çok, daha iyi veya daha kötü gibi nicel kavramlar sosyal statü ve tabakalaşma nosyonlarının doğasında bulunurlar. Sınıf ve tabakalaşma kavramı statülerin kendi aralarındaki ilişkiye işaret eder. Bu göreli pozisyon, toplum tarafından meşrulaştırılır.

Temel sosyal gruplar aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirmedir. İleride göreceğimiz gibi bu gruplar, içlerindeki kişilerin pozisyonlarının düzenlenmesiyle yapılaştırılmışlardır. Böylece *grup statüsü* kavramı ortaya çıkar: Aile statüsü, ekonomik statü, dini statü gibi. Örneğin birey aile içinde büyükbaba veya kız evlat, okul sistemi içinde profesör veya ikinci sınıf öğrencisi camide imam statüsünde olabilir. Öte yandan her toplum temel gruplarından birine diğerinden daha çok sosyal prestij vererek söz konusu temel gruplar arasında bir faklılaşma yapabilir. Bir kadın anne ve eş olma statüsünde yüksek olmaktansa artist olma

statüsünde yüksek olmayı yeğleyebilir. Bir erkek mimar olduğu için değil, fakat bir yardım derneğinde aktif olduğu için daha yüksek bir statüye oturtulabilir. Aslında kişi katıldığı tüm temel gruplarda yüksek statüde bulunmaktan zevk alacaktır.

ANAHTAR STATÜ

Kişi ne denli çok sayıda gruba katılırsa o denli çok statüye sahip olur. Ama her kişi yine de temel bir statüye sahiptir. Bu anahtar statüdür. Anahtar statünün belirleyicileri sadece bireyin başardığı ve üstlendiği statüye dayanmaz, aynı zamanda toplumda geçerli olan değerlere de dayanır. Ekonomik değerlerine ve kurumların yüksek prestij taşıdığı bir toplumda kişinin mesleği genellikle onun anahtar statüsünü belirtir. Doğaldır ki çocuğu olan bir kadının anahtar statüsü aile statüsü olacaktır, fakat bu kadın aynı zamanda başarılı bir iş kadını da ise anahtar statüsü mesleği olacak ve toplumun da ekonomik statüye daha çok değer vermesi halinde bu kez aynı kadın ekonomik grubunun statüsünden dolayı, toplum tarafından daha yüksekte değerlendirilecektir. Anahtar statü, toplam sosyal kişiliğin analizinde yararlı bir sosyolojik araçtır. Kişinin kendi hakkında dünyaya açtığı en geniş "pencere"dir. Toplum kişiyi bu pencereden görür, ve kişinin diğer statülerini anahtar statüsüne göre yorumlar. Kişiler anahtar statüleri tarafından tipleştirilirler, bazan de stereotipleştirilirler: Üniversite öğrencisi, Rockfeller'in mirasçısı, otomobil tamircisi gibi. Kişinin ne yaptığı yani anahtar sosyal rolü, kişinin anahtar statüsü ile yakından bağlantılıdır.

Sosyal statü, başkalarının sizin ne olduğunuz hakkındaki düşünceleri; sosyal rol, başkalarının sizin yaptıklarınız hakkındaki düşünceleridir denilebilir. Başkalarınca değerlendirme, ölçme ve yargılanma rol ve statü kavramaları içine girer. Bu iki kavram arasında açık bir farklılık vardır, fakat somut sosyal durumda rol ve statü içiçe bulunurlar. Bir kişinin statüsüne göre belirli şeyleri yapması beklenir veya kişi statüsüne göre belirli şeyleri yapar. Bu nedenle bireyin başarılarının onun statüsünü belirlediğini söyleyebiliriz. Belirli roller diğerlerinden daha yüksek statü taşırlar. Bu nedenle kişinin anahtar statüsü toplumun en önemli gördüğü role bağlanır.

Genel olarak en yüksek prestij taşıyan sosyal roller veya statüler sayıca sınırlıdır. Söz konusu rol ve statüler genellikle özel hüner ve yetenekleri gerektirirler. Bu hüner ve yetenekler bireylerde yaygın olarak bulunmazlar. Bir tane ağır siklet boks şampiyonu vardır. Devlet başkanlığı tektir. Boksör, ünvanını koruyabilmek ve bu ünvanla

birlikte gelen statüden alıdğı zekvi sürdürebilmek için rolün gereklerini doldurmalıdır. Anahtar sosyal rol, anahtar statü ile birlikte bulunan işlevlere işaret eder. Bu noktada kişilerin işleve ilişkin değerlendirmelerinin anahtar statü üzerinde kısmen etkide bulunduğu da belirtilmelidir.

YAŞAMDAKİ DURUŞ

Sosyal kişinin analizi bizi, kişinin pek çok statüye sahip olmasına karşın sadece bir tek anahtar statüye sahip olduğu gerçeğine ulaştırmaktadır. Kişinin hangi statüsünün anahtar statüsü olduğu kararını toplum verir. Kişi sosyal bir bütünlüktür, ve "toplam sosyal statü"ye sahiptir. Sazı sosologlar bunu kişinin yaşamdaki duruşu olarak adlandırırlar . Yaşamdaki duruş kişinin sosyal statülerinin bileşimidir; tüm statü ölçütleri kişi için tek bir değerlendirme yapmak üzere birleştirildiğinde ortaya çıkan genelleştirilmiş bir pozisyondur. Yaşam duruşu öncelikle anahtar statünün ektisindedir, fakat onunla özdeş değildir. Kişinin sadece aile, iş, siyaset, eğitim veya din gruplarındaki pozisyonuna işaret etmez, fakat bu statülerin hepsinin bir bileşimine işaret eder.

Yaşam duruşu ile, evrensel bir sosyal olgu olan sınıf statüsü arasında ilişki vardır. Yaşam duruşu bireyin "sınıf pozisyonu"dur. Toplumdaki aşağı yukarı herkes üst, orta ve alt sınıf kavramlarına sahiptir ve bir bireyin yaşam duruşunun onun şu veya bu sınıftaki pozisyonu olduğunu bilir. Buna göre sosyal sınıf, yaşam duruşu kabaca benzer olan kişilerin kategorisi olarak tanımlanabilir. Bu kişiler benzer bir statü düzeyindedirler, diğer sosyal düzeylerde yer alanlara göre birbirlerini sosyal olarak daha kolay kabul edebilirler.

Sosyal sınıfın kendiliğinden bir yaşam duruşu belirleyicisi olduğu söylenirse de bu aslında bir totolojidir. Sosyal sınıf ve yaşam duruşu terimleri birbiri üzerine yansırlar ve her ikisi de aslında aynı olguya iki ayrı bakıştır. Kişinin yaşam duruşu, kişiyi şu veya bu sosyal sınıfa otomatik olarak yerleştirir. Sınıf kategorisi açısından ise sınıf değerlendirmesi sınıfı oluşturan kişilerin yaşam duruşuna dayanır.

STATÜ VE TABAKALAŞMA

Sosyal statü kişinin başkalarıyla ilişkisindeki mevki, sosyal sınıf da bir kategorinin diğer kategorilerle ilişkisindeki mevki olduğuna göre, gerek sosyal statü gerek sosyal sınıfı belirlemek için aynı

ölçütleri kullanabiliriz. Diğer bir deyişle soy, servet, iş, eğitim din ve biyolojik özellikler sınıflar çevresindeki sosyal değerleri yansıtırlar. Örneğin bir kişi aşağı statüye sahipse, tüm bu ölçütlerle değerlendirilmiş ve alt sınıfa "alt" olduğu belirlenmiştir. Sosyal sınıf aynen sosyal statü gibi göreli değerlendirmeye dayalı genelleştirilmiş bir pozisyondur. Sosyal oydaşmadan sonuçlanan zihinsel bir inşadır. Bireydeki özsel veya gelişmiş moral niteliklere işaret etmez.

Sosyal tabakalaşma, içine kişilerin yerleştirildiği bir yatay tabakayı gösterir. Her tabaka bir diğeriyle ilişki içinde kavramsallaştırılır. Her ne kadar bireyler biricik iseler de yine de bireylerin benzer oldukları noktalar vardır. Böylece bireylerin tabakalanmış kategorilere yerleştirilmeleri olanaklaşır.

Statü açısından her grup, sınıf açısından her toplum tabakalanmıştır. Bu nedenle tabakalaşma sosyal yaşamda evrenseldir. Bir dernekte lider, aktif ve pasif üyeler bulunur. Birincil ve ikincil pozisyonlar her sosyal grupta vardır. Dolayısıyla ideal, sınıfsız bir toplum hem gerçek dışı hem de olanaksızdır.

Ne var ki bazı Batı ülkelerinde fırsat eşitliğinin sağlanması ve demokratik insan ilişkilerinin yerleştirilmesi girişimlerinin sınıf yapısında yeni düzenlenmelere yol açtığı da doğrudur. Küçük varlıklı ve güçlü bir üst sınıfın alt sınıfta yer alan çok sayıdaki kişiyi kontrol ettiği pek çok toplum örneği ile karşılaşılabilmektedir. Demoktatik batı toplumlarında siyasal, ekonomik, eğitimsel ve diğer olanakların çok sayıda kişiye yayılmasıyla oldukça istikrarlı ve geniş bir orta sınıf oluşmuş ve tabakalaşma da daha karmaşık ve çoğul bir sisteme sahip olmuştur.

Sosyal tabakalaşma oldukça karmaşık bir düzenlemedir. Anlaşılması için statü ölçütlerinin inceden inceye analiz edilmesi gerekir. Sosyal tabakalaşma kavramını varsıl-yoksul, işçi-işveren, sahip-sahip olmayan gibi basit farklılaştırmalar ile birleştirmek anlamsız olacaktır. Her ne kadar servet ve gelirin varlığı veya yokluğu geçerli birer ölçütmüş gibi görülebilirse de aslında servet ve ekonomideki pozisyonun, kişinin sosyal sınıfının tek belirleyicisi olarak alınması doğru olmaz. Hemen her toplumda göreli olarak yoksul ama "iyi aileden" olanlar veya üst sınıfa "girebilmek" için başarısız ataklarda bulunanlar bol sayıda bulunur.

SOSYAL EŞİTSİZLİK VE HAREKETLİLİK

Toplumda kişiler arası eşitsizlik ve, prestij ölçütü olarak

değerlendirilen niteliklerin sayıca kıtlığı sözkonusu olmasaydı sosyal statünün de bir anlamı olmazdı. Niteliklerin dağıtımında tam bir eşitlik sağlamak olanaksız olduğuna göre sosyal bir eşitlik de olanaksızdır. Dolayısıyla statüsüz ve tabakasız bir toplum, düşünce dışıdır. Bu ifade hem nesnel hem öznel açılardan doğrudur. Öznel olarak bireysel kişiler farklı uzmanlık, zeka ve enerji derecelerine sahiptir. Bunlar kişinin bir statü elde etmesinde yardımcı olurlar. Nesnel olarak sosyal statü ölçütleri en katı sosyalist toplumda bile eşitlikle paylaşılamazlar.

Sosyal statü için kullanılan nitelikler kişi açısından değişiklik gösterebilir. Kişi servetini yitirebilir, öğrenimini ilerletebilir; dindarlığını koyulaştırabilir veya dinden uzaklaşabilir. Kişinin, cinsiyeti veya yaşıyla ilgili yapabileceği çok az şey vardır. Ama yine de insanlar genealojiyi keşfetmiştir; fizik güzelliklerini geliştirebilirler, kendilerini daha genç veya daha yaşlı gösterebilirler. Her ne kadar zaman içinde statü için önemli görülen nitelikler değişmekte ise de, bu değişim oldukça yavaştır. Öte yandan değişen, sadece niteliğin kendisi değil, belirli niteliklere yapılan vurgulama da olabilir.

Statü ve sınıf oldukça değişmez ve dayanıklı evrensel sosyal olgulardır. Sosyal hareketlilik kişinin bir sınıftan ötekine bir statüden diğerine geçmesine işaret eder. Herhangi iki statü arasında geçilen "sosyal mesafe" dikey sosyal hareketliliği ortaya çıkarır. Bu, toplumun görüşüne göre aşağı yukarı gidip gelmek, veya daha çok ya da daha az saygı görmektedir. Eğer alınan mesafe yeterince genişse artık ona, statüler arası hareketlilik değil fakat sınıflar arası hareketlilik denir.

Sosyal hareketliliğin miktarı ve oranı toplumdan topluma büyük farklılıklar gösterir. "Açık sınıf"lı bir toplumda sosyal hareketlilik olanakları sayısız denecek denli çoktur. Bu, özellikle rekabetin yüksek bir değere sahip olduğu, doğumla kazanılan aristokratik ayrıcalıkların küçümsendiği ve bireysel başarıların onaylandığı, özendirildiği dinamik ve ilerleyen bir toplumun özelliğidir.

3. KATEGORİLER ve YIĞINLAR

KATEGORİ ÇEŞİTLERİ
KATEGORİLERİN YARARI
KATEGORİLER ve TABAKALAŞMA
KATEGORİ ÖLÇÜTLERİ
YIĞIN TANIMI
TEMEL YIĞIN ÇEŞİTLERİ
KİŞİ ve YIĞIN

KATEGORİLER VE YIĞINLAR

Sosyoloji birbiriyle ilişkili insanları inceler. Her sosyal birim, nasıl olursa olsun "birlikte" olan kişileri kapsamalıdır. Sosyal *kategori* fizik, dış gerçeklikte değil de gözlemcinin yargılarında bir araya gelmiş kişileri işaret eder. Gözlemci, bir veya daha çok ortak özelliğe sahip olduğunu düşündüğü kişileri bir sosyal kategori olarak tanımlayabilir. Sosyal yığın için böyle bir durum olamaz. Sosyal yığın zihinsel bir inşa değildir, fiziki bir ortamda bulunan fakat aralarında karşılıklı ilişki olmayan kişilerin oluşturduğu bir bütünlüktür.

Tüm futbol kulüpleri, stadyumda maç izleyenler birer yığındır; bir tek futbol kulübü ise sosyal gruptur. Sosyal grup, çeşitli derecelerde etkileşim, iletişim ve sosyal ilişkiye sahip olması nedeniyle kategoriden ve yığından ayrılır. Yığın, kategori ile grup arasında bir yerlere yerleştirilmelidir. Kategoride kişiler fiziki olarak bile birarada bulunmazlar. Grupta ise sosyal ilişkiler yaşanır.

KATEGORİ ÇEŞİTLERİ

Sosyal kategorilerin tanımlanmasında en önemli nokta kişilerin bir takım ortak özellikleri paylaşmakta olmalarının saptanmasıdır. Kategoriler örgütlenmiş birlikteliklerden farklıdır, fakat kategorileri,

sahip oldukları ortak özellikler nedeniyle sosyal birim olarak inceleyebiliriz: Okul öncesi çocuklar, evli kadınlar, tarım işçileri, sosyal konutlarda oturan aileler birer kategori örneğidirler. Kategori oluşturmak son derece yaygın bir zihinsel süreçtir. Tüm bilim dalları kategorileştirme yoluyla benzer niteliklere sahip insanları (veya şeyleri) biraraya getirme olanağını elde ederler.

Paylaşılan her özelliğe göre kişileri kategorileştirmek olanaklıdır. Ancak her ortak özellik aynı öneme sahip değildir. Bir ülkede kaç düztaban bulunduğuyla ilgilenenler sadece ortopedik ayakkabı yapımcıları ile ayak bakımcılarıdır. Öte yandan sadece dört kan çeşitinin bulunduğu anlaşıldıktan sonra sağlık programlarında dev ilerlemeler kaydedilmiştir. Kategorileştirme sosyal bilimci için ancak ikinci derecede rol oynayan özelliklerin incelenmesinde yararlıdır.

Tüm sosyal kategoriler istatistikseldir. Fakat sayılabilme, sosyal olguların analizinde sadece bir ilk adım sağlar. Çünkü ne denli kesin olursa olsun önemi büyük ölçüde sosyal bilimcinin amacına bağlıdır. Siyasal davranış örüntülerini analiz eden bir sosyal bilimci verilerini oy veren ve oy vermeyen, radikal ve tutucu, kadın ve erkek seçmenler veya yaş, eğitim, meslek kategorilerine göre düzenleyebilir. Sosyal kategoriler önemli sosyal statü ölçütlerine göre oluşturulduğunda daha etkili olurlar. Böyle çalışmalar toplumun değerlerini yansıtır. Bu ölçütlere göre kişileri kategorileştime, önemli sosyal içgörülere yol açar.

KATEGORİLERİN YARARI

Sosyal kategoriler konusunda sakınılması gereken tutumlar şunlardır: Önce, kategori sadece bir istatistiksel ortalamadır; bu nedenle de hiçbir önemi yoktur, diye düşünmek. İkinci olarak da istatistik kategoriler olmaksızın sosyolojinin bir hiç oldğunu düşünmektir. Gerçek, sosyal istatistiklerin sosyal bilim araştırmacılarına gerekli ve temel bilgileri temin ettiğidir. İstatistik veriler olmaksızın sosyal bilimciler bulanık genellemeler yapmaktan ileri gidemezler.

İstatistiksel kategori genellikle incelenen "evren"i oluşturur. Evren, incelediğimiz kişilerin toplam sayısıdır. "Bu kasabada geçen yıl 1000 bebek doğdu" dendiğinde kasabanın nüfusunu bilmediğimiz sürece söylenen rakamın önemli olup olmadığını bilemeyiz. Kasabanın nüfusu 5000 ise, bu oldukça yüksek bir doğum oranını temsil etmektedir, ama 20000 ise, 1000 doğum düşük bir sayıdır. Nüfus eğilimlerinin planlanmasında sadece bir yerdeki toplam nüfusun doğru sayımına değil fakat onun yanısıra yaş, cinsiyet ve medeni

durum kategorilerine ilikin ayrıntılı verilere de gereksinim duyulur. Dolayısıyla geniş kategoriler daha özel verileri içeren alt kategorilere ayrılabilir.

Sosyal kategorilere ilişkin bilgi sahibi olmak çeşitli açılardan pratik yararlar sağlar. Altı ve 14 yıl önce kaç çocuğun doğduğunu öğrenirsek, bu yıl kaç çocuğun ilkokula, kaç çocuğun da liseye başlayacağını oldukça doğru bir biçimde söyleyebiliriz. 0-14 yaş arası ölüm oranlarını da öğrenmişsek, tahminimiz daha da kesinleşir. Sigorta şirketleri poliçelerini bu tür kategorik bilgilere göre düzenlerler. Kişileri yaş, cinsiyet, ırk, meslek, sağlık durumu ve diğer faktörlere göre kategorilere ayırır ve söz gelimi öğretmenlerin sağlık durumları, madencilerin ölüm oranları v.b. verilere dayanarak müşterilerini sigortalarlar.

Sosyal kategorilere dayalı bilgilerin siyasetçiler, devlet memurları, yapımcılar, din adamları, eğitim yöneticileri gibi kişiler açısından büyük önemi vardır. Aslında kitlelerle ilişkili herkes kategorilere dayalı bilgilere gereksinme duyar. Öte yandan şurası da açıkça bilinmelidir ki, istatistiksel kategoriler kendi kendilerine bize hiçbir şey söylemezler. Onlara bir şey söyleten bizlerizdir. Bu ise bazan istatistiğin, bir savın kanıtlanması için zorlanmasına yol açabilir. Ancak istatistiğin bu tür kullanımlarına bakarak kategorileştirmeler yapmaktan vazgeçmek de doğru olmaz. Yalan söylemek isteyen bazan sözcükleri bazan da rakamları kullanır. Dolayısıyla istatistik ile yalanın eş anlamlı olduğuna ilişkin görüşler popüler bir safsata olmaktan ileri gidemez.

KATEGORİLER VE TABAKALAŞMA

Çok sayıdaki ve çeşitli kişileri ortak birtakım özellikleri temelinde birleştiren kategorilerdeki söz konusu ortak özellikler, çeşitli amaçlarla ve sebeplerle seçilebilir. Ne var ki bu ortak özellikler sosyolojik olarak sadece ve sadece ilgili kategorinin içinde bir anlama sahip değildir. Sosyal bilimciler kategori incelemelerinde seçicidirler. Bu seçicilik, toplumdaki kişilerin sahip olduğu değerlerden ileri gelir.

Aynı özelliklere sahip kişiler, bu özelliklere sahip olmalarından dolayı birbirlerine benzerler ve başkalarından da ayrılırlar. Sosyal kategoriler, çevresinde formlaştırıldıkları özelliklerin değerine göre mevkilendirilebilirler. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi sosyal statü tabakalaşması aynı zamanda, sosyal değerler hiyeraşisi üzerine dayanmaktadır. Sarışınların sayısını araştırmak üniversite bitirmişlerin

sayısını araştırmak kadar önemli değildir. Sarışın ve kıvırcık saçlı kadınlar kategorisi doktora yapmış kadınlar kategorisi kadar önemli değildir.

Sosyolojik olarak tabakalaşma, toplumdaki kişileri gördükleri saygıya göre en yüksekten en düşüğe göre mevkilendirdiği için bir anlamda sosyal kategorilerin "mensuplar"ını da içerir. Bu konu sosyal sınıf tartışmalarında sık sık ele alınmıştır. Herkes üst, orta ve alt sınıfları ilişkin farklılıkları bilir, tanır. Tabakalaşmaya, azınlıklara ilişkin tartışmalarda bunlar arasında toplumca değer verilen özelliklere sahip olanların sayısı azdır. Sosyal azınlığımız ister göçmen işçilerden, ister etnik bir azınlıktan oluşsun yine de çoğunluğa göre daha düşük bir tabakaya yerleştirileceklerdir.

KATEGORİ ÖLÇÜTLERİ

Sosyal kategoriler tek bir statü ölçütüne dayandırılamazlar. Gözlemlerimize göre herkesin başkalarıyla paylaştığı pek çok özelliği vardır. İnsan toplumda sadece zengin veya yoksul, okumuş veya cahil değildir; fakat belirli bir aile geçmişine sahiptir, pek çok şey yapar ve belirli bir biyolojik yapı sergiler. Bu, iki anlama gelir: İlki, her birey başkalarıyla paylaştığı özelliklerin sayısı kadar çeşitli sosyal kategorilere yerleştirilebilir ve ikincisi, bir bireyin özelliklerinin bileşimine başka bireylerde de rastlayabiliriz.

Her toplumdaki en önemli sosyal kategoriler sözkonusu bu özelliklerin bileşimini geniş ölçüde paylaşan kategorilerdir. Bileşik özelliklerden hareketle sosyal kategorilerin anlamlı ve bilimsel bir analizi yapılabilir. Ancak dikkatsiz bir araştırmacı bu stereotipleştirmede birtakım hatalara düşebilir. Örneğin derinlemesine bir inceleme yapmadan bir dizi özelliğin başka bir dizi özellikle zorunlu olarak birarada bulunduğunu ileri sürebilir.

Bileşik benzerliklere dayalı en önemli sosyal kategori örnekleri şunlardır:

a) Sosyal azınlıklar benzer şanssızlıkları paylaşanların oluşturduğu bir kategoridir. Azınlıklar normalden, ortalamadan, beklenenden "aşağıda" değerlendirilirler. Azınlık derken kast ettiğimiz sayısal azınlıktır. Bu nedenle hemen her kategori bir azınlıktır. Güçlü bir sosyal azınlık, gücüne ve askeri ağırlığına dayanarak toplumu kontrol edip, yönetebilir; sayısal olarak, üst sınıf her yerde azınlıktadır. Sosyal azınlık kategorisinin birtakım ayrıcalıklardan yararlanmaması beklenir. Sosyal azınlığın zorunlu olarak baskı ve

zulüm altında kalması gerekmez. Aynı biçimde toplumun diğer kesimlerinin paylaştığı ayrıcalıklara ulaşabilme kanalları da kesik değildir. Yavaş değişen bir toplumda azınlıkların statüsü de yavaş değişir; dinamik toplumlarda ise azınlıkların çoğunluğa özümsenmesi çabalar oldukça güçlüdür.

Azınlık kategorisinin ana tipleri, başka yerde doğmuş olma, ırk ve din temelinde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde her toplumda dinsel azınlıklar bulunur. Biz bu dinsel azınlıkları aynı dinsel inançlara sahip kişiler olarak görmüyoruz. Dinsel azınlıkları bir sosyal kategori örneği olarak görüyoruz. Bu ise azınlığı inançları ve ibadetleri ile çoğunluğun normlarından sapan ve aynı zamada daha aşağı bir sosyal statüye sahip olan bir grup olarak görmeyi gerektirir. Dinsel ölçütler rahatlıkla gözlenebilirler ve ayrıca genellikle yabancı kökenlilik, meslek ve öğretim düzeyi gibi başka ölçütlerle de birlikte bulunurlar.

Sosyal kategorinin dışarı doğumlu olma formu, doğulan ülkeye göre çeşitli alt kategorilere ayrılabilmektedir. Ayrıca dil ve okur yazarlık durumu da değerlendirmeye katılabilmektedir. Liverpool'daki İrlandalı göçmenler, Almanya'daki İtalyan madenciler, Güney Afrika'daki Doğu Hintli'ler gibi.

Irksal azınlıklar, soya ve biyolojik özelliklere dayalı farklılıklar ile çoğunluktan ayrılan sosyal kategorilerdir. Irksal azınlıklar içlerinde yukarıda değindiğimiz çeşitli sosyal statü ölçütlerini barındırırlar. Azınlıkların sahip olduğu servet ve öğrenim dereceleri, ırksal özgeçmişleri tarafından etkilenir. Azınlıkların toplumdaki işlevleri, yararlılıkları, özellikle de mesleki etkinlikleri sosyal statüleriyle çakışan önemli ölçütlerdir.

b) Sosyal statüye ilişkin bileşik ölçütlerin en açık örneği sosyal sınıflardır. Sosyal sınıflar, kişiler arasında geçerli olan değer yargılarına dayalı bir sosyal kategori olmanın dışında nesnel olarak incelenemezler. İster kabaca iki veya üç sosyal sınıf üzerinde konuşulsun, ister daha karmaşık toplulardaki çok sayıdaki sosyal tabakalardan konuşulsun, araştırmacı tüm sosyal statü ölçütlerini dikkate almalı ve bunların bileşimi üzerinde durmalıdır. Sınıf, çeşitli açılardan benzer özellikleri paylaştıkları için bir sosyal birim olarak kategorize edilmiş ve belirli bir tabakaya yerleştirilmiş kişilerden oluşur.

Kişinin sosyal statüsü kişi üzerinde statünün içerebileceği daha

genel istatistik kategorilerden daha çok, somut etkilere sahiptir. Bunun iki nedeni vardır; ilki, kişinin sınıfının, başkalarıyla kurduğu sosyal ilişkilerde, kişiyi gizilgüç olarak ilerleten bileşik özelliklere dayalı bir kategori olması, ikincisi ise sözkonusu bileşik özelliklerin değerinin başkalarının kişi hakkındaki görüşleriyle belirlenmiş olmasıdır. Kişi, sınıf statüsünden etkilenir. Çünkü kişi sınıf statüsü yüzünden "daha iyi" veya "daha kötü" olarak değerlendirilebilir ve bu "daha iyi" ve "daha kötü" yargılarını besleyen niteliklere sahip olup olmamasına dayanılarak da kişinin ya yüksek ya da düşük bir sosyal sınıfa yerleştirilmesi kararı verilir.

Araştırmalarda karşılaşılabilecek problemlerden ikisi ise şöyle belirtilebilir: İlki, toplumun sahip olduğu sosyal değerler; ikincisi herhangi bir alanda kişilerin sahip olduğu özelliklerin bileşimi. Bir toplum incelemesi sonunda o toplumda yaşayan kişilerin büyük ölçüde sahip olduğu özellikler saptanır. Kişilerin birbirlerini hangi sosyal sınıfa "yerleştirdikleri" bir diğerine ilişkin konuşmalarından çıkarılabilir. Belirli bir toplumda kraliyet ailesinden gelenler "daha iyi kişi"ler olarak kategorileştirilebilir, bunlar çocuklarını en iyi okullarda okutur, seçkin kulüplere üye olurlar. Başka bir toplumda ise aynı kategoriyi farklı bir soydan gelen fakat hala üst sınıf özelliklerine sahip olanlar oluşturabilir. Kişinin aile adı, okuduğu üniversitenin adı veya üyesi olduğu kulübün adı değişebilir ama yine de birinci sınıf olma özelliğini korur.

Sosyal bilimciler bir kişi ya da ailenin sınıf statüsünü belirlemek için birtakım nicel ölçüler kullanırlar. Kentin bir bölgesi diğerinden daha iyi, daha yüksek bir sosyal prestiji yansıtan bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Aynı durum belirli meslekler ve belli bir miktarın üzerindeki maddi ögeler için de geçerlidir. Tüm bu değişkenler sayılabilir, ölçülebilir, eşleştirilebilir ve karşılaştırılabilir. Nesneldir. Çeşitli sosyal sınıflar için rahatlıkla kullanılabilirler.

c) Kamuoyu, sosyal kategorinin açıklanması oldukça güç bir tipidir. Kamuoyu kentsel ve ticari toplumlarda büyük öneme sahiptir. Kamuoyu sosyal sınıf ve azınlık gibi, ortak kişisel özelliklere sahip bir sosyal birimdir Kamuoyu, inançların nesnesi olduğu için sınıf ve azınlıkta daha da önemli olabilmektedir.

Teknik anlamıyla kamuoyu ne genel bir toplam nüfusa ne de örgütlenmiş bir sosyal gruba işaret eder; Oysa bu kavramlar zaman zaman karşılaştırılmakta, birbiri yerine kullanılmaktadır. Kamuoyu, fiziki yakınlıkla belirlenen yığından ayrı bir sosyal birimdir. Bir ti-

yatrodaki izleyiciler yığın olarak adlandırılabilir, çünkü izleyiciler aynı fiziki mekanda bulunmaktadırlar. Öte yandan bir TV komedyeni ekrandan tüm kamoyuna seslenir.

Bir konuşmacıya, yazara ve siyasetçiye "hangi kamuoyunu etkilemeye çalışıyorsunuz" diye sorulduğunda aslında konuşmacının, siyasetçinin veya diğerlerinin dikkatini nerede odaklaştırdığı öğrenilmek istenmektedir. Bu ise, kamuoyunun bir'den fazla olabileceğini göstermektedir. Her bir kamuoyu kendi içinde alt birimlere ayrılabilir. Örneğin "tüketici kamuoyu", "farkedenler", "en iyiyi isteyenler". veya gençler, ev kadınları, kentliler gibi alt birimlere ayrılabilir.

İşçiler veya proleterler de aslında bir sınıf kategorisi değil, birer kamuoyudurlar, polisiye veya bilim kurgu okuyucuları, spor klüpleri yandaşları, entellektüeller, artisler v. b. gibi üstlendikleri tarafından yöneltilenler aslında bir kamuoyu oluştururlar.

YIĞIN TANIMI

Gerek kategoriler gerek yığınlar "birlikte" olan kişileri işaret ederler. Ayrıldıkları nokta, birlikte oluş tarzlarındaki farklılıklardan kaynaklanır. Sosyal yığındaki birliktelik oldukça zayıftır. Sosyal yığınların sınırları genellikle keyfi bir biçimde çizilir, kentin okul alanı, eğlence alanı, iş alanı gibi.

Sosyal yığının eksiksiz bir tanımını yapmak için şu ögeleri gösönünde tutmak gerekir:

a) Yığını oluşturan kişiler oldukça *anonimdir*; birbirlerine yabancıdır.

b) Sosyal yığın *örgütlenmemiştir*; pozisyon ve işlevlerin oluşturduğu hiyerarşik bir yapıya sahip değildir.

c) Fiziki mekan ne denli geniş olursa olsun, *sosyal temas son derece sınırlıdır.*

d) Yığın içinde olanların davranışlarında kısıtlamalar, düzenlemeler yapmalarını gerektiren *davranış kurallarının sayısı çok azdır.*

e) Sosyal yığınların çoğu *bölgeseldir*. Sadece belirli bir fizik çevre için önemlidir.

f) Yığınların çoğu *geçicidir*. Yığın içindeki kişiler değişebilir, girer, çıkar, birbirlerinin yerine geçebilirler.

Yığınlaşma terimi genellikle "yığın" terimi ile eşanlamlı kullanılır. Ama bu, sözcüğün sadece bir anlamı için geçerlidir. Yığınlaşma, kişilerin bir kategoriye giriş sürecini ifade eder. Buna göre yeni bir eve taşınanlar komşularıyla yığınlaşırlar, bir oyun izlemek için tiyatroya gidenler, bir inşaatı seyretmek için dikilenler yığınlaşırlar. Yığınlaşma sosyalojik açıdan ne sosyalizasyon ve özümseme süreçleri kadar önemlidir ne de onlarla eş anlamlıdır. Yığınlaşma kişilerin oluşturduğu birliktelikleri işaret ettiği sürece sosyal yığın ile eş anlamlıdır.

Yığınlaşma kişilerin incelenmesinde bir odak noktası sağlar. Kentlerdeki apartmanlar tipik sosyal yığın örnekleridir. Apartmanlarda oturanlar arasında ilişki, etkileşim yoktur. Ama her bir apartman dairesinde oturan aileler bir grup oluştururlar. Apartman grupların yığınını kapsar. Bireysel kişi bu yığın ve grup içinde bir birimdir.

TEMEL YIĞIN ÇEŞİTLERİ

İnsan ilişkilerinin dinamik olması sosyal yığınların sınıflandırılmasını güçleştirmektedir. Sosyolojik terimlerin kullanılmasındaki zorluk, somut sosyal sistemdeki karmaşıklıktan kaynaklanmaktadır. İnsanlar basitçe "nerede ise orada" olmadıklarından, insanların girdikleri grup veya yığınlar da sürekli değişmektedir. Ayrıca yığın formları da ilk bakışta kolayca tanınabilecek nitelikte değildir. Bu güçlüklere karşın, değişen sosyal olguların izin veridği ölçüde terimleri doğru kullanmak gerekir.

Terminolojik güçlüklerin üstesinden gelebilmek için girişilen çabalardan biri sosyal yığınları kalabalık, mob, izleyici, gösterici, oturan ve işlevsel yığınlar olarak sınıflamaktır. Bu terimlerin işaret ettiği kavram ve olgular şu çok önemli iki ögeye sahiptirler: İçindeki kişiler fiziki bir mekanda bulunurlar ve kişiler arasında en alt düzeyde bir ilişki ve etkileşim vardır.

a) *Kalabalık*, göreli olarak etkileşim içinde olmayan kişilerin oluşturduğu bir yığındır. Kalabalıktaki kişiler ne eşgüdümlenmiştir ne de ortaklaşa bir işlevi yerine getirmektedirler. Sadece fiziki bir mekanı işgal etmektedirler. Ama kalabalıktaki bireyler yine de amaçsız ve şaşkın değildir. Her birey "niye orada bulunduğunu" açıklayabilecek bir sebep gösterebilir. Kalabalık barışçıldır ve heyecan göstermez; şekilsizdir; sadece dıştan bakan kişide bir birim olduğu izlenimini uyandırır. Kalabalıklar tanınabilirler. Sosyologlar ka-

labalıkları çeşitli alt birimlere ayırabilirler. Bir süpermarkette alış veriş edenler ile trafikte yeşil ışığın yanmasını bekleyen kişiler veya stadyumda maç izleyenler birbirlerinden ayırdedilebilir.

b) *Mob*, hem içsel hem dışsal kontrolden uzak yığınlardır. Düzensiz, kısa ömürlü ve çok sayıda bireyi içeren bir sosyal birimdir. Mobdaki kişiler yoğun bir duygu seline kapılmış gibidirler. Terimi genellikle kötü anlamlı olarak kullanılır; antisosyal ve savaşmaya hazır bir birime işaret eder. Mobu oluşturan kişiler genellikle bir protestoi koyarlar. ör/ amigolar / provokatörler

Moblar sokak isyanları şeklinde eylemler koyabilirler, söylentiler tarafından beslenir ve "kitle liderlerince" kışkırtılırlar. Mob içindeki bireyler arasında etkileşim en alt düzeydedir, fakat hareketin lideri ile izleyiciler arasında yoğun bir ilişki vardır. Kalabalık ile mob arası en önemli fark da buradan kaynaklanır. Moblar arasında da, mobun giriştiği protesto tipine göre bir ayrım yapılabilir. Irksal duygular, ekonomik sömürü, siyasal değişiklikler, dinsel fanatizmler temelinde protestolar konulabilir.

c) *İzleyici*, çeşitli gösterileri izleme, dinleme amacıyla biraraya gelen kişilerin oluşturduğu bir sosyal yığındır. İzleyici, sadece sınırlı bir mekanda bulunan birliktelikleri gösterir. İzleyici, aktif bir gösterici olmamasından dolayı mobdan farklıdır. İzleyici dinleyici veya gözleyicidir. Kalabalıktan farkları, daha uzun süreli olmaları ve dikkatlerini daha yakın bir nesneye odaklaştırmalarından ileri gelir. İzleyicinin ortak uyarıcıya karşı tepkide bulunması beklenir. Nitekim izleyici uyarıcıya verdiği tepkinin çeşit ve derecesine göre değerlendirilir; onaylayıcı veya yadsıyıcı, sessiz veya destekleyici, hoşlanan veya durgun gibi. İzleyici kendini izleten şeye göre sınıflandırılabilir. Tüm gösteri çeşitleri izleyici toplar: Spor yarışmaları, her tür söylevler, tiyatro ve filmler, münazaralar, güzellik yarışmaları gibi.

d) *Gösteri* de bir sosyal yığın çeşitidir. Gösterideki kişiler belirli fikir, inanç, eylem veya kişileri tanıtma amacıyla biraraya gelirler. Gösteriyi oluşturanlar sade birer gözleyici veya dinleyici değil fakat başkalarıyla birlikte birtakım ortaklaşa davranışlara fiilen katılan kişilerdir. Gösteri genellikle örgütlüdür. Fakat bu örgütlenme oldukça gevşek dokuludur ve çok az da olsa bir ön planlamaya dayanır.

Gösteriler büyük kentlere özgü sosyal olgulardır. Gösterinin en önemli örnekleri olarak kitle toplantıları, siyasal mitingler, geçitler gösterilebilir. Gösteri bir kezlik olabilir. Savaşın bitişini kutlamak,

işsizlerin yürüyüşü, ırksal, dini veya diğer zulümlere karşı protestoda bulunan bir din adamının sessiz yürüyüşü gibi. Bazı kentlerde ise her yıl kutlanan bazı özel günlerde çeşitli gösteriler düzenlenebilir. New York'taki St. Patrick'ler Günü, New Orleans'taki Mardi Gras Geçitleri gibi.

e) *Oturan yığınlar*, tüm büyük kentlerde karşımıza çıkarlar. Bir kentte yaşayan kişilerin oluşturduğu yığınlardır. Kişiler yakın yerlerde yaşayabilirler fakat yine de birbirlerini tanımayabilirler. Oturan yığınlar birirlerine yabancıdırlar, birbirleriyle hiçbir temas, etkileşim kurmazlar. Örgütlenmemişlerdir. Oturan yığınlar daha çok apartmanlarda, otellerde, pansoiyonlarda karşımıza çıkarlar. Oturan yığın kavramı kentsel etnik topluluklarla karşılaştırıldıklarında daha iyi anlaşılabilirler. Kentsel etnik topluluklar, bir oturma alanında yaşayan ve aralarında birliktelik, temas, iletişim ve dostça paylaşma olan kişiler topluluğudur. Oturan yığınlar ise bu özelliklerin hiçbirine sahip değildirler. Oturan yığınların sayısı, hacmi giderek artmaktadır. Bu konuda, oturan yığınlarda bu yığınların oturma alanlarıyla özdeşleşmelerini sağlayacak bir "topluluk bilinci"ni yeniden uyandırma veya yaratmaya çalışan din adamları, siyasetçiler, iş adamları v.b.'nin girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

f) İşlevsel yığınlar, yaşadıkları mekanın sınırları oldukça belirsiz bir biçimde çizilmiş kişilerin oluşturduğu yığınlardır. Örneğin polis mıntıkaları, okul alanları, posta bölgeleri belirli işlevsel amaçlara en uygun düşecek biçimde düzenlenmiştir. Bu alanlarda yaşayan kişilerin oluşturduğu birliktelikler grup veya topluluk olarak adlandırılamaz. Bir alışveriş merkezinde, bir mali merkezde, bir tiyatro bölgesinde işlevde bulunan kişilerin oluşturduğu yığın, bir sosyal grubun özelliklerinden yoksundur. Bu mekanlarda yerine getirilen işlevlerin özelliği dolayısıyla da, işlevsel yığınlar oturan yığınlardan kolaylıkla ayırdedilebilirler.

KİŞİ VE YIĞIN

Yığınların, rasyonel varlıklar olarak yeteneklerini gösteremeyen pasif sosyal canlılar sürüsü olduğu düşünülebilir. Ama şimdiye değin anlattıklarımızdan böyle bir düşüncenin yanlış olacağı ortaya çıkmıştır. Yığınlar sosyal kategoriler ile gruplar arası bir orta noktadır ve kişileri "içerir". Her bireysel kişi bir birim olarak çeşitli yığınlarla ilişki içindedir. Bu ilişki çeşitli biçimlerde görülebilir.

a) Kişi bir sosyal yığında zorunlu olarak yer alır. Hiç kimsenin

özellikle bir kentlinin, sosyal yığınlardan kaçamayacağı açıktır. Kişi yığınların içindedir, her zaman yığınların bir parçasıdır. Adresi, fizik varlığı ve yapıp ettikleri kişinin bir oturan yığına ve bir işlevsel yığına yerleştirilmesi için yeterlidir. Kişi kent içindeki her hareketinde kalabalık içinde yer alacak, veya diğer yığın çeşitlerinden birinin ögesi durumuna girecektir. Kişinin yığınlardan uzak kalması pek olası değildir.

b) Sosyal yığınlar yapılanmamış oluduğu için birey yığın içinde herhangi bir statüye sahip olamaz. Sosyal statü başkalarının tanıması ve yargısı üzerine dayalıdır. Ayrıca kişinin statüsü her zaman başka pozisyonlarla ilişkili bir pozisyondur. Örneğin kişinin bir mob içinde bir statüye sahip olduğunu söylenmesi sadece mobun lideri ile izleyicileri arasındaki farklılığın iyice kavranılmadığını gösterir. Ancak bireyin yığın dışındaki grubunda sahip olduğu statüsü, yığın içindeki durumundan etkilenebilir. Bireyin içinde bulunmayı seçtiği yığın çeşiti, grubundaki sosyal statüsünü etkileyebelir.

c) Bireyin bir sosyal yığın içinde izleyeceği örüntülenmiş davranış biçimlerinin sayısı oldukça azdır. Alışveriş eden bir kalabılıktaki kadınların davranış biçimleri bir dini törende izlenen davranış biçimlerinden epey farklıdır. İlkinde birbirlerini rahatlıkla itip kakabilen kadınlar ikincisinde örüntülenmiş davranışlar sergilerler. Bir spor yarışması izleyenlerin davranış örüntüleri bir senfoni konserinde gözlenen örüntülerden çok daha serbest olacaktır. Hatta sporun tipine göre bile izleyicilerin davranış örüntüleri değişme gösterecektir. Kişinin davranışlarındaki bu değişmeler, kişinin yığında karşılaştığı diğer kişilerle olan etkileşiminden değil, içinde bulunduğu yığının tipinden kaynaklanır.

d) Yığın içindeki kişi sosyal davranış değil fakat kollektif davranış sergiler. Bir başka deyişle yığın içindeki kişi kendiliğinden diğeerleriyle aynı davranışları yapar; o ne başkalarına karşı, ne bakaları için, ne de başkaları iledir. Sosyal davranış iletişim,temas ve etkileşime sahiptir, ve bu haliyle de sosyal gruplar içinde gözlenir. Sosyal davranışa yığın içinde rastlayamayız. Ancak kollektif davranış da bir sosyal etkiye sahiptir. Örneğin kalabalık tarafından izlenen inşaat işçileri daha hızlı, daha düzenli ve daha verimli bir çalışmaya koyulurlar. Aynı biçimde kalabalığın uğultusu ve izleyicilerin alkışları da amaçlı ve etkilidir.

e) Bireysel kişi kimliğini sosyal yığın içinde eritmeye yönelebilir. Bu, bireyin kesin kararına dayalı olmaktan çok sosyal yığınların do-

ğasının bir sonucudur. Özellikle yürüyüşler, geçitler bir bireyin sesinin güçlükle duyulduğu veya bireyin kendini ifade etmeyi gerekli görmediği gösterilerde anonimlik ve başkasına ilişkin kişisel bilgi yoksunluğu söz konusudur.

f) Çok iyibilinen bir gerçek de şudur: Kişisel sorumluluk sosyal yığınlarda giderek azalır.

"Kalabalığın bir parçası" olmak veya "mobu izlemek" demek bireyin kolektif eylem uğruna kendi sorumluluğunu bırakması demektir. Bu durumlarda kişinin yaptıklarının çoğu kendiliğinden ve yansımasızdır. Kalabalık "ruh"u kişilerin geçici de olsa bir araya toplanmalarında oldukça etkilidir.

Öte yandan kişinin taşınma olasılığının yüksekliği ve anonimlik yüzünden, oturan yığınlarda kişisel sorumsuzluk epey fazladır.

4. GRUPLAR ve BİRLİKLER

GRUPLAR VE BİRLİKLER

Kişi çeşitli birlikteliklerde bir birim olarak yer alabilir, ama bu birlikteliklerin hepsi bir sosyal grup olarak nitelendirilemezler. Grup içindeki insanlar birbirleriyle ilişki kurarlar, aralarında etkileşim örüntüleri oluştururlar. Grup kısaca "karşılıklı ilişkide bulunan insanlar" olarak tanımlanır. Grup, kategori ve yığın farklı gerçekliklere işaret eden kavramlardır. Yığın, etkileşimsiz bir fiziki yakınlıktır.

Burada grup yaşamının kökenleri, hayvan sürüsünden insan toplumuna nasıl bir evrim geçirildiği, sosyal sözleşmenin nasıl oluşturulduğu gibi şiirsel açıklamalar üzerinde durulmayacaktır. Onun yerine çağdaş sosyal yaşama ilişkin olgusal verilere dayanarak zamanda başlayıp bir süre devam eden sonra da varlığını yitiren belirli gruplar üzerinde durulacaktır. Grup yaşamı ve sosyal ilişkiler kişilerin varlığı ile birlikte bir varoluş gösterirler. Kategori ve yığınlar gibi gruplar da insanların yaşadığı her yerde evrensel olarak bulunurlar. Nerede kişi varsa orada grup da vardır; nerede kişi yoksa orada grup yoktur.

GRUPLARIN ÖZELLİKLERİ

"Grup" terimi sosyolojik açıdan yukarıda belirtmiş

olduğumuzdan çok daha ince bir anlama sahiptir. Grup teriminin açıklaması şu anlamlara işaret etmelidir:

a) Grup olarak adlandırılan sosyal birim, hem üyelerince hem de dışarıdaki gözlemcilerce tanınabilmelidir. Bu, her grup üyesi diğer üye ve üye olmayanlar tarafından tanınmalıdır, demek değildir. Gizli dernek, loca, yarenlik gibi grupların üyelerinin adları saklı tutulur, ama bu grupların varlıklarını herkes bilir. Büyük kentlerde çok sayıda gruplar bulunur, hiç bir birey de bunların hepsini bilemez; fakat bu gruplar yine de bilinebilir, bilimsel araştırmalara konu edilebilirler.

b) Grupların sosyal yapıları vardır. Çünkü gruba katılan her üye, diğer pozisyonlarla ilişkili bir pozisyona sahiptir. Sosyal tabakalaşma veya sosyal statü mevkilenmesi, en küçük gayrı resmi gruplaşmada bile bulunur.

c) Gruptaki her üye kendi sosyal rolünü oynar. Böylece grup katılımı gerçekleşmiş olur. Üyeler rollerini oynamaktan vazgeçerlerse, grup da ortadan kalkar. Örgütlenmiş tarzda herhangi bir kişisel eylemin bulunmadığı grubu düşünmek, olanaksızdır.

d) Grubun sürekliliği için karşılıklı ilişkiler son derece önemlidir. Bir başka deyişle grup üyeleri arasında iletişim ve temas olmalıdır. Tek yönlü bir sosyal süreç olamaz. Sosyal süreç birlikte veya karşılıklı olmalıdır.

e) Her grup, içinde rollerin oynandığı yolları etkileyen davranış normlarına sahiptir. Davranış normlarının yazılı olması, yönetmeliklere geçmiş olması zorunlu değildir. Davranış normları grup üyeleri tarafından bilinen, anlaşılan ve izlenen davranış örüntüleridir.

f) Grup üyeleri belirli ortak ilgi ve değerleri paylaşırlar. Sözkonusu ortak ilgi ve değerlere bazı gruplarda özenle sahip çıkılır. Bazı gruplarda ise ortak ilgi ve çıkarlar son derece belirsiz olabilir. Böyle örneklerde, ortak ilgi ve çıkarların varlığı ancak değerlerde bir çatışma çıkması ve bu çatışmanın grubun dağılmasına yol açması halinde anlaşılır.

g) Grup eyleminin yöneldiği bazı sosyal hedefler bulunmalıdır. Her grup farklı derecelerde olmakla birlikte yine de bir veya birkaç amaca sahiptir. Hedef, grubun niçin veya hangi sebeple var olduğu sorusunun yanıtını oluşturur.

h) Bir grubun göreli de olsa sürekliliği olmalıdır. Bir başka

deyişle grubun zaman süresi içinde ölçülebilir bir dayanıklılığı olmalıdır. Bu, grubu yığından ayıran önemli bir işarettir.

Tüm bu özellikleri dikkate alan bir sosyal grup tanımı şöyle yapılabilir. Grup, ortak sosyal hedefleri izleyen, sosyal normlar, ilgiler ve değerlere göre karşılıklı roller oynayan sosyal kişilerin tanınabilir, yapılaşmış, sürekli birlikteliğidir. Her toplum, toplum içindeki grupların bir bileşimidir. Toplumdaki gruplar bir diğerlerinden merkezi işlevleri ile ayrılırlar, toplumlar ise birbirlerinden kültürleri yoluyla ayrılırlar.

GRUPLARA HAZIRLANMA

Varlığını sürdürmek isteyen her grup, yeni üyelerini grup yaşamına hazırlama yollarını da geliştirmelidir. İnsanlar doğum veya evlat edinme yoluyla aile grubuna girerler. Akrabalık, hısımlık gruplarına ise evlilik yoluyla girerler. Bunlar dışındaki tüm gruplar ise yeni üye kabul ederken bir dizi nitelikleri gözönünde bulundururlar. Bir arkadaşlık grubuna katılma bile, gayrıresmi de olsa birtakım kuralları gerektirir. Bazı gruplarda bireyin üyeliğe seçilmesi, bazılarında atanması, bazılarında ise davet edilmesi gerekir. Bireyin belirli test ve sınavlardan geçmesi istenebilir. Bazan birey belirli törenler sonunda gruba girer, bazan da gruba giriş için bir aidat öder.

Gruba hazırlanma konusu, grupların kökeni veya formasyonunun incelenmesinden farklıdır. İnsanlar sosyal varlıklar oldukları için gruplara girerler ve grup etkinliklerinde yer alarak da kendilerini daha iyi tanır, adeta keşfederler. Bireyler gruba hemen hemen bilinçsizce girerler. Komşularımızla tesadüfen tanışırız.

Bazı örneklerde, gönüllü birliklere üyelik için kampanyalar yürütüldüğü gözlenmektedir; bireylerin bu birliklere üye olmaları adeta kendilerinden zorla istenir. Dini tarikatların bazılarının, kişileri kendilerine çekmeye çalıştıkları bilinir. Okul-Aile Birlikleri de tüm anababaları kendilerine çekmek isterler. Bu tip birlikler demokratik, açık ve çoğulcu toplumlarda orta sınıfın örüntüleri olarak karşımıza çıkarlar.

GRUP SINIFLAMALARI

Sosyal gruplar son derece karmaşık ve çeşitlidir. Bu çeşitlilik, grupların sınıflandırılmalarına da yansımaktadır. Değinmiş olduğumuz gibi toplumdaki temel gruplar merkezi sosyal işlevleriyle tanınırlar, dolayısıyla grup sınıflamalarında merkezi sosyal işlevler

gözönünde bulundurulabilir. Fakat grup sınıflaması yapmak için daha pek çok yol izlemek de olanaklıdır.

"Kolay" sınıflamaların sosyolojik değeri yoktur. Örneğin üyeleri diğer bazı sosyolojik özelliklere sahip olmadıkça, grupları küçükten büyüğe doğru sıralamak yararsız bir girişim olarak kalır. En eski ve dayanıklısından en yeni ve değişmeye en açık olanına doğru dayanıklılık temeli üzerinde sıralama da yeterli değildir. Böyle bir girişim tarihsel bir çalışma için yararlı olabilir. Ama sürekli olup olmamanın grup yaşamının diğer göstergeleriyle bağlantısı kurulmadıkça dayanıklılık temeli üzerinde gerçekleştirilecek bir grup sınıflmasının yararı olmayacaktır.

Her sosyal grup tanımlanmış olan birtakım özelliklere sahip olmalıdır. Ancak bundan sonra gruplar bu özelliklerin her biri açısından bir süreklilik gösterip göstermediğine bakılarak sınıflandırılabilirler. Sözkonusu özelliklerden bazları diğerlerinden daha önemlidir. *Yapıya göre sınıflamada* gruplar en katı yapılaşmadan en gevşek yapılaşmaya doğru giden bir süreklilik üzerine yerleştirilirler. *Sosyal role* göre sınıflamada, gruplar üyelerinden çok şey bekleyenlerden az şey bekleyenlere doğru yerleştirilebilirler. Gruplar, iletişimin çok yoğun ve yakın olması veya çok az ve uzak olması temeli üzerinde *karşılıklı ilişkilere* göre de sınıflandırılabilirler. Bir başka sınıflandırmada, grupların üyelerinden bekledikleri *davranış standartları* üzerinde durulabilir. Gruplar üyelerinin paylaştıkları *sosyal değerlerin* çeşitine göre de sınıflandırılabilirler. Bir başka sınıflandırma çeşiti grupların, grup üyelerinin davranışların yönelttiği *sosyal hedeflerin* çeşitine göre sınıflandırılmasıdır.

Diğer bir sosyolojik sınıflandırma iç-grup ve dış-grup arası farka göre yapılabilir. İç-grup bizimle birlikte olanlara, dış-grup bize yabancı olanlara işaret eder. İç-grup izole ilkel kabilelere, suçlu çetelerine, küçük dışa kapalı klüplere üye olanlar için kullanılır. Tüm bu gruplar için, grup dışındaki herkes "dışarlıklı"dır. İç-grup bazan da belirli bir zamanda "gözde olanlar" için geçerlidir: "Başbakanın yakın danışmanı" örneğinde olduğu gibi. Bu örnekte kabinede yer alan diğer kişiler iç-grubun dışında kalırlar. Referans grubu adı verilen bir grup tipi ise sosyolojik açıdan oldukça ilginç birtakım özelliklere sahiptir. Referans grubu pek çok kişi için bir davranış modeli sağlar. İlginçliğin kaynağı şudur: Referans grubu tarafından derinliğine etkilenen kişi, bu grubun üyeliğine kabul edilmemiş olabilir. Bu konuda iyi bir örnek, davranışı üç ayrı referans grubu tarafından

etkilenen bir satıcıdır. Satıcının davranışları işverenlerinin emirleri, müşterilerinin beklentileri ve diğer meslektaşlarının gayrıresmi uygulamalarından etkilenir. Fakat o bu üç gruptan hiçbirine üye değildir. Referans grubu kişilerin grup yaşamında yerine getirdikleri rolleri etkileyen önemli ve sürekli bir sosyalizasyon aracıdır.

GRUPLARIN ORTAK TEMELLERİ

Grup sınıflamalarında en yaygın kullanılan ölçütlerden biri grupların ortak temelleridir. Bu temeller bilimsel olmaktan çok, sağduyuya dayanırlar. Fakat evrensel düzeyde geçerli bir grup yaşamı anlayışına sahip olmamızı sağlarlar. Bu ölçütler yardımıyla çok sayıdaki grup birkaç kategoride toparlanabilir. Grup yaşamının sürdürüldüğü dört temel nokta şunlardır:

a) Ortak geçmiş,

b) Ortaklaşa paylaşılan mekan,

c) Benzer bedensel özellikler,

d) Ortak ilgiler.

a) Modern, karmaşık ve geniş ölçekli toplumlarda büyük oranda önem kaybına uğramakla birlikte ortak geçmiş, geleneksel olarak insanları sosyal ilişkilerde birbirine bağlayan en güçlü bağdır. Ortak geçmişe dayanan gruplar bazan "kan" grupları olarak adlandırılır. Bu gruplarla ilişki doğum, evlilik veya evlat edinme ile kurulur. Anababa ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile ile teyze, hala, amca, dayı vb.leri içeren geniş aile bu tipe girer. İlkel gruplarda genişletilmiş akrabalık grupları genellikle oymak veya boy diye adlandırılır. Polonya doğumlu Amerikalı'lar, Alman asıllı Brezilyalı'lar gibi etnik gruplar da büyük ölçüde ortak geçmişe dayalı gruplardır.

b) Mekansal yakınlık da sosyal gruplar için sık kullanılan bir temel oluşturur. Tüm gruplar zorunlu olarak zaman ve mekanda bulunurlar. Bu nedenle de fiziki mekanın sınırlamalarına bağlı kalırlar. Komşuluk, mekana dayalı grupların modern örnekleri arasında yer alır. Aynı kategori altında köy, banliyö, kasaba gibi idari bir bölünmede yaşayanların aralarında oluşturdukları ilişki de toplanabilir. Kaldı ki pek çok dernek, klüp, vb. de bulunduğu yerin adıyla anılır.

c) Bedensel özelliklere dayalı grup sınıflamalarına modern toplumlarda sık sık rastlanız. Bu nedenle bu başlık altında yer alabilecek grupların listesi sonsuz uzunlukta olabilir. İzole, ilke

toplumlardaki benzer biyolojik özellikler, ortak geçmiş ve ortak mekanı paylaşma olgularıyla yakından ilgilidir. Karmaşık ve modern toplumlarda ortak ırksal belirtiler, zorunlu veya gönüllü nasıl oluşturulursa oluşturulsun pek çok sosyal gruplaşmanın temelini teşkil eder. Gençlik klüpleri, çeşitli kadın dernekleri, localar, genellikle cinsiyet ve yaşa dayalı gruplaşmalarda temeldir. Ayrıca fiziki dayanıklılık ve yetenek de çeşitli spor klüplerinin ortak temeli olarak karşımıza çıkar.

d) Modern sosyal gruplaşmaların temellerinden biri de ortak ilgileri paylaşmaktır. Gerçekte "ilgi grubu", yukarıda tartışılan diğer grupların çoğundan daha önemlidir. Ortak ilgi, ortak bir hedefin ilenmesinde birlikte işlevde bulunma isteğinin varlığına işaret eder. Bu tür gruplara örnek olarak bilimsel, mesleki dernekleri gösterebiliriz.

Şurası unutulmamalıdır ki, bu dört temel birbirini dışlayan bir sınıflamaya yol açmaz. Bunlar somut yaşamın soyutlanmalarıdır, aynı kişilere farklı yönlerden kurdukları çeşitli ilişkilere göre bakma yoludur. Gerçekte aynı kişi bu gruplardan çoğuna aynı anda üye olabilir. Bunun istisnasını bulmak oldukça güçtür.

TEMEL GRUPLAR

Grupların en doyurucu ve sosyolojik olarak önemli sınıflaması grupları, insanların grup yaşamında yerine getirmek zorunda oldukları temel evrensel sosyal işlevlere dayanarak sınıflamaktır. İnsanlar her yerde ve zamanda aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme etkinliklerinde işaret edilen sosyal gereksinmelerini tatmin etmek için şöyle veya böyle bir işbirliğine girmelidirler. Bu temel gereksinme ve işlevler, zaman zaman onlarsız hiçbir toplumun varlığını sürdürmesi mümkün olamayacağı noktasından hareketle, sosyal ve kültürel öngereklilikler olarak adlandırılırlar. Sözkonusu gereksinme ve işlevler evrenseldir fakat çeşitlilik gösterirler.

Temel grupların evrenselliği tüm sosyal bilimciler tarafından sorgulanmaksızın kabul edilmiştir. Ama bu grupların varlığının evrensel olması, her birinin her toplumda eşit öneme sahip oldukları anlamına gelmez. Toplumun sürekliliği açısından vazgeçilmezdirler. Fakat vurgulanma düzeyleri farklıdır. Ayrıca temel grupların evrensel olması her toplumda her sosyal kişinin bu grupların hepsinde bir rol oynamakta olması anlamına da gelmez.

Her toplumda pek çok yetişkin, aileye veya boş zaman

değerlendirmeye ilişkin gereksinmelerini karşılamak için diğer bireylerle birlikte bulunur. Bir ailede baba olan kişi, aynı zamanda bir poker grubunun da üyesi olabilir. Tüm çocuklar sosyalizasyon sürecinin bir bölümünü resmi ve gayrı resmi eğitim gruplarında geçirirler. İş adamı bir dernekte veya partide bir rol üstlenebilir. Bunlar gibi ekonomik, dini ve siyasal gruplar da çeşitli kişileri barındırırlar. İlginç olan nokta her toplumda bazı kişilerin bu temel grupların merkezi işlevini yerine getirmekte olmasıdır.

Temel grupların yoğunluğu ve çeşitliliği bilimsel olarak da saptanabilir. Her toplumda bu sosyal gereksinme, işlev ve grupların bulunması, bunların her zaman aynı biçimde var oldukları anlamına gelmez. Farklı toplumlarda farklı formların bulunduğu saptanmıştır. Evlilik, hemen her yerde monogamdır, ama bazı yerlerde poligamdır; bir sanayi toplumundaki ekonomik gruplar tarım toplumundakilerden farklıdır. dinlence ve din grupları sonsuz bir çeşitlilik gösterirler. Eğitim ve siyaset gereksinmeleri için yapılaştırılan gruplar da keza. Her toplum kendini yeniden üretirken, üyelerini eğitirken, boş zaman değerlendirme için maddi olanak ve araçlar sağlarken, kamu düzenini korurken ve halkın dini gereksinmelerini karşılarken farklı farklı yollar izler. Açıklıkla tanımlanmış belirli bir sosyal hedefe sahip her grup, burada değinilen grup çeşitlerinden biri içine yerleştirilebilir. Kuşkusuz grupların çoğu birden fazla işlevde bulunur ama yine de her birinin temel bir işlevi vardır. Dolayısıyla grupların, temel işlevlerine göre sınıflanması mümkündür. Aşağıda altı temel grup üzerinde kısaca durulacaktır.

a) Aile grubu, temel aile yaşamını sürdürme gereksinmesini tatmin etme amacıyla birleşen kişilerden oluşmuştur. Bu gereksinmeler cinsel ilişkilerin düzenlenmesi, çocukların doğum ve bakımı, karşılıklı sevgi, güven gereksinmesidir. Bazı toplumlarda aile kavramı evlilik, doğum veya evlat edinme yoluyla aileye giren kişileri içerir ve bu yolla yatay ve dikey genişleme gösterirken, bazı toplumlar ve tarihin bazı dönemlerinde de "malikane" kavramıyla eş anlamlıdır ve hizmetçileri, serfleri ve hatta köleleri içerir.

b) Eğitim gruplarının işlevi toplumun kültürünü yeni kuşaklara aktarmaktır. Bu işlev resmi veya gayrıresmi yollarda gerçekleştirilir. Basit toplumlarda aile içinde, karmaşık toplumlarda çeşitli okul, enstitü, akademi vb. gibi kurumlarda yerine getirilen eğitim, özü itibarıyle kişilerin ortaklaşa gerçekleştirdiği bir sosyal etkinliktir.

c) Ekonomik gruplar toplumdaki kişilerin fizik yaşamının

sürmesi için zorunlu maddi mal ve hizmetlerin üretilip dağıtıldığı gruplardır. Ekonomik gruplar da ailenin geçimini kendinin sağladığı toplumlar ile işbölümünün oldukça inceldiği toplumlarda büyük farklılıklar gösterir. Tüm iş ve meslek birlikleri öncelikle ekonomiktir. Bu birliklerin bilimsel araştırma, işçilerin yetiştirilmesi, siyasal lobilerin sürdürülmesi gibi alt işlevlerinin bulunması, ekonomik grup olarak nitelendirilmelerini engellemez.

d) Siyasal gruplar yönetim ve yürütme, kamu düzenini sağlama, yasa yapma, yorumlama ve uygulama işlevlerini yerine getiren gruplardır. Siyasal partiler, mahkemeler, hapishaneler her çeşit askeri birimler bu gruba girer. Siyasal grupların merkezi işlevi zaman zaman birtakım yönetimsel işlevlerle karışabilirse de, yine de kolaylıkla ayırdedilebilirler. Günümüzün hükümetleri tarım alanlarının korunmasından atom araştırmalarına, hastane yönetimine, radyo haberleşmesine değin hemen her alanla ilgilenmektedir.

e) Dini gruplar, Tanrı ve insan arası örüntüleşmiş bir ilişkiyi paylaşan kişilerce oluşturulmuştur. Bireyin dua ve ibadetleri toplumdaki mevcut dinlerden birinin etkisindedir. Sosyal bilimciler benzer dini değerleri paylaşan ve ortak dini davranış örüntülerini yerine getiren kişiler üzerinde odaklaşırlar. Dini grupların çoğu başka alt işlevlere de sahip olabilir; okullar, sosyal yardım kurumları, oyun alanları açmak gibi.

f) Boş zaman değerlendirme veya dinlenme grupları kişilerin dinlenme gereksinmesini sosyal bir tarzda tatmin eden gruplardır. Dinlenme ne sadece spor, ne oyun, ne de beden eğitimidir. Çok çeşitli dinlenme tarzları vardır. Hobi klüpleri, güzellik salonları vb. bu başlık altında ele alınır. "Ticari" terimi, dinlenme gruplarının formasyon ve sürekliliğinde ekonomik faktörün önemli bir rol oynayabileceğine işaret eder. Aslında modern toplumlarda eğlence "sanayii"nin boyutları son derece gelişmiştir.

GRUPLAR VE BİRLİKLER

Sosyoloji literatüründe birincil ve ikincil gruplar arası bir farklılaşma yapmak olağanlaşmıştır. Bunların ikisi de terimin en katı teknik tanımıyla gerçek sosyal gruplardır, ancak genel eğilim ikincil grupların birlik olarak kabul edilmesi yönündedir. Bu ayrım, toplum kompozisyonunu daha iyi anlamamıza yardım eden kavramsal bir araç değildir fakat çok sayıdaki grupların iki genel tipe ayrılmasıdır. İleride çeşitli toplum tiplerini tartışırken göreceğimiz gibi, bazı

toplumlar birincil grupların, diğerleri de ikincil grup veya birliklerin başatlığı ile karakterize edilirler. Birincil grupların ağırlıkta olduğu toplumların özellikleri çeşitli sosyal bilimcilerce sıralanmıştır. Bu toplumlar topluluksal, yerleşik, *gemeinschaftlich*, mekanik, kapalı, dayanışmacı, ailesel, folk ve geleneksel olarak da nitelendirilirler. İrlanda balıkçı köyü, Bavyera'daki tahta oymacılar kasabası, Fransız Kanadası köyü gibi.

Birincil ve ikincil gruplar ayrımı, grupların temel sosyal işlevlerine göre sınıflandırılmasına bir alternatiftir. İkincil tip toplumlar, birincil tipteki toplumların karşıtı özellikler sergilerler. Birliksel, uyarlanıcı, *gesellschaftlich*, organik, açık, anomik, sözleşmesel, karmaşık, sanyileşmiş ve dinamik olma gibi.

Değinmek istediğimiz iki önemli nokta ise şudur. İlki, hem birincil hem ikincil gruplar yukarıda verilen sosyal grup tanımına uyarlar. Bu nokta ikincil grupların birlikler ile karıştırılması tehlikesini ortadan kaldırır. İkincisi, birincil ve ikincil grupların tanınmasında birtakım güçlüklerle karşılaşılabilir. Çünkü bu grupların özellikleri gerçek yaşamda birbirleriyle karışmıştır. Gerek birincil gerek ikincil gruplar, grupların iki uç tipini temsil ederler. Bu nedenle birer "tip"tirler. Bir toplumdaki tüm grupların bir süreklilik çizgisi üzerine yerleştirilmesi halinde bazı grupların geçiş aşamasında bulunduğu gözlenebilecektir. Geçiş aşamasındaki gruplar her iki tip grubun özelliklerini sergilerler.

Birincil ve ikincil gruplar arası farklılık genel olarak, grup üyeleri arasındaki iletişim ve ilişki çeşitinden ileri gelir. Sosyal ilişkiler içten, kişisel, yüzyüze ve sık ise birincil grup ilişkisi özelliğini taşırlar. İkincil grup veya birlikteki ilişkiler ise başka bir düzlemde kurulur. Bu ilişkiler oldukça resmi, seyrek ve daha geniş fakat daha gevşek örgütlenmiş grupların özellikleridir.

BİRİNCİL GRUPLAR

Birincil grup sık sık yüzyüze ilişki kuran, dayanışma duygusuna sahip, ortak sosyal değerlere yakından bağlı kişilerin "sıkı" birlikteliğidir.

Yüzyüze gruplar kişi açısından önemli olduğundan birincil olarak adlandırılırlar. Kişinin en erken ve en formlaştırıcı deneyimleri birincil aile grubu içinde oluşur. Aile en uzun ve etkili sosyalizasyon grubudur. Bireyin sosyal kişiliği büyük ölçüde ailesiyle teması ve iletişiminin sonucudur. Bireyin yaşamı boyunca ilişkide bulunduğu

arkadaşlık benzeri gruplar da yine bireye en yakın gruplar oldukları için, birey açısından birincildir. Bu gruplar bireyin sevdiği, güvendiği ve hayran olduğu kimselerden oluşur. Onlar bireyin en değerli deneyimlerini paylaştığı kişilerdir. Yaşamayı değerli kılan kimselerdir onlar. Bu gruplar, bireyin "gerçek" kişiliğinin içinde belirdiği gruplar oldukları için de birincildir. İkincil gruplarda birey, sosyal rolüne ilişkin katı beklentilere göre hareket etmeye zorlanırken, birincil gruplarda çok daha "kendi" sidir.

Sosyal kişinin birincil grubu, terimin en katı anlamıyla iç-grup olarak adlandırılabilir. İç-grupta kişi ait olma duygusuna, birlikte olma bilincine sahip olur. Diğer herkesi dış-grup olarak görmeye başlar. İç-grup ve dış-grup arası bu farklılık birincil grup ve ikincil birlikler arasındaki farklılıkla eş anlamlı değildir. Belirli bir birey açısından çeşitli dış-gruplar, kompozisyon ve özelliklerine bağlı olarak birincil veya ikincil olabilirler. Dış-gruplar grup dışındaki kişilerin grup içindekilerle herhangi bir sosyal ilişki kurmadığı gruplardır. Bir göçmen tarım işçisinin ailesi, kendi içinde yakın-dokulu bir birimdir, ama aile dışındaki pek çok kişi için bir dış-gruptur. Dış-gruplar bizim tümüyle yabancısı olduğumuz gruplardır.

İKİNCİL GRUPLAR

İkincil grup veya birlik, birincil gruptan daha seyrek bir birlikteliktir. Bireysel kişi ikincil ilişkilere gönüllü, amaçlı ve genellikle "sözleşmeli" olarak girer. Bu ilişkiler yasa ve kurallarla, resmi alışkılarla ve anlaşmalarla düzenlenmiştir. Daha dikkatli ve hesaplıdırlar. İkincil gruplarda kişi "kendini en iyi davranışı ile" gözlemlettirmelidir. Bir kişi bir mesleki derneğe "söz namustur" diyerek giriyorsa, ikincil grubun karşılıklı güven ve anlayışına dayanmakta olduğunu ileri sürüyor demektir.

Çok küçük bebekler hariç, sosyal kişiler aynı anda hem birincil gruplara hem ikincil birliklere üyedir. Kişinin ailesi birincil grubudur, fakat akrabaları ikincil grubudur. Ekonomik ilişkilerde de aynı durum geçerlidir.

Sadece aile ve boş zaman değerlendirme gruplarının birincil olarak nitelendirilebileceğini varsaymak hatadır. Bu hata literatürdeki örneklerin hep aile ve oyun gruplarından verilmesinden ileri gelmektedir. Ancak birincil-ikincil grup çizgisini çekmenin pek kolay olmadığı da açıktır. Birincil gruplar gevşedikçe ikincil grup olurlar;

ikincil gruplar ise birincil sosyal ilişkiler geliştirerek birincil gruplara doğru kayabilirler. Yakın dokulu bir komünist hücresi, ikincil bir birlik yapısı içinde yer alan birincil bir gruptur.

BİRLİKLER VE YIĞINLAR

Bir başka bakış açısına göre ikincil grup veya birlik, birincil grup ile sosyal yığın arasında ortalarda bir yerde bulunur. Aynı bir kişi her üçünde de yer alabilir; birincil grupta diğerlerine yakındır, ikincil grupta diğerleriyle örgütlenmiştir, sosyal yığında ise diğerleriyle sadece tesadüfen bir temas içindedir. Aynı yerlerde oturanlar ile sosyal komşuluk geliştirenler arası farklılık, büyük ölçüde sosyal yığın ile ikincil grup arası farklılığı yansıtır. İlkinde kişiler birbirlerini güçlükle tanırken ikincisinde adeta bir topluluk yaşamı sürdürmeye yönelirler.

Sosyologlar sadece birincil ve ikincil grupları değil fakat aynı zamanda ikincil grup ile sosyal yığınları da ayırdedebilmeyi öğrenmelidir. Daha önce gördüğümüz gibi kalabalık, mob ve dinleyici gibi yığınlar geçişlilik, akıcılık, örgütlenme ve sürekli ilişki yoksunluğu ile belirlenirler. Oysa ikincil grupta bu niteliklerin yoksunluğu söz konusu değildir. İkincil grupların örnekleri üniversiteler, fabrikalar, klüpler, siyasal partiler vb.leridir. Bu gruplardaki insan ilişkileri birincil gruplarda olduğundan daha az kişisel ve yakındır fakat yine de kişiler birliğin üyeleri olarak tanınırlar, resmen örgütlenmişlerdir.

Genel olarak ileri sürülen ve oldukça nesnel ve doyurucu kanılara sahip bir görüşe göre her kentsel, sanayileşmiş ulus aynı zamanda birlik ve yığınların toplumudur da. Ancak bu genelleme dikkatle kabul edilmeli ve yorumlanmalıdır. Eğer bu ifadeyle kişilerin ikincil grup ve yığınlarda daha çok zaman harcadığı kastediliyorsa, o zaman bu ifade doğrudur. Fakat bu genellemede şu iki nokta vurgulanmalıdır. İlki, birincil ve ikincil gruplar yan yana bulunurlar ve kişiler her ikisine de temel sosyal gruplarına üyelikleri dolayısıyla aynı anda ait olurlar. İkincisi birincil gruplar her ilerleyen toplumda vardır ve var olmalıdır da. Birincil gruplar toplumun bütünleşme ve dayanışması için önemlidir. Birincil grupları zayıf ve yetersiz olan toplumlar, bütünleşmelerini yitirmeye başlarlar.

o

5. TOPLULUKLAR

TOPLULUĞUN KAYBOLMASI
BİRLİKTELİĞİN DEĞERİ
TOPLULUK İLİŞKİLERİ
TOPLULUK YAPISI
EKONOMİK FAKTÖR
ETNİK FAKTÖR
DİNİ FAKTÖR
YARDIMCI TOPLULUKLAR

TOPLULUKLAR

"Topluluk" aile, kültür, kurum gibi sosyolojinin birden fazla anlama sahip kavramlarındandır. Bazan kişinin çalıştığı işyerinde "aile atmosferi" olduğunu duyarız. "Kurum" ile topluluk sık sık karıştırılır. "Kültür" sözcüğü genellikle incelik ve nezaket karşılığında kullanılır. Günümüzde davranış bilimcilerin analitik kavramlara en büyük katkısı, insan davranışını adlandıran sözcüklere teknik olarak kesin anlamlar getirmeleridir.

Sözcüklerin tek anlamı olduğu, bunun da sosyologların tanımlamalarına dayandığında ısrar etmek oldukça keyfi bir davranıştır. Tüm insan ırkının Tanrı'nın ailesi olduğunu, bu aile içindeki bizlerin de birbirimizin kardeşi olduğunu söyleyenlerle tartışmaya girişmemize gerek yoktur. "Topluluk" sözcüğünün diğer bir yaygın kullanımı Avrupa Ekonomik Topluluğu, Kuzey Atlantik Topluluğu gibi örneklerde karşımıza çıkar. Burada topluluk ile birlik karışmıştır. Topluluk bazan da, etnik, ırksal veya dinsel benzerliklere dayalı gevşek sosyal kategorilerin yerine kullanılır: Yahudi topluluğu, zenci topluluğu gibi.

TOPLULUĞUN KAYBOLMASI

Büyük boyutlu tarihsel değişmelerle ilgilenen sosyologların bazıları "topluluğun yitirilmesi" üzerinde durarak modern sosyal yaşamın problemlerini açıklamaya kalkışırlar. Belli bir tip sosyal örgütlenmeden başka bir tip örgütlenmeye doğru bir geçişin varlığını vurgulayan bu bakışta dile getirilen değişme, çağdaş batı değerleri, davranış örüntüleri, sosyal ilişki ve kurumlarına ilişkindir. Bu bakış sahipleri sosyal problemlerin tek çözümü olarak topluluk yaşamına tümüylė geri dönüşü önerirler.

Topluluk kavramı dört öge içerir:

a) Bazan birincil, yüzyüze, yakın olarak da adlandırılan, diğerleriyle kişisel ilişki,

b) Grup olaylarında ve sosyal işlevlerin yerine getirilmesinde bireyin duygulu, duyarlı olması,

c) Grup tarafından yüce ve önemli görülen değerlere inanç,

d) Grubun diğer üyeleriyle dayanışma duygusu.

Kuşkusuz modern dünyada bu nitelikleri sergileyen pek çok grup vardır, fakat bunlar küçük, birincil gruplardır. Yukarıda sıraladığımız ögeler ise toplam kültürün özelliğidir. Tarihçilerin ileri sürdüğüne göre topluluk sanayi devriminden, geniş ölçekli kapitalist sistemden, kentleşmeden ve metropolleşmeden ve laikleşmeden önceki dönemlerin özelliğidir. Topluluk niteliklerine sahip toplumları arayan antropologlar azgelişmiş yörelere gitmişlerdir: LePlay Avrupa'daki toplulukları araştırmış, Redfield Yucatan'ın, Warner Avusturalya aboriginlerinin, DuBois Alor yerlilerinin topluluklarını gözlemlemiştir.

Genel topluluk kavramı tüm örgütlenmeler için bir problemdir. Topluluk, sosyal kişinin daha geniş sosyal yapıyla ilişki kurma tarzına ilişkin bir kavramdır. Geniş, karmaşık, demokratik toplumların topluluğa çevrilerek yeniden örgütlenebilmeleri olası değildir. Nazizm, komünizm ve faşizm gibi totaliter sistemler tüm insanları bir ulusal topluluk çevresinde yeniden yapılandırmaya çalışmışlardır. Fakat başarılarının karşılığında insan yaşamı ve değerleri için inanılmaz fiyatlar ödenmiştir.

Topluluğun sosyolojik önemini kavramak için olguyu üç düzeyde inceleyeceğiz: sosyal dayanışma, sosyal ilişki ve sosyal yapı.

Topluluk duygusu aynen birliktelik duygusu gibi, sosyal grupların elde etmek ve sürdürmek için uğraşıp çabaladıkları istenilir bir hedeftir. İşçi sendikaları işçiler arası dayanışmayı sağlamaya çalışırlar; aynı dinden olanlar inananları arasındaki birlikteliği geliştirmeye uğraşırlar; aile dergileri eşlere birliktelik ruhunu aşılamaya çabalarlar; zenci gruplar "ruh kardeşliği" üzerinde konuşarak yandaşlarına seslenirler. Sosyal kaynaşma, uyum, esprit de corps, oydaşma gibi pek çok terim halkı birleştirme ve bağdaştırmaya yönelik bir ideolojik tutum çeşitine işaret eder ve çoğunlukla da eş anlamlı olarak kullanılırlar.

Birliktelik veya dayanışmanın sosyolojik önemi, modern sosyal bilimcilerce epey tartışılmıştır. Bilim adamlarına göre engellenme, kaygı, güvensizlik ve yalnızlığa karşı bir çare arayan insanlar topluluk hedefine ulaşmaya uğraşmaktadır. Çünkü özgürlük modern insanı korkutmuştur, bireycilik yabancılaşma getirmiştir, bağımsızlık insanın sosyal güvenliğini tahrip etmiştir. Sözü edilen sosyal hastalık ve artan kalabalık ortasındaki sosyal izolasyon duygusunun, topluluk duygusu yaratılarak iyileştirilebileceği sanılmıştır.

Yabancılaşma ve estrangement duygusuyla ifade edilen topluluk veya sosyal dayanışma duygusundaki zayıflama, tüm sosyal bilimcilerin dikkatini çeken bir konudur. Sorokin'in temel konularından biri de budur. Sorokin bu durumu bireyciliğe bağlar ve toplumun "atomlaşma" özelliği olarak adlandırır. Sözü edilen zayıflama durumu bazan da sosyal yapının gayrı şahsiliği, uzaklığı ve büyüklüğüne bağlanmıştır. Radikaller sıcak, içten sosyal ilişkileri tahrip eden soğuk, sosyal makinalar olduğu gerekçesiyle düzene, kurumlara, güç yapısına karşı çıkmaktadırlar.

Sosyal dayanışma duygusunun yitirilmesinin kişisel kimlik duygusunun yitirilmesiyle birlikteliği paradoksal görülebilir. Bu garip ve çelişik olgu hippiler ile Amerikan gençliği arasında sembolize edilmiştir. Hippiler toplumun kurumsallaşmasına karşı isyan ederler ve sonuçta daha da yabancılaşmış olarak yabancılaşmışlıklarını ifade ederler. Toplulukla özdeşleşmenin veya sosyal dayanışmanın, kendiözdeşimini zayıflatacağı sanılır. Topluluk yoksunluğunun yol açtığı problemin çözümü için toplum yaşamından uzaklaşmayı seçmenin mantığını anlamak epey zordur.

TOPLULUK İLİŞKİLERİ

Topluluk bir sosyal süreç olarak, içinde insanların biraraya geldiği ve daha çok bütünleştiği, birleşik insan ilişkilerinin bir formu veya etkileşimidir. Topluluk basit bir dayanışma tutumu veya ideolojisi olarak nitelendirilemez. Topluluk günlük insan davranışı düzleminde işleyen bir dayanışmadır. Başarılı işçi-işveren işbirliği, topluluk sürecine bir örnektir. Kısacası, grup çalışması yapılan yerlerdeki başarı, takım çalışmasının sonucudur.

Topluluk sürecinin karşıtı, çatışmanın yol açtığı ayrılaşma sürecidir. Üniversite öğrencileri, liberal aydınlar, pek çok din adamı askeri harcamalarından dolayı ulusal yönetimle çatışma içindedir. Amerika'daki zenciler belediye, eyalet ve federal devlet yönetimindeki beyaz güç yapısı ile çatışmaktadır. Bu konuya ilişkin tarihten ve günümüzden çeşitli örnekler verilebilir. İlginç olan nokta barış hareketinin başarısının üyelerinin işbirliğine bağlı olması; zencilerin başarısının, hareketlerinin tüm parçalarının etkili işbirliğine dayalı olmasıdır.

Topluluk sürecinin "işleri yapıp bitiren"miş gibi anlamlandırılması sadece bir yanılgıdır. İşlerin yapılıp bitirilmesi bir sonuçtur ve başkalarını dikkate alarak davrananların bireysel çabalarını ortak bir neden çevresinde düzenlemeleri sonunda ortaya çıkar. Yerel topluluğun ortak hedefleri bireysel çabaları gerektirebilir. Böylece bazı kişiler eğitim, bazıları maliye, bazıları kamu hizmetlerinde görev alırlar.

Topluluk açısından bütünleştirici sosyal ilişkiyi karakterize eden, bireyin tüm genel gruplarındaki olumlu işbirliğidir. Sözü edilen karşılıklı ilişkilerin toplam miktarının büyük toplumlarda daha fazla olacağı açıktır. Topluluk hem bir sosyal süreç, hem de bir gönüllü sosyal dayanışma duygusudur.

TOPLULUK YAPISI

Topluluk bir sosyal yapı olarak da görülebilir. Burada, davranış örüntüleri, sosyal ilişkileri ve rolleri yapılaşmış ve örgütlenmiş bir grup insan üzerinde durulmaktadır. Karşılıklı iletişim kurmuş olan bu insanların birlikteliği sosyal grup tanımına uymaktadır. Öte yandan dayanışma ruhu ve sosyal işleve sahip olmanın yanısıra topluluk, mekanı ile de tanınır, bilinir. Topluluk, belli bir mekanda yaşayan insanlara da işaret eder.

Sosyolojide topluluk bir "yere bağlanır", bir başka deyişle verilen bir alanda sürekli yaşayan insanlar hem o grup ve mekana ait olma bilinci taşırlar hem de yaşamın temel ilgilerinde ortak işlevlerde bulunurlar. Topluluk her zaman belli bir fizik çevre ile ilişki içindedir. Topluluk aslında küçük grupların bir demeti, ağıdır, ama bir açıdan da büyükçe bir sosyal gruptur. Topluluk üyeleri, gruplarının içinde ve dışında bulunan kişilerin gereksinmelerinin farkındadırlar ve birlikte işbirliğinde bulunurlar.

Topluluğa dayanışma, ilişki ve yapı olarak üç ayrı açıdan bakınca topluluğun bir bütün olarak sahip olduğu özellikleri gözden kaçırmak da kolaylaşmaktadır. Özellikle topluluğa sosyal yapı olarak bakmak, dayanışma ve ilişki boyutunun zenginliklerini dikkatlerimizden uzaklaştırabilir. Hiçbir sosyolog bir folk köydeki sosyal dayanışma tipinin *(Alman sosyolog Ferdinand Tönnies'in Gemeinschaft olarak adlandırdığı dayanışma)* metropolisde de bulunabileceğini söyleyemez. Folk köyünün sosyal yapısının, kentin sosyal yapısından farklı olduğunu ileri sürmemiz aslında keyfi bir değerlendirmedir. Diğer bir deyişle kent ile folk köyünün sosyal yapısı sadece derece farkı itibariyle birbirinden ayrılırlar. Ancak folk köyü kentte bulunmaz ve folk köyü bizim topluluk olarak adlandırdığımız bir sosyal dayanışma örneği sergiler.

Genelde modern topluluğu bir çeşit komşuluk ve komşuluğu da belli bir mekanda yaşayanların yakın birliktelikleri olarak düşünürüz. Komşuluk kır, folk ve köylü toplumlarındaki toplulukların bir özelliğidir. Komşuluk, karmaşık bir yapı gösteren kentsel, metropol, ulusal toplumların alışılmış bir özelliği değildir. "Topluluk" terimi bazan da benzer etnik, ekonomik ve eğitimsel özgeçmişe sahip olan ve uzun süredir birlikte yaşayan bir kentin yerlileri arasındaki köklü komşuluklar için kullanılır. Öte yandan komşuluk ilişkilerinin köklü olmadığı modern banliyöler, oturanlar arasında topluluk ruhunu güçlendirmek için kasten birtakım girişimlerde bulunabilirler.

Bir sosyal birlikteliğin yapısı, kendini oluşturan parçaların örgütlü düzenlenmesi işaret eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi demografik, ekonomik veya siyasal analizden farklı olan sosyolojik analiz, yapısal nitelikteki topluluk ögeleri üzerinde odaklaşır. Statü ve tabakalaşma açısından bu yapı oldukça "düz"dür. Çünkü alttan yukarıya çok az bir sosyal hareketlilik veya sosyal mesafe vardır. Tipik bir mekansal toplulukta işlevsel alt gruplar bulunsa bile, bu gruplar kişisel ilişki düzeyinde gayrı resmi olarak örgütlenmişlerdir.

Toplulukta tüm yaşam örgütlenmesi "doğal" ve aileseldir, karşıt veya çatışmacı değildir. Topluluk mensupları ortak benzerlikleri paylaştıklarını bilirler.

Buraya kadar dayanışma, ilişki ve yapı ögelerinden hareketle topluluk kavramını betimsel düzeyde analiz ettik. Ama analizi burada durdurmamalı, topluluğun "niçin" var olduğunu da söylemeliyiz. Dünyanın çeşitli yerlerindeki araştırmalar topluluk için üç temel faktörün belirleyici olduğunu ortaya çıkarmıştır: Ekonomik veya mesleksel, etnik veya etnosentrik ve din. Şimdi bu faktörlerin her biri üzerinde kısaca duralım.

EKONOMİK FAKTÖR

Bazı sosyal bilimciler topluluğu bir kent ve metropol olgusu olarak görmezler. Ekonomik ve mesleki etkinliklerin yoğunlaşmasının topluluk üzerinde negatif etkisi olduğunu ileri sürerler. Topluluk gerçekten de kentsel karmaşıklığın, ileri uzmanlaşmanın görüldüğü toplumlarda değil fakat sözgelimi küçük bir köyde çok daha güçlü ve etkili bir sosyal sistem olarak kendini gösterir. Toplulukların egemen olduğu toplumlarda kişiler, sosyal yaşamın tüm temel işlevlerinin özellikle ekonomik amaçlı işlevlerin yerine getirilmesinde işbirliğine çok daha açıktır.

Kibbutz İbranice'de sosyal grup demektir, fakat şimdilerde İsrail'in bazı bölgelerindeki özel tip toplulukların karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kibbutz üyelerinin ister kadın, ister erkek, ister genç ve çocuk olsun, ortak uğraşıları tarımdır. Kibbutz'larda cinsler arası ideal bir eşitlik sergilenir: Kadın ve erkek birlikte tarım yapar. Ortak mesleki etkinlik topluluğun yaşaması için o denli özsel görülmektedir ki, aile yaşamı ikinci plana itilmektedir. Çocuklar doğumdan birkaç gün sonra anababadan ayrılmakta, diğer çocuklarla birlikte ayrı bir yerde yetiştirilmekte, aileleri tarafından belirli saatlerde ziyaret edilebilmektedirler. Aileler ayrı evlerde değil aynı binalarda kalmakta, yemeklerini restoranlarda yemektedirler. Kibbutz'taki komünal yaşantı çeşitli faktörlerin etkisine sahipse de, en önemli faktörün ortak ekonomik uğraşı olduğu açıktır.

Kibbutz'un aşırı eşitlikçi yapısına bakıp Kibbutz'un en "doğal" ve en az ideolojik topluluk örneği olduğunu ileri sürmek acelecilik olacaktır. Ancak azgelişmiş yörelerdeki toplulukların en önemli göstergesinin ortak uğraş olduğu da bir gerçektir. Bu durum, balıkçılığa dayanan Polinezya kıyı köylerinde, madenciliğin temel gelir kaynağı

olduğu Batı Virginia'nın bir kömür madeni kentinde, çiftçiliğe dayanan Yucatan'da görülebilir. Ortaklaşa gerçekleştirilen ekonomik işlev sosyal hareketliliğin hızlanmasına izin vermez, tabakalaşmadaki bu zayıflık da topluluğun güçlenmesini besler.

Ekonomik ve uğraşısal benzerliğin olmadığı yerlerde bireylerin yaşamlarını kazanmak için yaşadıkları yerin dışına taştıklarını görüyoruz. Ailenin başı iş için kente iner, kentte evinin olduğu semtteki topluluk ile hemen hiçbir ilgisi olmayan bir işte çalışmaya koyulur. Bu tür yaşayışın başat olduğu yerlere "yatak odası" topluluğu demek kuşkusuz bir abartmadır. Evlerin bulunduğu semtler pek çok kişi için ekonomik uğraşıların dışında sadece günlük yaşama alanlarıdır. Öte yandan bu semtlerde yaşayanlar yine de sosyal davranış ve ilişkilerini yaşadıkları semtteki örüntülere uydurmaya çabalarlar. Evler, okullar, din merkezleri, boş zaman değerlendirme yerleri ve bunların yerine getirdiği temel sosyal işlevler bu topluluğun bulunduğu fiziki alanda yer alır.

ETNİK FAKTÖR

Büyük kentlerin ortasında kültür adalarının varlığını sürdürmesi, sosyologların dikkatini çeken bir olgudur. Burada yaşayanları Herbert Gans "etnik köylüler" olarak adlandırır. Gans büyük bir kentteki İtalyan asıllı Amerikalı'ları incelemiştir. New York'un Aşağı Doğu Yakası'ndaki Porto Riko'lular gibi sözü edilen etnik köylüler oturdukları yerin dışında iş aramakta fakat düşük statülü benzer işlerde çalışmaktadırlar. Yaşam tarzları da kültürel veya etnik olarak kentteki diğer yaşayanların yaşam tarzından farklıdır.

Etnik köylüleri ayırdetmemize yarayan kültürel özellikleri -ki genellikle Amerikan kentleri için geçerlidir- şunlardır: İngilizce dışında bir dil, yakın aile bağları ve birincil ilişkiler, gevşek ve gayr resmi örgütlenmeler, "gelinen ülkenin" dini ve boş zaman değerlendirme örüntülerinin sürdürülmesi, "ulusal" yiyeceklerin yeğlenmesi. Ayrıca bir dereceye kadar da kişilere karşılıklı destek sağlayan iç-grup anlayışı dışarıdakilere karşı kuşku ve güvensizlik duyulmasına yol açar.

Amerika'daki Amiş topluluklarında ise etnik değişken ile dini ve uğraşısal faktörler bir arada bulunur. Eski düzen Amiş'ler diğer Amerikalı'lardan giysi ve davranışlarıyla kolaylıkla ayırdedilebilirler. Son derece katı bir dini tavır içindedirler. Laik eğitimi, radyo, TV, otomobil ve traktör kullanmayı reddederler. Topluluk kurallarından sa-

panları afaroz ederler. Başarılı oldukları meslek, çiftçiliktir. Çiftçilik onlar için adeta kutsaldır.

Bunlara karşın, etnik topluluklar egzantrik ve "vatan düşmanı" veya Amerikan kültürünce dışlanmış kimseler değildir. Bu topluluklar zaman zaman Amerikan kültürüne uyum göstermekten kaçınmalarına karşın, Amerika'daki özgürlüğün getirdiği ayrıcalıklardan yararlanan kişiler olarak suçlanmaktadırlar.

Bu tür tutumlar etnosentrizme kaynaklık edebilir. Etnik topluluklar sosyal olarak dışta ve kendilerine dönüktürler. Ve çoğulcu Amerikan kültürü ideolojisi bu toplulukların ülke içinde varolmalarına izin vermektedir.

DİNİ FAKTÖR

Bir dinin inananları arasındaki ilişkiyi güçlendirmek de "topluluk kurma" olarak düşünülebilir. Dini kurumlar bir yandan inananları arasında birincil ilişkiler geliştirilemesini ister bir yandan da "dış dünya" daki acı çektirilen kişileri rahatlatmaya çabalarlar. Topluluğun dini temeli, yakın dostane ilişkilere kaynaklık eder. Öte yandan aynı dinden olanlar farklı sosyal gruplarda farklı sosyal roller oynarlar. Siyasal düzende vatandaş, ekonomik düzende işçi vb. gibi. Farklı dinlere sahip komşularımız bile olabilir. Bu nedenle belli bir dinden olanların bir yerde toplanmaları doğrudan doğruya onları topluluk olarak adlandırmamızı gerektirmez.

Ancak öyle durumlar da vardır ki, buralardaki insan birliktelikleri din temeline dayalı birer topluluk örneği olarak alınabilir. Bir dereceye kadar Protestanlar, daha çok Anglikanlar ve en çok da Katoliklerde gözlenen bu örneklerde inanmış kadın ve erkekler manastıra kapanırlar. Dini uygulamalar çerçevesinde bir topluluk yaşamı sürdürürler, kiliselerinin sanki tam zamanlı çalışanlarıdırlar.

Dini grupların çoğu toplumun çeşitli kesimlerinde hizmet görürler: Okul, hastane, bakım evleri ve çeşitli sosyal yardım kurumları gibi. Bunların güdülenme ve dayanışmaları temelde dinidir fakat topluluktan "ayrı" değildir. Sadece uydukları kurallar günlük dünyadan farklıdır.

YARDIMCI TOPLULUKLAR

Sosyal grup sınıflamaları hergün yinelenen sosyal yaşama ilişkin gözlemlerimize dayanmalıdır. Akademik eğilim bu grupları birincil ve

ikincil gruplar olarak iki kutup tipe ayırmaktır. Aslında bu tipler sadece soyutlamadır. Saf halleriyle hiçbir zaman bulunmazlar. Komünal tip toplum ile birliklerin egemen olduğu toplumlar da iki karşıt tip olarak belirtilir. Oysa bu iki uç arasında bir sürekliliğin varlığını gösteren hiçbir toplum yoktur. Biz de bir mekandaki topluluğu, toplumun bir minyatürü olarak betimledik.

Topluluğun sosyal bilimciler tarafından tanınması gereken diğer bir anlamı da insanların zihninde ve alışkanlıklarında var olan topluluk anlayışıdır. Biz bunu yardımcı topluluk olarak adlandırabiliriz. Yardımcı topluluk sözleşmeye dayalı, yapay bir grup yaşamı oluşturarak doğal topluluğun eksikliğini kapamaya çalışırlar. Duygusal yakınlık, yakın kişisel ilişki, yoldaşlık ruhu, moral sözleşme gibi geleneksel topluluk temellerini adeta "yeniden yakalama"ya çalışırlar.

Grupları işlev ve hedeflerine göre sınıflamaya çabalarız. Ama şurası da açıktır ki, grupların işlevleri çoğul ve karmaşıktır. Yardımcı topluluklar içsel insan ilişkilerinin doğaçtanlığı üzerinde önemle dururlar. Örneğin aynı okulda okuyan veya aynı okuldan mezun olanlar böyle bir arkadaşlığı sergilerler. Bu tür topluluklar belirli ilgi, hedef veya değerler üzerinde dururlarsa da aslında hepsinin altında yatan birlik bağı, içten ilişkilere olan tutkularımızdır. Yardımcı topluluklar yakın dokulu topluluklar ile gevşek yapılı ikincil birliktelikler arasında yer alırlar.

6. TOPLUM

TOPLUM ve TOPLUMLAR
TOPLUM TANIMI
TOPLUMUN ÖZELLİKLERİ
TOPLUMUN ÖZSEL İŞLEVLERİ
TOPLUMUN YAPI ve İŞLEVİ
TOPLUM SINIFLAMALARI
OKURYAZARLIĞA GÖRE SINIFLAMA
BAŞAT GRUBA GÖRE SINIFLAMA
KOMÜNAL ve BİRLİKSEL TOPLUMLAR

TOPLUM

Yukarıdaki bölümlerde insanların birbiriyle ilişki kurma yollarını ve aynı bir sosyal kişinin bilimsel olarak incelenebileceği çeşitli açıların neler olabileceğini belirttik. İnsanların çeşitli sosyal yığınlar içinde bulunduklarına değindik. İnsanlar çok sayıdaki bu sosyal yığınlarda gevşek bir birliktelik sergilerler. Çok çeşitli gruplarda, çeşitli karşılıklı ilişkiler kurarlar. "Toplum" teriminin en geniş anlamı, tüm bu sosyal birimleri toplum içindeki altbirimler olarak kapsar.

İlk sosyologlar ve onlardan önceki sosyal filozoflar toplumu "genel" olarak incelemişler ve çoğunlukla da toplum ile o toplumun siyasal sistemini veya devleti karıştırmışlardır. Bu kişiler, insani yönelimlerin ve sosyal formların insan türünden "bir bütün olarak" çıkarsandığından hareket eden, geniş genellemeler yapmışlardır. Modern sosyologlar bilimin sınırları üzerinde çok daha kesin ve açık yargılara sahiptirler. Modern sosyologlar çalışmalarının odak noktası olarak grup'u görmekte ve genel bilgi gövdesini somut durumların üzerinde kurmaya çalışmaktadırlar.

Toplumların incelenmesinde odak noktasının değişmesi sosyal bilimin sağnlığının geliştiğini ve artık sosyolojik engellemelerin daha geniş bir bilimsel geçerliliğe sahip olduğunu gösterir. Toplum

günümüzde, eskiden olduğundan "bir bütün olarak" bile, daha iyi anlaşılmakta ve daha iyi incelenmektedir. Özelden genele gitme bilim için son derece önemli bir yaklaşımdır ve bu yaklaşım şimdi, eskinin geniş sosyolojik genelleştirmelerinin belirsizliğinden sıyrılınarak başarılmaktadır.

TOPLUM VE TOPLUMLAR

Toplum teriminin tanımını analiz etmeden önce terimin karışık ve yanlış kullanımlarını belirtmek daha yararlı olacaktır. Toplum zaman zaman pratik amaçlar için toplam dünya nüfusu, insan toplumu, insan türü veya insan ırkı karşılığında kullanılmaktadır. Bütün bu kullanımlar bilimsel açıdan anlamsızdır. Kuşkusuz tüm insanlar kendilerini sosyal kişiler olarak belirleyen birtakım özellikleri paylaşırlar. Ancak bu tanımlama ile insanlar gözlenebilir ve ölçülebilir bir düzleme de getirilemezler.

Dünyanın çeşitli toplumlarında birtakım evrensel benzerlikler bulunur. Statü, rol, örüntü, yapı, ilişki, işlev gibi bu benzerliklerin gösterimlenebilmesi, toplum teriminin kesin bir biçimde tanımlanabilmesini olanaklı kılmıştır. Sözkonusu evrensel benzerlikler her toplumda bir ağ veya sosyal bir sistem oluştururlar. Oysa insan ırkı böyle bir yapı göstermez. İnsan türünün de dünya toplumu olarak adlandırılması aynı nedenlerle anlamsızdır. Öte yandan "toplum", "birlik" ve "ikincil" grup terimleri için de sayısız eşanlamlı sözcük vardır: Dernek, cemiyet, kuruluş gibi. Tüm bunlar özleri itibarıyle birer ikincil gruptur veya birliktir, ama toplum değildir.

TOPLUM TANIMI

Sosyal yığın ve sosyal grupta olduğu gibi toplumun da indirgenemez fizik birimi sosyal kişidir. Toplumu kendini oluşturan kişiler açısından şöyle tanımlayabiliriz: Toplum sosyal gereksinmelerini karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir birlikteliktir. Bu tanımlama toplumu gruptan ayırır: Grup toplumun sadece bir parçasıdır ve bir toplumun ortak kültürü bir tek kişi veya grubun kültüründen daha oylumludur. Bu uslamlamayı biraz daha ilerleterek şunları söyleyebiliriz: Grup kişilerden, toplum ise gruplardan oluşmuştur. Herhangi bir toplum incelenirken kişilerden çok gruplar üzerinde odaklanılır. Her kişi bir biçimde toplumdaki temel gruplardan birine katılır. Bu nedenle tüm temel gruplar birbirleriyle karşılıklı bağımlılık

içindedirler. Bazı gruplarda diğerlerinden daha çok birey bulunur. Bir temel grubun üyeleri diğer bir temel grubun üyelerinden oldukça farklıdır. İnsanlar bu temel grupları oluşturan tüm birincil ve ikincil birliklere sosyal rollerini oynayarak katılırlar. Böylelikle de toplum, ortak bir kültürü paylaşan ve bir birim olarak görülen, karşılıklı bağlantılı temel grupların bir ağı olarak tanımlanabilir.

TOPLUMUN ÖZELLİKLERİ

Toplumun daha geniş bir tanımını yapmak için şu ögeleri de dikkate almak gerekecektir:

a) Toplumdaki kişiler demografik bir birim oluştururlar. Bir başka deyişle toplam nüfus olarak görülebilir. Ancak bu saptama, sözkonusu kişilerin geniş bir sosyal yığın oluşturdukları anlamına gelmez. Oysa bir toplumun anlaşılabilmesi için en yararlı yaklaşımlardan biri çeşitli sosyal yığınları incelemektir.

b) Toplum, ortak bir coğrafi mekanda var olur. Yüksek düzeyde örgütlenmiş modern dünyadaki belirli fizik sınırların, ulusu olduğu kadar toplumu da çevrelediği kabul edilir. Ancak bir ulus içinde ayrı toplumlar da var olabilir. Bu nedenle "ulus" sözcüğünü her zaman "toplum" sözcüğü ile eşanlamlı olarak görmemek gerekir. Örneğin Fransız asıllı Kanada'lılar diğer Kanada'lılardan ayrı bir kültür ile ayrı bir toplum oluşturmuşlardır.

c) Toplum işlevsel olarak farklılaşmış temel gruplardan oluşmuştur. Her toplumda altı temel grup vardır. Temel insan gereksinmeleri bu gruplar sayesinde karşılanırlar: Aile, din, ekonomi, siyaset, eğitim ve boş zaman değerlendirme. Hiçbir toplumun sadece okul, sadece fabrika veya sadece spor klüplerinden oluşmadığı, oluşamayacağı açıktır.

d) Toplum kültürel olarak benzer grupların toplamıdır. Bunlar ortak bir dil kullanırlar, ancak kültürel benzerlik daha derinlere de uzanır. Sözgelimi önemli görülen değerler üzerinde genel bir oydaşma vardır ve bu gruplar oldukça benzer davranış örüntüleriyle karakterize edilirler.

e) Toplum baştan aşağı işlevsel bir birimdir. Örgütlenmiş nüfus, çoğul ve eşgüdülmüş eylemlerin dinamik sürekliliğini sergiler. İşbirliği yaygındır. Böylece içsel işlevsel farklılaşmalara karşın toplumun bir bütün olarak hareket edebilmesi olanaklılaşır.

f) Toplum, ayrı bir sosyal birim oluşturur. Bu özellik büyük

ölçüde yukarıda sıralanan diğer öğelere işaret eder. Ama şurasını yine de vurgulayalım ki, her toplum diğerlerinden kültürel olarak farklıdır. Modern dünyada bu durum her zaman olmasa bile genellikle toplumun siyasal açıdan egemen, bağımsız bir birim olduğu anlamına gelir.

Toplumlar o denli karmaşıktır ki, basit bir toplum tanımlaması bu karmaşıklık karşısında anlamsız kalacaktır. Yukarıda yaptığımız gözlemleri birleştirerek şu tanımlamayı yapabiliriz: Toplum ortak bir mekanda birlikte yaşayan, temel sosyal gereksinmelerini tatmin etmek için çeşitli gruplar içinde işbirliği yapan, ortak bir kültüre bağlı olan ve belli bir sosyal birim olarak işlevde bulunan kişilerin örgütlenmiş işbirliğidir.

TOPLUMUN ÖZSEL İŞLEVLERİ

Normal ve yeterli bir işleyiş gösteren toplumdaki insanlar toplum içinde bulunmakla işlerini, kendi başlarına yaptıklarından daha doyum verici ve etkili olarak gerçekleştirirler. Kendi yaşayışımızdan çıkaracağımız gibi, kişiler başkalarının yardımı olmaksızın her şeyi kendi başlarına yapma durumunda kalırlarsa darboğaza girer, hızları düşer ve engellerle karşılaşırlar. Bu nedenle toplumun kişiler için var olduğunu açıklıkla söyleyebiliriz.

Toplum birçok işlevi yerine getirir. Bunu temel gruplarının işleyişi ile gerçekleştirir. Sözünü ettiğimiz *genel* işlevler şunlardır:

a) Toplum, insanları belli bir yerde ve zamanda biraraya getirir. Böylece insanlar birbirleriyle insani ilişkilere girişebilirler. Bu mekansal durum, toplumun işlevlerini yerine getirmesinde bir temel sağlar.

b) Toplum kişiler arasında sistematik ve yeterli iletişim araçları sağlar. Böylece dil ve diğer ortak simgeler yoluyla bireyler birbirlerini anlayabilirler.

c) Toplum, üyelerinin paylaşıp oynadığı ortak davranış örüntülerini koruyup geliştirir. Böylece de bireyler için zaman ve enerji tasarrufu sağlar.

d) Toplum, statü ve sınıf tabakalaşması sistemi yoluyla her bireyin sosyal yapıda oldukça istikrarlı ve başkalarınca tanınabilen bir pozisyona sahip olmasını sağlar.

Toplumun daha *özel* işlevleri de vardır. Bu işlevler toplumdaki kişilerin birincil ve temel gereksinmelerine gruplar yoluyla verilen

karşılıklarla yerine getirilir. Toplum, temel evrensel gruplar sistemi aracılığıyla kişiler için şu özsel işlevlerde bulunur:

a) Toplum topluma üye sağlamak için düzenli ve etkili birtakım yollara sahiptir. Toplum evlilik, aile ve akrabalık grupları yoluyla topluma sistemli olarak onaylanmış yeni insanların girmesini sağlar.

b) Resmi, örgütlenmiş ve örüntülenmiş eğitim sistemi yoluyla üyelerinin sosyalize ve indoktrine edilmesini, gelişmesini sağlar.

c) Toplum çeşitli ekonomik gruplar aracılığıyla bireylerin yaşamlarını sürdürmeleri için gereksindikleri maddi ve fiziki mal ve hizmetleri üretir, dağıtır.

d) Siyasal yönetim ve çeşitli sivil gruplar yoluyla, insanların temel gereksinmelerinden olan dış güvenliği ve düzeni sağlar.

e) Toplum, örgütlenmiş çeşitli din formları aracılığıyla bireylerin dini ve ruhsal gereksinmelerini karşılar.

f) Toplum sahip olduğu sosyal gruplar ve sistematik düzen aracılığıyla üyelerinin dinlenmesine ve boş zamanlarını değerlendirmesine olanak sağlar.

Toplumun işlevlerinin belirtilmesi, toplumun kişileştirilmesi demek değildir. Bireysel kişi açısından toplumun "yaptığı" şeyleri yapan, rolleri yerine getiren ve çoğul işlevleri sergileyenler "diğer kişiler" dir. Toplum aynı zamanda bireyin doğmasına, yetişmesine ve eğitilmesine "yardım eden" kişilerin toplamıdır da. Toplum olmasaydı birey yeterli maddi destek, siyasal korunma veya din ve dinlenmeye ilişkin, fırsatları elde edemezdi.

TOPLUMUN YAPI VE İŞLEVİ

Sosyologlar için toplum dinamik ve statik yanları arasında bir ayırım yapmak pek olağandır. Bu ayırım analitik amaçlar için son derece önemlidir. Fakat toplumu daha iyi anlamak için bu iki yanın her zaman birlikte bulunduğunu da akıldan çıkarmamak gerekir. Hatta sosyal yapının statik olarak adlandırılan yanını incelerken bile, yapının her zaman yön, zaman ve içindeki kişiye göre devinim içinde olduğunu anımsamak gerekir. Diğer yanda, dinamik olarak tanımlanan işlevler bile zorunlu olarak yapılaşmış, düzenlenmişlerdir ve bu anlamda da statiktirler.

Bir toplumun yapısı, toplumun parça ve birimlerinin düzenliliğine işaret eder. Topluma temel grupların bir bileşimi olarak baktığımızda, sözü edilen temel grupların karşılıklı bağımlılığını ve

düzenli ilişkililiğini görürüz. Bütün bir toplum yapısı bu bağımlı ilişkili ve karşılıklı sorumlu gruplardan oluşmaktadır. Bu bakış açısıyla toplumun statik yanı saptanır. Toplumun analizi ile, çeşitli alt gruplardaki kişilerin statüleri, temel gruplarla alt grupların ilişkileri ve bu ilişkide alt grupların pozisyonu ile toplumdaki tüm temel grupların birbirleriyle eşgüdümlenmesi açıklıkla ortaya çıkarılmış olur.

Yapı "toplum nasıl düzenlenmiştir?" sorusunun, *işlev* ise "toplum ne yapar?" sorusunun yanıtını verir. İşlev toplumun dinamik yanına işaret eder. İşlev içinde sosyal işleyişler, süreçler etkinlikler yer alır. Buraya değin toplumun çeşitli genel ve özel işlevlerini kısaca gözden geçirmiş bulunuyoruz. Toplumu oluşturan gruplar çeşitli işlevlerde bulunurlar. Toplumun sürekli değiştiğini ve geliştiğini, zamanda ve mekanda süregittiğini ve sosyal kişi için, kişiyle birlikte ve kişi aracılığıyla eylemlerde bulunulduğunu sergilerler.

Evrensel bir gerçek de şudur. Toplumun işlevsel olarak, çeşitli farklılaşmış temel gruplara sahip olması, farklılaşmanın özselliğini gösterir. Her bir temel grup içinde gelişen uzmanlaşma, bu gerçeğin açık bir kanıtıdır. Yapı ve işlevlerdeki aşırı uzmanlaşma eğilimleri karşısında kişiler, sosyal eylemlerini eşgüdümler ve bütünleştirirken genellikle bilinçli olarak bir dengelemede bulunurlar. Eşgüdüm tüm toplumlar için özseldir. Eşgüdüm sayesinde çeşitli işlevler karşıt amaçlar için değil de, işbirliği içinde yerine getirilmiş olur.

TOPLUM SINIFLAMALARI

Toplumları sınıflamanın çeşitli yolları vardır. Toplumlar çeşitli açılardan sınıflandırılabilirler. Bu sınıflamaların her biri de muhtemelen sınıflamada kullanılan bakış açısından dolayı, geçerli olacaktır. Sözü edilen bakış açılarından bazıları derin bir analitik anlayış gerektirmez. Örneğin toplumlar büyüklüğe göre en küçükten büyüğe doğru sıralanabilir, ama sonuçta toplum hakkında hiçbir şey öğrenilemez. Toplumları büyüme veya küçülme oranlarına göre sınıflamak daha anlamlı gibi görülmektedir: Hızlı nüfus artışına sahip bir toplum hızla nüfus kaybeden bir toplumdan daha farklı olacaktır.

Daha soyut bir düzlemde sosyal bilimcilerin çoğu, toplumları bir diğerinden ayıran temel özelliğin toplumların kültürü olduğu noktası üzerinde birleşirler. Toplumlar bir diğerlerinden yapı ve işlevlerine göre değil de kültürlerine göre ayrılırlar. Kültür konusunu ileride daha ayrıntılı görceğiz. Toplum ve kültür birbirlerine yakından bağlıdır. Toplum ve kültür birbirlerinden sadece soyutlama yoluyla

ayrılabilirler. İki toplum tipini birbirinden ayıran kültürel farklılıkların basit bir örneği okur-yazar olan ve olmayan toplumların karşılaştırılmasında karşımıza çıkar.

OKURYAZARLIĞA GÖRE SINIFLAMA

Burada iki kültür "düzlem"i dile getirilir. Okuryazar olmayan toplum, yazılı dil ile iletişim kurma yeteneği modernleşmenin ilk basamağı olduğu için, genellikle ilkel toplum olarak adlandırılır. Bu toplumlarda, oldukça basit ve birbiriyle çakışık formlarda olmakla birlikte özsel sosyal işlevleri karşılayan tüm temel sosyal gruplar bulunur. İlkel veya okuryazar olmayan bu toplumun insanları, sözel dil ile etkili bir iletişim kurmuşlardır. En büyük darboğazları yazılı dile sahip olmamalarıdır. Yazıya geçirilmiş kayıtları yoktur. Bu nedenle bu toplumlarda resmi eğitim sisteminin gelişmesi ve bilimsel bilgi derlenmesi çok güç olmaktadır.

Sosyolog açıklamalarını tek bir faktöre dayandırmama konusunda çok dikkatli olmalıdır, ancak toplumların sınıflamasında okuryazarlığın önemi de açıktır. Okuryazarlık ilkel ve uygar toplum arasında önemli bir farklılık yaratır. Okuryazar toplum, fikirlerini ve tarihini korumada somut simgeler kullanmakla kendine büyük bir avantaj sağlamış olmaktadır. Okuryazar toplumlar arasında bile gelişme derecesinin, okuryazar nüfus oranına göre ölçüldüğünü biliyoruz. Okuryazar olup olmama kültürel bir faktördür ve toplumun tipi üzerindeki etkisi bize sosyal ve kültürel olgular arasındaki yakın ilişkiyi gösterir. Dil ister jest, ses ister yazılı ve sözlü ifadelerle olsun, sosyal ilişki için son derece önemli bir araçtır. Dil aracı ne kadar sofistike; ne kadar anlamlı ve ne kadar geniş kullanıma sahip olabilirse, kendiyle birlikte o kadar daha sofistike ve karmaşık bir kültür "taşır". Bu ise, daha gelişmiş bir toplum demektir. Bu farkı, okuryazarlığın düşük olduğu Çarlık Rusya'sı ile, yüksek olduğu çağdaş Sovyetler Birliği'ni karşılaştırarak daha iyi görebiliriz.

BAŞAT GRUBA GÖRE SINIFLAMA

Toplumların daha ince ve önemli bir sınıflaması, toplumdaki çeşitli kurum ve gruplar üzerinde başat etkiye sahip bir tek temel grup veya kurumun var olmasına dayanılarak gerçekleştirilir. Tarihsel olarak bu tipoloji, dört ana kategoriye ayrılmıştır. Dünyada gelmiş geçmiş büyük toplumlara şöyle bir bakarak bile şimdi veya geçmişte toplumların şu temel gruplardan biri tarafından yönlendirildiğini

görebiliriz:

a) *Ekonomik* yönelimli bir toplumda sanayiciler ve işadamları yüksek sosyal statüye sahiptir; ticari ve maddi değerlerin halkın davranışları üzerinde büyük etkisi bulunur; insanlar diğer gruplara göre ekonomik gruplarda daha çok enerji ve zaman harcarlar.

b) *Aile* yönelimli toplumda yakın akrabalık bağları ve soyuyla övünme sözkonusudur. Bu toplumda sosyal statü diğer statü normlarından çok, soy ölçütü ile ölçülür. Afrika'nın kabile toplumlarında akrabalık bağları çok önemli bir yer tutar.

c) *Din* yönelimli toplumda merkezi odak noktasını doğaüstü ve insan ile insan ve Tanrı veya tanrıcıklar arası ilişkiler oluşturur. Diğer temel gruplar, dine yardımcı gruplar olarak konumlanmıştır. Örneğin Hindistan'da din, kast sistemi ile grup yaşamının diğer yönlerini büyük ölçüde etkilemiştir.

d) *Siyaset* yönelimli sistem genellikle totaliter olarak adlandırılır. Devlet tüm diğer grup ve kurumların düzenlenmesine karışır. Bu konuda örnek olarak Mao döneminin Çin'i verilebilir.

Kuşkusuz burada, bir temel grup ve kurumun diğerleri üzerindeki göreli başatlığı ve önceliği üzerinde durulmuştur. Tümüyle ekonomik, dini, ailesel veya siyasal toplum diye birşey sözkonusu değildir. Bu grupların hepsi eğitim ve boş zaman değerlendirme grupları ile birlikte, her toplumda şöyle veya böyle bulunurlar. Bazı toplumlarda boş zaman grupları veya etkinliklerine, diğer bazılarında ise eğitime büyük önem verilir. Fakat bir toplumun bu temel gruplardan sadece biri tarafından yönetilmesi olasılık dışıdır.

KOMÜNAL VE BİRLİKSEL TOPLUMLAR

Önemli bir başka sınıflamaya göre de toplumlar basit, komünal tip ve karmaşık, birliksel tip olarak ayrılırlar. İlki birincil, ikincisi ikincil gruplar tarafından yönlendirilir. Bu sınıflandırma okuryazar olan ve olmayan toplumlar sınıflamasından farklıdır. Aslında okuryazar olmayan toplumlar aynı zamanda basit ve komünaldir. Karmaşık ve birliksel toplumlar ise okuryazarlık oranında ilerleme göstermedikçe gelişemeyeceklerdir.

Aşağıdaki ögeler basit, komünal tip toplumları karakterize ederler. Bu listede yer alan özelliklerin karşıtları ise karmaşık ve birliksel toplumların özelliklerini verir.

a) Basit ve komünal toplumda uzmanlaşma ve işbölümü çok

azdır. Bu anlamda da bu toplumlar sanayi öncesi toplum tipine girerler. Basit komünal toplumun insanları geçimlerini çiftçilik, avcılık, balıkçılık veya inek yetiştirme gibi birtakım genel uğraşılardan sağlarlar. Halkın çoğu aynı işi yapar. Genellikle de sözü edilen işler aile çevresinde gerçekleştirilir.

b) Bu toplum tipinde aile bağları güçlüdür. Pek çok sosyal etkinliğin merkezi aile olduğundan, zaman zaman ailesel toplum olarak da adlandırılırlar. Genellikle babaerkil toplumlardır. Bu nedenledir ki bu toplumlarda yaşlılara yakın ilgi ve saygı gösterilir.

c) Liderlik ve otorite ile yaş, cinsiyet ve görülen işe dayalı birtakım farklı statüler varsa da, komünal toplumda sosyal tabakalaşma aslında oldukça zayıftır. Bazı sosyal statü ölçütleri bulunur. Ama statülerin dayandığı ölçütlere şahip olma konusunda kişiler büyük farklılıklar sergilemezler.

d) Basit toplumlarda sosyal hareketlilik en alt düzeydedir. Bu nedenle genellikle kapalı toplumlar olarak adlandırılırlar. Statüler aileye göre kurulur ve oldukça da süreklidir. Yabancıların basit toplumlara kabul edilmesi oldukça zordur. Yabancılara genellikle korkuyla bakılır.

e) Basit toplumun üyeleri arasında oldukça güçlü bir sosyal dayanışma vardır. Bu sosyal dayanışma özellikle diğer toplumlarla ilişkileri sırasında kendini gösterir. Sosyal işlerde ileri düzeyde bir uzmanlaşma olmadığı için insanlar işbirliğine girmeye daha eğilimlidirler.

f) Basit toplum geçmişten alınan geleneksel değerlere ve davranış örüntülerine yakından bağlıdır. Sosyal değişme en alt düzeydedir. Yeniliklerin gerçekleşmesi, girmesi ve yayılması oldukça zordur. Bireylerin sosyalizasyonu daha az karmaşıktır ve kültürel çevreye uyum problemleri de en alt düzeydedir.

g) Bu toplum tipinde insanlar resmi yasalarla değil de gayrı resmi alışkılarla yönetilirler. Ancak bu durum, alışkının yasadan daha az önemli olduğu anlamına gelmez. Yerel siyasal yönetim sofistike değildir. Neyin doğru neyin yanlış olduğuna, dikkatli bir akıl yürütmeyle değil de, duygulara dayanarak karar verilir.

h) Bütün bu özellikler basit, komünal toplumların sayısal olarak oldukça küçük olduğuna işaret etmektedir. Dış dünyayla temasları çok azdır ve son derece istikrarlıdırlar. Yeni oluşturulan, değişik akımlara açık, hızla büyüyen bir toplumda bu özellikleri bulabilmek

veya yerleştirmeye çalışmak bir hayli zordur.

Komünal ve birliksel toplum tipleri arasında sadece bir derece farkı olduğunu söylemek pek kolay değildir. Önemli olan bu özelliklerin yani tabakalaşmanın, hareketliliğin veya dayanışmanın var veya yok olması değildir. Önemli olan bu özelliklerin var oluş tarzları, dereceleri ve yaygınlığıdır. İki toplum tipi arasındaki farkı görmemizi olanaklı kılan bunlardır.

Karmaşık, birliksel toplum, yukarıda verilen özelliklerin karşıtını içeren bir listeyle betimlenebilir. Karmaşık toplumlarda uğraşılar çetişlenmiş, işlevler ayrıntılanmış, toplum mekanikleşmiş ve sanayileşmiştir. Yatay ve dikey hareketlilik yaygındır. Çünkü sosyal statüde büyük çeşitlenmeler vardır. Aile bağları kişiler için bir engel olmaktan çıkmıştır. Dayanışma daha az otomatik ve daha az etkilidir. Değerler esnekleşmiştir. Fakat buna karşılık kamu düzenini sağlamak için daha katı kurallar konmuştur.

KISIM II
ÖRÜNTÜLER ve KÜLTÜR

1. DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ

ÖRÜNTÜ ARALIKLARI
TEMEL ÖRÜNTÜ TİPLERİ
DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİNİN ÇEŞİTLENMESİ
ÖRÜNTÜLER ALIŞKANLIKLARI FORMLAŞTIRIR
DAVRANIŞ NORMLARI OLARAK ÖRÜNTÜLER
AÇIK ve GİZLİ NORMLAR
DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ YAPILAŞMIŞTIR

ÖRÜNTÜLER VE KÜLTÜR

Önceki kısım bize grup yaşamının sadece kısmi bir görünümünü vermiştir. Eğer sosyoloji sadece sosyal kişilerin ne olduklarını incelemiş olsaydı statik bir bilim olurdu. Sosyoloji bu kişilerin ne yaptıklarını da incelemelidir. Toplumdaki kişilerin sergilediği davranış örüntülerini soyutlayabilmeli ve genelleyebilmeliyiz. Bu kısımda en küçük birim olan kültür örüntüsünden hareket edecek, sonra da kültürün hangi diğer örüntülerle birleşerek toplam kültür halinde formlaştığını göreceğiz.

Önce davranış örüntüleri inceleyecek (bölüm 1) sonra bu bileşimlerin role dönüşmesini (bölüm 2) ve etkileşim süreçlerini (bölüm 3) analiz edeceğiz. Örüntü, rol ve süreçler kurumların içeriğini (bölüm 4), kurumlar da daha sonra toplam kültürü oluştururlar (bölüm 5).

DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ

Sosyolojinin bir bilim olabilmesi belki de sadece, toplumdaki insanların belirli benzer ve örüntüleşmiş tarzlarda düşünmekte ve

davranmakta olmalarının sonucudur. Örüntü, başka birşeyi formlaştırmada bir model veya rehber olarak hizmet etmek üzere biçimlenmiş ve formlaşmış bir şeydi. Davranış örüntüsü, aynı davranışta bulunan insanların sürekli yinelemeler yoluyla biçimlenmiş veya formlaşmıştır. Bir kişiye özgü davranış ve düşünme alışkanlığı, birey aynı eylemi aynı tarzda sürekli yinelediğinde formlaşır. Bir toplumdaki çok sayıdaki kişi uzun bir süre boyunca aynı şeyi aynı biçimde yaparsa, orada nomethetik bir sosyal alışkanlık gelişir. Düşünce ve hareketteki bu yineleniş bir kültürel örüntüdür.

İnsanlar sabah uyanınca yüzlerini yıkarlar, günde üç öğün yemek yerler, tasarruf planlarına göre otomobil alır, ulusal marşları çalınırken saygı duruşunda bulunurlar. Toplam kültürü oluşturan davranış örüntüleri sayılamayacak kadar çoktur. İnsanlar şeyleri aynı tarzlarda yapmayı sürdürürler, çünkü şeylerin yapılma biçiminin böyle olması gerektiğini öğrenmişlerdir. Davranış örüntüsünü kısaca insanlar arasında düzenli olarak yinelenen hareket ve düşünmedeki (ve uygulamadaki) bir tekbiçimlilik olarak tanımlayabiliriz. Örüntü rol, kurum ve kültürlerin temel ve indirgenemez birimidir. Herhangi bir toplumda neyin kabul edilebilir, neyin de kabul edilemez oluduğu hususunda bir model veya rehber olarak hizmet eden, genelleşmiş standardize edilmiş ve düzenlenmiş davranışlardır.

Davranışsal örüntüler sadece dışsal etkinlikler değildir; aynı zamanda bir kültürdeki ortak düşünme ve inanç yollarıdır da. Davranış örüntüleri; kültürdeki inanç, anlam, değer ve tutumları kapsar. İnsanlar belirli çeşit yemek tercihlerinde birleşirler; eğitimin önemine ilişkin ortak tutumlara sahiptirler; neyin yapılması veya neye sahip olunması gerektiği üzerinde benzer görüşlere sahiptirler. Tüm bunlar toplumdaki insan yaşamının anlamını ifade eden kültürel düşünce ve duygulara ilişkin, yinelenen örüntülerdir.

Biz burada tek tek bireylerin düşünce ve duygusuyla ilgilenmiyoruz. İlgilendiklerimiz sadece sık sık ve geniş ölçüde paylaşılan ve kültürel örüntüler olarak terimlendirilen "düşünme tarzları"dır. Sözkonusu örüntüler bazan yanlışlıkla bir toplum veya grubun "bilinç"i olarak adlandırılır. Toplumun tümüyle sosyalize olmuş bir üyesinin bu düşünce örüntüleriyle karakterize edilebileceği sanılır. Genellikle aynı toplumdaki insanların aynı şeyleri düşündüklerine inanılır. "Bir Japon gibi düşünüyor", "bir Amerikalı gibi" veya "bir Güneyli gibi" ifadeleri, bu durumu belirtir. Bu tür

yargılar, diğer kültürleri dikkate almadığı için genellikle yanlıştır. Fakat bir toplumdaki kişilerin, tutumları veya"düşünceleri" açısından benzer oldukları da bir bilimsel doğrudur.

ÖRÜNTÜ ARALIKLARI

Sosyolojik bakış açısından kişilerin her hareketi incelenmeye değer olmayabilir. Dolayısıyla incelememizde bazı sınırlamalar getirebiliriz. Bu, tanımımızın dört ögesinin irdelenmesiyle gerçekleştirilebilir. Kültür örüntüsü:

a) sıklıkla yinelenen alışkanlık davranışıdır;

b) pek çok kişi tarafından genellikle aynı tarzlarda gerçekleştirilir;

c) toplum veya gruplardaki kişiler için bir rehber, model veya norm niteliğindedir;

d) sosyal açıdan birtakım önemliliklere sahiptir. Örneğin uyumak hem öğrenilmemiş bir biyolojik örüntü hem de öğrenilmiş bir kültürel örüntüdür. Uyumanın öğrenilmiş kültürel örüntü yanı yatak, yastık, çarşaf, yorgan kullanımı ve/veya gece yarısında yatma alışkanlığı olarak gösterilebilir. Bu alışkanlık bir süre sonra kişi üzerinde fiziki bir zorunluluk düzeyinde etkili olmaya başlar. Örüntüleşmiş davranış, sosyal önemlilik açısından da büyük farklılıklar gösterir. Tüm sosyal hareket formları birey ve.bireyin içinde yaşadığı toplum için, eşit önemde değildir. Davranış örüntüleri kültürel önemlilikten kültürel önemsizliğe doğru bir süreklilik üzerinde şu üç niteliğe göre yerleştirilebilirler: Evrensellik, sosyal baskı ve sosyal değer. Evrensellik toplumdaki kişilerin uyumluluk derecesi ve miktarıdır. Sosyal baskı toplumun bir davranışı yaptırtma derecesi ve miktarıdır. Sosyal değer ise davranışın sosyal açıdan önemliliğidir.

Başka bir deyişle insanlar bir şey yaparken başkalarının o şeyi yapma tarzından etkilenirler. Bu şeyler toplum için son derece önemli olmalıdır. Ve, bunlara uyanlar ödüllendirilecek, uymayanlar ise cezalandırılacaktır. Öte yandan bu üç ögenin (evrensellik, sosyal baskı ve sosyal değer) hiçbiri de herhangi bir kültürel örüntünün önemliliğinin tek indeksi olarak alınamazlar. Örneğin hemen hemen tüm Amerikalı'lar çatalı sağ ellerinde hemen hemen tüm Avrupalı'lar da sol ellerinde tutarlar. Bu örüntüye uymak için belli bir baskı da vardır. Ama yine de bu hiçbir zaman bir suçlunun cezalandırılmasıyla aynı değere sahip değildir. Dini törenlere katılma ve seçimlerde oy

kullanma da yaygın ve sosyal değere sahip örüntülerdendir. Ama bunları yerine getirmeyenler de olabilir. Ve bu kişilere büyük bir sosyal baskıda bulunulmaz. Diğer bazı örüntüler daha sert olabilir. Uyum gösterme, sosyal baskı ve yaptırım sonucunda sözgelimi İngiliz'ler trafikte sol, Amerikalı'lar sağ şeriti kullanırlar.

TEMEL ÖRÜNTÜ TİPLERİ

Sosyal bilimciler örüntüler konusunda, pratik amaçlar için üç genel kategori belirlemiştir. Bunlar töre, folkway ve görenektir. (*) Bu üç kategoriyi birbirinden ayıran çizgi genellikle belirsizdir. Çünkü her kategori içinde çeşitlenmeler vardır. Bazı örüntülerde ise iki kategori çakışık olarak bulunur. Ama yine de örüntüler bu üç kategori açısından sıralanabilirler.

a) Töreler genellikle bir toplumun "zorunlu davranışları" olarak tanımlanır. Kişiler bazı temel ve önemli örüntüleri, öyle yapmak zorunda olduklarını düşünerek, yerine getirirler. Bunların, toplumun refahı için çok önemli olduğu kabul edilir. Örneğin modern toplumda yurtseverlik ve sadakat o denli değerlidir ki, tersi davranışta bulunanlar hainlikle damgalanır ve bunlara nefretle bakılır. Çocukların bakımı ve yetiştirilmesi o denli önemsenir ki, çocuk kaçıranlar, çocuğa eziyet edenler, çocuğunu terkeden veya ihmal edenler ağır cezalara çarptırılırlar. Dini ibadet o denli saygı değerdir ki, (nüfusun çoğu açıkça ibadet etmese bile) bu kuralı çiğneyen ağır bir suç işlemiş gibi görülür.

Yürürlükteki töreler sosyal inançlar, ideolojiler ve öz değerlerle birlikte bulunur. Örneğin Amerikan "davranış tarzı"na anlam ve destek veren Amerikan "düşüne tarzı"dır.

b) "Folkways" terimi "töre" terimi gibi, sosyoloji literatüründe ilk kez William Sumner tarafından kullanılmıştır. Folkwayler geniş ölçüde uygulanan davranış örüntüleridir. Törelerden daha az zorunludurlar. "Yapılacak şey" olarak görülürler. Folkwaylar büyük ölçüde istenen kültürel örüntülerdir. Fakat uygulanmaları için katı, keskin kurallar bulunmaz. Örneğin Amerika'da düğünler genellikle kilisede başlar, sonra da gelin ve damat için bir resepsiyon verilir ve balayına çıkılır. Bu davranış örüntüleri toplumun refahı için çok önemli değildir. Evli bir erkeğin yüzük takması bir folkway uygulamasıdır. Nekl, evli bir kadının yüzük takması hemen hemen bir

(*) Folkway'in Türkçe karşılığı olarak "gelenek" kullanılabilir

töre uygulamasıdır. Örüntülerin izlenmesinin folkwaye dönüşmesi için genellikle olumsuz ve gayri resmi nitelikte bir baskı gerekir: Gülme, alay etme, dedikodu gibi.

Folkway düzleminde kavramsal örüntüler de bulunabilir. Evrensel olarak zorlanmamakla birlikte bazı düşünme tarzlarının genelde onaylandığı, bazılarının onaylanmadığı bir gerçektir. Gençlerin spor yarışmaları yapmaları anlayışı, anababanın çocuğunun derslerine yardımcı olması gereği, yurttaşların kamu görevlilerine saygılı davranmaları gereği, aile üyeleri arasında sadakatin olması anlayışı ve benzerleri, güçlü sosyal inançlar değil fakat onların hemen altında yer alan folkway tipi kavramsal örüntülerdir.

c. Görenekler sosyal davranış örüntülerinin en az zorlayıcı olanlarıdır. Göreneklerin çoğu bir toplumda geçerli olan çeşitli uzlaşmaların çevresinde toplanırlar. Görenekler uygun ve yaraşır eylem tarzlarıdır. Alışkanlıklara dayalıdır ama zorlayıcı değildir. Aşağıda verdiğimiz örnekler büyük bir yaptırıma sahip olmayan ama geniş ölçüde uygulanagelen kültürel görenek örnekleridir: Arkadaşlar arası tokalaşma, bir gösteriyi alkışlama, bedensel bazı işlevleri daha yumuşak sözcüklerle adlandırma (özellikle çocukların yanında) gibi.

Görenek düzlemindeki kavramsal örüntüler derin inançlardan çok "saf görüşler"le ilintilidir. Görüşlerin değişmesine izin verilir. Çünkü görüşün yöneldiği nesne önemli bir sosyal değere sahip değildir. Toplum açısından bireysel kişinin diğerleriyle aynı görüşleri paylaşması pek önemli değildir. Fakat yine de iyi sosyalize edilmiş bir bireyin görenek düzleminde dahi olsa, birtakım kavramsal örüntüleri gerçekleştirmesi beklenir. "Doğru" kavramsal göreneklere zihinsel uyum göstermek, "iyi yetişme"nin göstergesidir. Bu tip düşünme tarzlarına görgü kitaplarında uzun uzadıya yer verilir. Kavramsal örüntülerin bu kategorileri, aslında empirik olarak pek incelenmemiştir. Ama yine de herkes inanması gereken kavramları genel çizgileriyle de olsa tanır, bilir. Bir sigara markasını, bir TV programını veya bir ayakkabı modelini yeğleme, toplumun daha önemli diğer değerleriyle çatışmaz. Görüş farklılığına gösterilen hoş görünün artışıyla kavramsal davranış örüntülerin öneminin azalması, birliktelik gösterir.

DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİNİN ÇEŞİTLENMESİ

Davranış örüntülerin incelenmesi, kültürün dinamikliğinden dolayı oldukça zordur. Evrensellik, sosyal baskı ve sosyal değer in-

deksleri üzerinde söylediklerimizden de anlaşılmış olacağı gibi, sosyal davranış mutlak ve değişmez değildir. Bu indekslerin her birinin yoğunluğu ve gücü, örüntü çeşitine göre töreden falkwaye ve göreneğe kadar uzanan bir çeşitlilik gösterir. Kültürel örüntülerin göreliliğinin izlenebileceği başka bakış açıları da vardır: Tabaka, yer ve zamana göre değişen davranış çeşitleri gibi.

a) Zamanın geçişi davranışın değişmesinde etkili olur. Kültürel örüntülerdeki geçici değişmeler büyük, dinamik ve toplumlarda daha iyi gözlenebilir. Töreler arada bir eklenme ve kararsızlık gösterseler de, yine de her zaman dayanıklı ve gelenekseldirler. Arabanın sağ trafik şeritinde kullanılması muhtemelen otomobilin ilk zamanlarında bir folkway idi. Fakat düzenli cadde trafiği önemli hale geldikten sonra bu alışkı, bir töre oldu. Boşanma, yeniden evlenme, evli kadının çalışması, taksitle alış veriş, kredi kartı kullanma, halk eğitiminin yaygınlaşması, işçilere yıllık tatil ödemeleri vb. davranış örüntülerin zaman boyutundaki değişmelerini yansıtırlar.

Kültür düşünme tarzlarını davranış tarzlarına göre daha derinden sarar. Öte yandan ideolojiler de tekniklerden daha inatçı, daha kalıcıdır. Yüzyılın başına göre bugünün insanlarının sosyal felsefesi, görüşleri ideolojileri daha değişiktir. Yaşlılar için sosyal güvenlik, çocuk işçi çalıştırma yasakları, göçmenlerin aşağılanmalarına karşı çıkışlar devletin eğitim, sağlık ve kamu refahına ilişkin görüşleri vb. hep son yarım yüzyılda değişmiştir.

b) Sosyal davranışlarda gözlenen bölgesel çeşitlilikler, iyi bütünleşmiş bir toplumda bile alt kültürlerin varlığına işaret eder. Herkes yerel alışkıların bölgeden bölgeye değişip çeşitlendiğini bilir. Bu durum, büyük kültür farklılıkları gösteren toplumlara işaret etmez: İrlanda ve Meksika, Portekiz ve Tayland gibi. Bunların daha ötesinde, aynı toplum içindeki kültür farklılıklarına işaret eder. Boş zaman örüntüleri kırsal ve kentsel alanlarda bölgesel temelde farklılıklar gösterirler. Siyasal katılma da böyle bir farklılık sergiler. En dikkati çeken örüntü ise dilde karşımıza çıkar. Sözcük seçimi ve telaffuzu çeşitlilikler gösterir.

Açıktır ki, aynı toplum içindeki sosyal düşünce de bölgeden bölgeye farklılık gösterir, çeşitlenir. Örneğin aynı bir toplumdaki siyasal, dini eğitimsel, ekonomik tutumlar büyük farklılıklar sergilerler.

c) Davranış örüntüleri sosyal statüye göre de çeşitlenir. Amerika'daki orta sınıf halk genel olarak daha önce de değindiğimiz şu

ölçütlerle tanımlanırlar: Sosyal davranışın standart örüntülerini en iyi bilen, kabul eden ve uygulayanlar. Ancak sınıf çeşitlemelerine bakıldığında uyum derecesinin sergilenen örüntü çeşitleri kadar önemli olmadığı görülür. Örneğin konser ve operaya gitme toplumun alt sınıfında yaygın bir davranış örüntüsü değildir. Golf oynama ve tenis klübüne üye olma ise genç yöneticiler ve üst orta sınıf aileler arasında bir folkwaydir.

Yaşam tarzının bir sosyal sınıftan diğerine farklılaşmasının, bu kişilerin alım gücüne bağlı olduğunu söylemek ise aşırı bir basitleştirmedir. Aynı şey meslek için de geçerlidir. Bir bahçıvan ile bir borsacının yaşama bakışları farklıdır, çünkü düşünme tarzlarını etkileyen sosyal deneyimleri birbirinin aynı değildir. Kavramsal davranış örüntüleri tutumlar görüşler, yargılar ve tercihler bir sınıftan diğerine değişen bir referans çerçevesi sağlarlar. Bu referans çerçeveleri de kendini sosyalizasyon sürecinin renklerinde yansıtırlar. Sözgelimi alt sınıf beyazların çoğu, yoksulluk programlarına karşı olumlu fakat zencilerin sivil haklarına karşı olumsuz tutumlar içindedir; öte yandan üst sınıf beyazlar bu tutumların tersine sahiptir.

ÖRÜNTÜLER ALIŞKANLIKLARI FORMLAŞTIRIR

Tüm örüntülenmiş ve yinelenen davranışlar kişilerin yaşamlarını sürdürmelerini kolaylaştırırlar. Bizler, hepimiz alışkanlık yaratıcılarıyızdır. Bu basit gerçek, günlük yaşayışımızda son derece etkilidir. Örüntülenmiş hareketler olmasaydı kişisel veya sosyal tüm yaşama süreci durur, muhtemelen de psikolojik açıdan büyük sorunlara yol açardı. Kültürel örüntüler halk arasında "yer etmiş"tir, önceden veya sonradan düşünülmeyi gerektirmezler. Bunlar halkın ezber davranışlardır. Çocuklar sözü edilen örüntüleri bilinçsizce kaparlar, yetişkinliklerinde de bunların adeta "doğal olarak geldiğini" düşünürler. Kültürel örüntüler ne içgüdüseldir ne de düşünce ve mantık dışıdır. Öğrenilirler ve alışılabilirler. Ancak çok fazla dikkat ve duyarlılık gerektirmeden gerçekleştirildikleri için, zaman zaman akılcılıktan uzaklaşabilirler. Toplumun yaşlı kuşağı ile uygun davranış tarzlarının neler olduğunu bilenler bu davranışları gençlere özümsetmek için birtakım bilinçli çabalara girişirler. Birey çeşitli sosyal durumlar karşısında göstereceği davranışları her seferinde yeni baştan keşfetmek ya da seçmek, yansıtmak zorunda değildir. Kültürel örüntüler toplumda bulunan hazır yanıtlardır. Birey bunları taklit veya tavsiye yoluyla öğrenmiştir. Kültürel örüntülerin arkasında sos-

yal otorite ve derin bir gelenek bulunduğu için de birey bu örüntülere saygı duyar ve sanki "ikinci doğası" imiş gibi de bu örüntüleri davranışlarında yansıtır, sergiler.

Kavramsal düzlemde, sosyal davranışın alışkanlık yanı tutumlar, stereotipler ve önyargılarda görülebilir. Tutumlar, sosyal olarak önemli bazı nesne, kişi veya kategorilere karşı öğrenilmiş donanımlardır. Bir alışkanlık çabukluğuna sahiptirler. Lehte veya aleyhte olabilirler. Gerçekliğe dayalı olabileceği gibi, yanılgılı ve önyargılı da olabilirler. Stereotipler önyargılı tutumlardır.

Stereotip bir kişi, sınıf veya kategoriyle ilgili bir dizi önyargıdan oluşan leh ve aleyh tutumları birleştirir. Sonuçta yanılgılı veya eksik de olsa, başkalarına ilişkin bir "zihinsel fotoğraf" elde edilir. Stereotip bir sosyal kategorinin kavramından çok önkavramdır. Gerçekte var olmamasına karşın, bir insan kategorisine yüklenen belirli özelliklerdir. Genellikle etnik, ırksal ve dini kategorilere yöneltilen etiketlemelerdir. Diğer ülke halklarının "ulusal karekteri" iyi bilinen bir stereotip kavramıdır. Aslında stereopitler gerçeğin fotoğrafı değil, karikatürüdür.

Alışkı, alışkıyı besler, güçlendirir. Sosyal alışkanlık örüntüleri toplumun alışkanlık davranışını oluştururlar. Kişisel alışkanlıkların tersine sosyal alışkanlıklar düzenlidir, standarttır ve çok kişi tarafından paylaşılırlar ama yine de kişisel alışkanlıklar gibi öğrenilirler, yinelenirler ve geliştirilirler. Kişinin sosyal alışkanlığını değiştirmesi aşağı yukarı kişisel alışkanlığını değiştirmesi kadar zordur. Toplum içindeki birey tarafından öğrenilmişlerdir, dayanıklı ve istikrarlıdırlar. Sözkonusu dayanıklılık ve istikrar kuşkusuz törelerde en güçlü göreneklerde ise en zayıftır.

DAVRANIŞ NORMLARI OLARAK ÖRÜNTÜLER

"Davranış örüntüsü" ve "davranış normu" terimleri yakından ilintilidir. Buraya kadar örüntünün çok sayıdaki insanın yinelenen davranışıyla biçimlendirilen veya formlandırılan bir şey olduğu gerçeğini vurguladık. Ancak davranış örüntüsü sadece bir yönelim formu değildir. Örüntünün normatif yanı, örüntünün bir başka şeyi formlaştırmada bir model veya rehber olarak kullanılması gerçeğinden kaynaklanır. Aynı nesneye ayrı açılardan bakılabileceği mantıksal bir gerçektir. İşte başka bir bakış açısından bakıldığında, davranış tarzları davranış normlarıdır.

Bu, bir mantık ya da sözcük oyunu değildir. İnsanların bir süpermarkette veya camide, bir konferansta veya yarışta, bir uçakta veya otomobilde belli tarzlarda davranmalarının beklendiğini söylediğimizde bu kişilerin buralarda nasıl davranmaları gerektiğini, izlemeleri gereken davranış tarzlarının ne olduğunu bildiklerini kastederiz. Bu, herkesin her zaman uyumlu oluduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla davranışın "ideal", normatif beklentileri ile "gerçek", yürürlükteki formları arasındaki farkı belirtmekte yarar vardır. Hepimizin bildiği gibi hareket ilkeleri, şeylerin *olması gereken* yolları, her zaman olan bitenlerle, şeylerin *olma* tarzları ile uyuşmaz. Demokratik bir toplumda ırkların eşitliği örüntüsünün bulunması beklenir. İdeal olarak vardır da. Ama bu, aynı toplumda ırk ayrımı yapan kişilerin bulunmasını engellemez.

Davranış normları hareket beklentileri olarak güç, dayanıklılık ve süreklilik açısından çeşitlilik göserirler. Yukarıda gördüğümüz gibi de evrensellik, baskı ve değer indeksleriyle ölçülürler. En güçlü davranış örüntüsü olan töreler aynı zamanda sosyal harekete rehberlik de eden en önemli normlardır. Folkwayler ve görenekler de standartlaşmış davranış beklentileridirler, fakat zorlayıcılık düzeyleri düşüktür. Bu açıdan örüntüler hareket normları olarak kabul edilirler, veya öyledirler. Örüntüler her toplumdaki normatif sistemin geniş bir kısmını oluştururlar. Örüntüler kişilerin herhangi bir sosyal durumda doğru ve yerinde olanı bilinçsizce yaparken kullandıkları davranış kurallarıdır.

AÇIK VE GİZİL NORMLAR

Davranış örüntüsü hareketin gizil bir normudur. Davranış örüntüsünün evrensel olarak sergilenmesi onun bilinçsizce kabul edildiğini gösterir. Davranış örüntüsü sosyal baskıda bulunur, bu nedenle kişiler örüntülere uyarlar. Bu, sosyal kontrolün soyut ve ince bir formudur. Bu konuyu ileride tartışacağız. Ancak şunu belirtelim ki, sözünü ettiğimiz davranış normları, sosyal hareketi tümüyle düzenleyen bir sistem de oluşturmazlar.

Modern toplumlarda açık davranışsal normlar da bulunur. Bunlar resmi hukuk sisteminde yer alırlar. Uygulanmaları zorunludur. Açık davranış normları toplumda paylaşılan etik ilkelerde de bulunurlar. Bu yasa ve ilkelerin ideal davranış örüntülerinden "daha fazla bir şey" olmadığını söylemek ciddi bir bilimsel yanılgıdır. Pek çok toplumda resmi yasalar ve etik ilkeler açıkça ilan edilmiştir.

Etik ilkelerde ve yasalarda dile getirilen sosyal davranış temelleri, neyin doğru neyin yanlış olduğu anlayışına dayanır. Bir kültür ciddi olarak örgütlenme bozukluğuna uğramadıkça ve çözülmedikçe, davranışın açık, yasal ve etik normları ile davranışın gizil, örüntüleşmiş normları arasında her zaman belli bir dayanıklılık ve eşgüdüm vardır.

Bu nedenle sosyal hareketin zorunluluk taşıyan normları iki açıdan ele alınabilirler:

a) Açıkça davranış standartları olarak tanınan ve ussal olarak bilinen, bilinçli olarak formüle edilmiş yasa, ilke, kural ve maximler.

b) İrasyonel ve bilinçsizce kabul edilmiş normlar, Bunlar toplum tarafından onaylanmış, tekbiçimli eylem ve düşüncelerde yer etmişlerdir. İkinciler yürürlükteki sosyal davranışı ilkinden daha çok etkiler. Toplumdaki tüm gayriresmi, birincil, yüzyüze gruplarda ussal olmayan normlar geçerlidir. Açık yasa ve yazılı düzenlemeler ise geniş, ikincil birliklerde görülürler.

DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ YAPILAŞMIŞTIR.

Buraya değin anlatılanlardan davranış örüntülerinin sadece bazı düzenliliklerle ortaya çıkan tesadüfi özellikler listesi olmadığı açıkça anlaşılmıştır. Sosyal davranış yapılaşmış ve örgütleşmiştir. Çeşitli eylem ve düşünce tarzları karşılıklı olarak ilişkilenmiş ve eşgüdümlenmiştir, birbiriyle uyuşumludurlar. Aşağıda bu konuyla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

a) Her verilen sosyal rol içinde davranış örüntüleri yapılanmıştır. Örneğin annelik rolünün çocuğun beslenmesi, giydirilmesi, okulunun planlanması, çocuğa sevgi ve sıcaklık verilmesi, yürüme ve konuşmanın öğretilmesi gibi örüntüleri annelik işlevinde eşgüdümlendirilmiştir. Rol, mantıksal olarak düzenlenmiş davranış örüntülerinin anlamlı bir bileşkesidir.

b) Rol ilişkileri davranış örüntülerin yapısını da sergiler. Bu yapısal yön karıkoca, anne-çocuk, öğretmen-öğrenci, işçi-işveren, alıcı-satıcı, yöneten-yönetilen arası ilişkilerde görülebilir. Davranışlar kişilerin sosyal roülünde eşgüdümlendirilmemiş olsaydı ve birey diğer kişilerin davranış örüntülerin tanıyıp yanıtlayamasaydı sistematik bir sosyal yaşam olanaksız olurdu. Hastalarıyla işverenin işçisiyle kurduğu ilişkinin benzerini kurmaya kalkışan bir doktor çok geçmeden hastalarını kaçırırdı. Bir öğretmenin öğrencisini eğitmesi gibi

karısını eğitmeye çalışan bir koca, kısa zamanda tek başına kalırdı.

c) Temel sosyal süreçler veya önemli sosyal etkileşim tipleri, davranış örüntülerinin yapısal yönünü de gösterir. Bu örüntüler bireylerce uygulanır. Arkadaşlık ilişkileri bu konuda iyi bir örnektir. Kişiler arkadaş olmadan önce kültürde hazır, belirli, en alt düzeyde birtakım arkadaşlık örüntüleri vardır. Hareket ve düşünme tarzları, "oyunun kuralları" gibi. Herkes bu davranış örüntülerinin beklentilerini "anlar", "birbirlerine kenetlenmiş" olduklarını kavrar, ve eğer iyi arkadaş olmak isterlerse bu örüntülerin gereklerini yerine getirirler.

Bir diğer örnek rekabettir. Arkadaş olan rakipler bile rekabet ile arkadaşlığının başka şeyler olduklarını bilirler. Rekabetteki ve arkadaşlıktaki davranış örüntüleri farklıdır.

d) Davranış örüntüleri daha ileri gidip örgütlenebilir ve sistematize olabilirlerse kurumlara dönüşebilirler. Örneğin bir dini törende düzenli olarak uygulanan çeşitli davranış formları birbirleriyle eşgüdümlüdür ve bir dini kurum hedefine yönelmiştir. Bu, bir durumdaki anlam ve genelleşmiş eylemlerin hepsinin, katılanlarca iyice anlaşılmamış olması halinde bile doğrudur. Örneğin siyasal alanda seçim kampanyası, oyverme, propaganda, yürütme ve sivil yönetim kurumsallaşmıştır. Bir başka deyişle sıralanan siyasal davranış örüntüleri eşgüdümlenmiş ve yapılaşmışlardır.

e) Son olarak, kültür halkın tüm davranış örüntülerinin örgütlenmiş bir sistemdir. Toplumun öğrenilmiş sosyal davranışları, yinelenen, paylaşılan düşünce ve eylem tarzları halkın "yaşama örüntüsü"nü oluşturur. Yapı ve örgütlenme davranış örüntüsünün derinliklerinde saklıdır. Bu yapının daha geniş kültürel yanlarını gelecek bölümlerde inceleyeceğiz.

2. ROLLER

Statünün davranışsal boyutudur.

ROL VE SOSYAL KİŞİLİK
ROL VE STATÜ
ROLLER VE İLİŞKİLER
ROLLERİN İÇERİĞİ
BEKLENEN VE GERÇEKLEŞTİRİLEN ROLLER
ROLLER ÜZERİNDEKİ SOSYAL YAPTIRIMLAR
SOSYAL ROLLERİN FORMASYONU
ROLLER VE BİREY
ROL SINIFLAMALARI
ANAHTAR ROL
GENEL ROL

ROLLER

Bir aktörün bir oyunda oynadığı dramatik rolün anlamını herkes bilir. Aktör, kurgusal veya tarihsel bir karakterin kişilik ve davranışlarını geçici olarak üstlenir ve canlandırdığı kişiymişcesine oyundaki rolünü oynar. Sosyal rol kavramı bu dramatik role benzer. Temel fark, sosyal rolde bireyin kendini oynamasıdır. Sosyal rol ne geçicidir ne de kurgusaldır. Sosyalizasyon sürecinde öğrenilir. Kişinin katıldığı çeşitli gruplarda oynanır. Ve bireyin sosyal kişiliğinde "içselleştirilir".

Görmüş olduğumuz gibi davranış örüntüleri hem apaçık hem de gizli, yinelenen, tek biçimli sosyal hareketlerdir. Bir dizi birbiriyle ilişkili davranış örüntüsü bir sosyal işlev çevresinde kümelendiğinde ortaya çıkan bileşimi, sosyal rol olarak adlandırırız. Örneğin bir ailenin her üyesinin yerine getirmesi gereken belirli, yinelenen davranış örüntüleri vardır: eylem ve tutumlar, görev ve ayrıcalıklar gibi. Bu davranış örüntülerinin sergilenmesi ailenin bireylerinin aile rollerini oynamalarında karşımıza çıkar. Sosyal rol, yöneldiği sosyal gereksinme ve içinde oynandığı sosyal grup tarafından bilinir, anlamlandırılır.

Sosyal rolün bir süre için oynanıp, sonra bırakıldığını

düşünmemeliyiz. Herkes pek çok role sahiptir ve bu rollerin hepsi de kişinin düşünce ve eylemlerinin derinliklerine kök salmış ve orada birbirleriyle kenetlenmişlerdir. Birey hem bir aktör hem de toplumun temel gruplarının bir üyesidir. Sosyalizasyon sürecinde tüm temel sosyal rolleri kendiliğinden öğrenmiştir. Bireyden yaşamı boyunca, toplumun bir üyesi olarak "kendi rolünü oynaması"beklenir. Bireyin sosyal rollerini oynarken yaptığı da budur.

ROL VE SOSYAL KİŞİLİK

Sosyolojik bakış açısından sosyal kişilik bireyin oynadığı tüm rollerin toplamıdır. Bu roller *sosyal* olarak adlandırılırlar, çünkü pek çok kişinin paylaştığı tekbiçimli hareketlerle temsil edilirler. Rol bilimsel olarak incelenebilir, ayrıntılı olarak analiz edilebilir ve oynandığı anda gözlenebilir. Çünkü pek çok kişi aynı rolü hemen hemen aynı biçimde oynar. Tipik baba rolü, satıcı rolü veya öğretmen rolü toplumda, çevremizdeki kişilerde görülüp, tanınabilir. Bu doğru olmasaydı, sosyal bilimciler örgütlenmiş insan ilişkilerini inceleyemezlerdi, toplum da düzenli ve sistematik bir biçimde işlevde bulunamazdı.

Sosyal kişilik özünde, bireyin toplumla "başa çıktığı" toplam rol sistemidir. Her kişi sayısız gruplara katılır ve her grupta kendi rolünü oynar. Rolünü gerçekleştirmek için bir tarz, bir rol keşfetmesine gerek yoktur.

Rolünü, yapılması gerektiği gibi yapar. Bir erkek, bir ailede baba, işyerinde satıcı, takımda kaptan, okul-aile birliğinde üye, siyasal bir partide aday olabilir. Bu erkek her yerde aynı kişidir, ama topluluğunun ailesel, ekonomik, dini, dinlenmesel ve siyasal gruplarında birtakım kurumsallaşmış roller oynamaktadır. Ancak, hangi gruba katılırsa katılsın aynı temel kişilik olmasına karşın, her grupta, beklenildiği ve genellikle de yaptığı gibi biraz farklı davranır. Bir kişinin camideki davranışı ile bir spor karşılaşmasındaki davranışının farklılıklar göstermesine yol açar. Bu öğeler bireyin örüntüleşmiş sosyal rolünü oynamasında etkili olurlar.

Sosyal kişiyi incelerken, bireysel kişiliğin incelenmesinin psikologlara bırakılması gerektiğini belirtmiştik. Aslında sosyal kişiliğin bireysel kişilik ile yer değiştirdiğini söylemiyoruz. Her birey bazı anlamlarda biriciktir. İki kişinin, hatta özdeş ikizlerin bile sosyal tarihi kesinlikle aynı değildir. Sosyal rol ve sosyal kişiliği analiz ederken somut bireylerden soyutlama yapıyoruz. Soyutlamalarımız somut

bireylerin bildiklerine, yapıp ettiklerine, paylaştıklarına ve kültürel olarak örüntülenmiş olan davranışlara dayanmaktadır.

ROL VE STATÜ

Sosyoloji öğrencileri grup ve kurumda olduğu gibi, bazan rol ile statüyü de birbirine karıştırırlar. Kurumun temel birimi davranış örüntüsüdür, grubun temel birimi ise sosyal kişidir. "*Kurum*" ve "*grup*" terimleri bir diğeri yerine kullanılamaz.

Sosyal statü sosyal yapıdaki kişi, sınıf veya kategorinin pozisyonunu gösterir. Sosyal statü toplumdaki geçerli sosyal değer ölçütlerinin kullanılmasıyla ulaşılan bir inşa, bir değerlendirmedir. Statü bize, başkalarıyla karşılaştırıldığında kişinin sosyal yerinin neresi olduğunu anlatır. Oysa sosyal rol bize kişinin *ne yaptığını* anlatır. Rol, bireyin sosyal devinimleriyle ilgili işlevsel ve dinamik bir kavramdır. Diğerlerinin kişiye yüklediği bir değerlendirme değildir.

Sosyal rol, bireyin statüsünün ölçülmesinde kullanılan sayısız ölçütlerden biridir. Servet, soy, cinsiyet, yaş ve diğer statü ölçütlerinin yanısıra kişinin toplumdaki işlevsel yararlılığı da statüsünün belirlenmesinde dikkate alınır. İşlevsel yararlılık, kişinin sosyal rolünü oynarken ne yaptığına işaret eder. Kişilerin şeyleri yeterli bir biçimde yapmak istedikleri dinamik bir kültürde, kişilerin oynadığı rollerin çeşiti de sosyal statü değerlendirmesinde temel bir ölçüt olarak kullanılabilir. Yüksek statü verilmiş kişinin, belirli rolleri belirli biçimlerde oynaması beklenir. Ama bu, kişinin sosyal statüsü aynı zamanda sosyal rolüdür, demek değildir.

ROLLER VE İLİŞKİLER

Sosyal statülerin sosyal tabakalaşmada birbirine nasıl bağlandıklarını önceden görmüştük. Herhangi bir kişinin sosyal statüsü sadece başka kişilerin sosyal statüsü ile ilişkili olduğunda ya da onunla karşılaştırıldığında sosyolojik olarak anlamlıdır. Diğerleriyle karşılaştırıldığında bir kişi daha yüksekte, aynı yerde veya daha aşağıda görülebilir. Bu anlamda ilişkinin statüler arasında olmaktan çok, kişiler arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal roller de tek başlarına var olmazlar. Rolleri, başka rollerle ilişki içinde incelemek gerekir. Bireyin oynadığı çeşitli sosyal roller, kişiliği içindeki diğer rollerle ilgilidir. Bu roller tek tek veya bütün olarak diğer kişilerin rollerine de bağlıdır. Bu ise rollerin tamamlayıcı olduğunu gösterir. İnsanlar birbirlerini, karşılıklı ve birlikteki sosyal

ilişkilerle tamamlarlar. Bu anlamda sosyal ilişkilerin roller arası olmaktan çok, kişiler arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Genel olarak sosyal ilişkiler kişi veya gruplar arasındaki ilişkiler olarak düşünülür. Bu kuşkusuz, insan deneyimlerinin sağduyuya dayalı bir yorumudur.

Fakat sosyal ilişkiyi, daha yakından analiz edersek, sosyal rollerin sosyal ilişkilerin birer düzenleyici mekanizması olduğunu görürüz. Kişiler sosyal rolleri sayesinde ve içinde, birbirleriyle eylemlerde bulunurlar. Anne-kız deneyimi sürekli bir kişisel ilişkidir, fakat bu ilişki annelik ve kız evlatlık rolleriyle taşınır. Hem anne hem kızı bir diğerince bilinen, beklenen ve yanıtlanan örüntüleşmiş tarzlarda birbirlerine karşı eylemde bulunurlar.

Bazan kişi, rollerinin çatıştığını görür. Rollerdeki çatışma, zaman zaman rollerin tamamlayıcılığının bozulabileceğini gösterir. Bir erkeğin işindeki rolü ile babalık ve kocalık rollerinin beklentileri birbirleriyle uyuşmayabilir. Rol çatışmasının başka bir örneği dini inançları yüzünden savaşa karşı olan ama askerlik yapması gereken bir kişide gözlenebilir. Bu tür örnekler daha da çoğaltılabilir, çünkü her kültür farklı kurumsal hedefler ve her sosyal kişilik de çoğul roller içerir.

ROLLERİN İÇERİĞİ

Sosyal rollerin içeriğinin analizi, sosyal ilişkinin sosyal roller arası karşılıklı ilişki olarak tanımlanmasını daha açık bir hale getirecektir. Yukarıda, özel bir sosyal işleve yerleştirilen ve bir sosyol hedefe yöneltilen davranış örüntülerinin, özel bir rolün içeriğini oluşturduğunu belirtmiştik. Rollerin işlevlerle uyumu olması beklenir.

Rol içindeki örüntü çeşitlemeleri toplumdaki kabul edilebilir sosyal davranışın ranjını gösterir. Çocuğunu terk eden bir anne, kültürün değerine karşı çıktığı için suçludur. Töre ve inançlara karşı çıkmıştır. Annelik rolünün özsel görevini yerine getirmede başarılı olamadığı için de mahkum edilmiştir. Öte yandan çocuğunu seven, koruyan, besleyen, disipline eden anne ise annelik rolünü sosyal olarak onaylanan bir tarzda oynamaktadır.

Sosyal rol hem açık hem kapalı davranış örüntülerinden oluşur. Bir doktorun sadece doktor olarak davranması yetmez. Aynı zamanda bir doktor gibi düşünmesi ve bir doktorun tutum, değer ve bilgisine sahip olması da beklenir. Bireyler seçimlerini geniş

sayılabilecek bir seçenekler dizisi arasında yaparlar. Ek olarak, seçilen role gösterilecek uyumun da belli sınırlar içinde derecelenebilmesine göz yumulur. Fakat bütün bu esnekliklere bir dereceye kadar izin verilir. Doktor hastasına karşı, çocuğuna veya oyun arkadaşına davrandığı gibi davranamaz. gerek hasta gerek kamuoyu doktordan, rolünü toplumda açıkca bilinen örüntülere göre oynamasını bekler.

Her bir sosyal rolün içeriği, her zaman diğer sosyal rol içerikleriyle bağlantılıdır. Doktor-hasta ilişkisinde hastanın da doktora karşı belirli tutumlar alması ve belirli tarzlarda tepkilerde bulunması beklenir. Bir rolün içeriğinin diğer rolün içeriğiyle uyumlu olup olmadığını anlamak için karşılıklı yinelenen ilişkileri inelememiz gerekir: işçi-işveren, öğretmen-öğrenci, hoca-cemaat, anababa-çocuk veya arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri gibi .

BEKLENEN VE GERÇEKLEŞTİRİLEN ROLLER

Sosyal rolllerin, alternatif örüntülerin seçimine izin vermeyen, diktatörce, katı ve otomatik davranış mekanizmaları olduğunu düşünmemeliyiz. Her kültürdeki her rol, az veya çok genelleştirilmiş ve standardize edilmiştir. Her toplumda annelik ve babalık rollerinin oynanmasında belirli davranış çeşitleri beklenir. Gerçekten de pek çok anne ve baba, bu beklentilere uyan davranışlar sergiler. Böylece sosyoloğun, rolleri tanıyıp analiz edebilmesi kolaylaşır.

Bazı duruşma süreçleri, dini kutörenler, resmi kabul ve diplomatik protokollerde olduğu gibi, bazı rollerin belli yönleri kişilere katı bir biçimde empoze edilir. Böylelikle sosyal rol de katılaşır, esnekliğini yitirir. Öte yandan insan öğesi yani seçme yeteneği ve hata yapabilirlik, her zaman vardır. Oldukça az değişen ve geleneksel kültürlerde bile herkes roldavranışına yönelik tüm beklentilere tümüyle ve mutlak olarak uyum göstermeyebilir. Hafif çeşitlenmeler her zaman olabilir. Hızlı değişen kültürlerde bu tür çeşitlenmeler oldukça dikkat çekici olabilir.

Kişiler sosyalize edilmeleri sırasında izole, bağlantısız ve düzensiz davranış tarzlarını öğrenmemişlerdir. Kişiler aşağı yukarı tüm rolleri başkalarını gözleyerek, taklit ederek ve başkaları tarafından düzeltilerek öğrenirler. Buna göre, bireyden beklenen, toplam rol olmaktadır, rol içindeki herhangi bir özel örüntü değil. Roller, giderek daha fazla kişi tarafından oldukça bezner tarzlarda yinelendikleri için, yerleşirler ve bireylerden beklenir hale gelirler. Daha önce de

belirttiğimiz gibi beklentiler ve uygulamalar, her zaman tümüyle ve mükemmellikle gerçekleşmez. Ancak bireyin, bir rolü oynarken karşısındakilerin ondan ne beklendiğini bilmesi, bireyin davranışı üzerinde genellikle, bireyin o rolü gerçekleştirmekte olan başka bireyleri gözlemlemesi kadar etkilidir.

Beklenen davranışların birey üzerindeki etkisine ilişkin sayısız denecek kadar çok örnek vardır. Irk ayrımı yandaşı olan bir kişi iyi eğitilmiş, akıllı, aydın ve liberal kişilerin yanındayken genellikle ayırımcı tutumlarını bastırmaya yönelir. Oyun arkadaşlarının yanında açık fıkralar anlatan bir erkek, arkadaşlarının eşleri yanında bu davranışını değiştirir.

ROLLER ÜZERİNDEKİ SOSYAL YAPTIRIMLAR

"Beklenti" terimi, umut etmekten daha fazla bir anlama sahiptir. Toplum işleyen bir sistem olarak süregidecekse, sosyal roller doldurulmalıdır. Kişiler kendilerine düşen rolleri oynamalıdır, rollerini onaylanan biçimlerde yerine getirilmelidir. Bireyin bir sosyal işlevi doldurması gereksinmesi, toplumun kişinin o rolü oynadığını görmesi baskısıyla birlikte gider. Bir başka deyişle, bir yandan birey bir sosyal işlevi gerçekleştirme gereksinmesi içindeyken öte yandan toplum da bireyin bir rol oynadığını görmek istemekte, bu sebeple de bireye baskıda bulunmaktadır. Sosyal rolün oynanmasında birtakım sosyal yaptırımlar vardır. Bir rolün yerine getirilmesinde çeşitli yollar bulunur. Toplum buyollardan bazılarını onaylar, bazılarını da onaylamaz.

Sosyal yaptırımların gücü değişebilir. Ne kişinin tüm sosyal rolleri ne toplumdaki tüm sosyal roller, eşit derecede önemli veya zorlayıcıdır. Ne de rol içeriğinin her bir öğesi bir diğeri kadar önemlidir. Sosyal olarak önemli olanı önemsiz olandan ayırdedebileceğimiz davranış örüntülerinin üç öğesini sosyal role de uygulayabiliriz. Sosyal rolün önemi, rolün evrenselliğine, zorlayıcılığına ve toplumdaki değerine bağlıdır. Bu üç öğe her sosyal role yöneltilen sosyal yaptırımları açıklamak için kullanılacaktır.

Toplum her sosyal rolü çeşitli davranış düzlemlerinde yargılar, yargılama sonucuna göre de role baskı ve yaptırımlar uygular. Her sosyal rol içinde bir,

a) *beklenen davranış* bulunur. Beklenen davranış olmasaydı hiç bir rol oynanamazdı. Örneğin üniversite öğrenciliği rolü öğrencinin kaydını yaptırmasını, dersleri izlemesini ve sınavlara girmesini

gerektirir, bekler. Bir başka düzlemde rol,

b) *izin verilen davranışı* da içerir. Toplum veya grup rol içindeki davranışlara aşırı katı kurallar getiremez. Üniversite öğrencisi seçimlik ders alabilir, profesörün istediğinden daha fazla kitap okuyabilir, veya okul gazetesinin yayıncısına mektup yazabilir. Bir de,

c) *yasaklanan davranış* vardır. Bunlara karşı toplum ceza veya olumsuz yatırımlar uygular. Örneğin öğrencinin diğer öğrencileri isyana, sandalyeleri pencereden aşağıya atmaya teşvik ve tahrik etmesine izin verilmez.

Birey ilk düzlemdeki davranışı yerine getirmek, son düzlemdeki davranıştan da kaçınmakla sosyal rolünü uygun bir biçimde gerçekleştirmiş olur. Bu düzlemler aynı zamanda toplumun bireyi onaylama ve onaylamama derecesine ve bireye ne zaman yaptırım uygulaması gerektiğine de işaret ederler.

SOSYAL ROLLERİN FORMASYONU

Yukarıda belirttiğimiz gibi "sosyal "rol ile "dramatik rol" birbirine benzer. Dramatik rol oyun yazarının yaratısıdır. Dramatik aktör, kendinin başka biri olduğunu varsayar ve imgelediği kişinin hareketlerini oynamaya başlar. Öte yandan sosyal rol, sosyal bilimcinin yaratısı değildir. Bireyin imgesel bir gösterisi de değildir. Kişiler rolü yinelemelerle oynarlar. Bu anlamda rol, kültürün yaratısıdır. Ne varki, temel rolerin her yerde var olmalarına karşın, formasyonları toplumdan topluma biraz değişebilir.

Temel sosyal rollerin varlığı ve işlevi zorunlu koşullardır. Sosyal roller olmasaydı sosyal yaşam da olamazdı. Kültür gibi, roller de toplum için doğaldır. Rollerin ortaya çıkması belli bir insan grubunun belli bir gelişme aşamasına ulaşmasını gerektirmez. Kişiler sosyal rollerini oynamazlarsa en ilkel toplumlar bile var olmazlar. İlkel, basit toplumlarda roller sayı olarak azdır, ama beklenen roller açısından, ilkel toplumlar kentsel, karmaşık, sanayilşemiş toplumlardan daha da sert ve katıdırlar.

Farklı kültürlerin var olduğunu şöyle bir bilen herkes, temel sosyal rollerin hiçbir yerde özdeş olarak oynanmadığını bilir. Roller içinde gerçekleştikleri toplum ve kültürün gerekliliklerine göre oynanırlar. Örneğin ilkel bir toplumun kimi ekonomik gereksinmeleri basit trampacılık rolüyle karşılanır. Karmaşık, ticari bir toplumda ise

bu işlev çeşitli ekonomik rollere ayrılmıştır: muhasebecilik, satıcılık reklamcılık, daktiloculuk gibi. Bir kültürde temel kurumlardan birine veya diğerine verilen ağırlık, o kültürde hangi rollere daha çok önem verildiğini belirlememize de yardım edecektir. Ekonomik kurumun başat olduğu toplumda meslek rollerine vurguda bulunurlar. Ana değerler, meslek rolleri üzerinde toplanır. Meslek rolerine ilişkin davranış beklentileri de oldukça katıdır. Başka bir toplumda aile kurumu başat olabilir. Burada da aile ve akrabalık grupları içindeki roller daha incelikle oynanır. Ailesel rollere ilişkin davranış beklentileri daha serttir. Sosyal rollere verilen farklı yön ve yargıların bir örneği de siyaset ve din kurumu çevresinde dönen toplumlarda karşımıza çıkar.

ROLLER VE BİREY

Her birey, sosyal rollerin kurumsallaşmış olduğu bir kültür içinde doğar. Sosyal roller sayısız denecek kadar çok ve bir kişinin varolan tüm rolleri oynaması da olanaksız olduğuna göre, toplumun kişi ile rolü biraraya getiren bazı mekanizmalar oluşturması gerekecektir. Daha önce kişilerin ya atfedilme yoluyla ya da başarma yoluyla sosyal statüler elde ettiklerini belirtmiştik. Ancak bu yollarla rol elde edilemez. Açıkçası roller ne atfedilir ne de başarılır. Statü, kişilerin zihnindeki bir yargılamanın sonucudur.; rol ise, kişinin yaptığıdır. Kişi, rolünü oynarken yüksek bir başarı elde edebilir ama rolün kendisini başarmaz.

Rol ve statü kavramların karıştırılmasını önlemek için bir sosyal rol *için* hazırlanma ile bir sosyal rol *içinde* başarılı olmayı birbirinden ayırdetmek yararlı olacaktır. Toplumda ilkokul öğretmenliği rolünün örgütlenmiş tarzda bulunması, öğretmen olmak isteyen bireyin bu rol için hazırlanmasını da olanaklı kılar. Kişi seçtiği rolün taleplerini, beklentilerini, gerekliliklerini bilir. Öğretmenlik rolü için hangi yeteneklerin, bilgilerin ve hünerlerin istendiğini öğrenir. Öğretmen olabilmek için gerekli adımları atar, sözgelimi başarılı bir öğrencilik rolü sergileyebilir. Ama bütün bu hazırlık rollerindeki başarı, öğretmenlik rolünde de başarılı olunacağını göstermez.

Rolün bireye olan ilişkisini doğru olarak anlamak için rol ve bireyin birbiri üzerindeki etkisini kavramak gerekir. Bireysel kişi oynadığı rolün ancak bir kısmını yaratır. Bir kültürde oynanan roller, uzun bir zaman süresince etkileşimde bulunmakta olan çok sayıdaki kişinin ürenleridir. Bireyler, rollerin özel birtakım yönlerini biçimlemede etkili ve yardımcı olurlar. Bireyler var olan rollere girerler,

ama birey bu rolleri bir anlamda "içselleştirmelidir" de. Öte yandan birey, rolünü içselleştirmekle rolüne biraz da kendini katar. Böylece her birey aynı bir rolü birbirinden biraz farklı oynar.

Sosyal roller, bireylerin kendilerini uyarladıkları sosyal davranışlar için bir ön formül, hazır reçetedir. Sınırlı bir anlamda ve rolün bazı görünümlerinde, rol ile birey birbirlerine uyarlanırlar, Bu uyarlanma iki biçimde gerçekleşir: Tahsis etme ve üstlenme ile.

Sosyal rolün tahsis edilmesi, rollerin kişiye dışardan verilmesi demektir. Tahsis, incelenen rolün çeşitine bağlı olarak iki yolla gerçekleşir: Bazı rollerde tahsis *otomatiktir*. Örneğin oğul, kız evlat, amca, teyze, büyükbaba, yeğen gibi belli ailesel roller bireyin kararına bağlı değildir. Bu, doğumla elde edilen tüm sosyal roller için doğrudur: Yaş, cinsiyet, ırk ve etnik özgeçmiş gibi. Rollerin tahsisi *kasıtlı* da olabilir: Evlatlık edinilen çocuk, evlilik için satılan kız, banka yöneticiliği rolüne atanan memur veya belediyeye seçilen başkan gibi.

Rolün üstlenmeyle elde edilmesi biçiminde ise kişi rolü gönüllü olarak, bireysel kararıyla alır. Örneğin çiftler evlilik kararıyla karı koca rollerini üstlenirler. Bir mesleğe girmeye karar vermede, çalışmaktansa üniversite okumaya karar vermede... hep belirli roller üstlenilir.

Tahsis ve üstlenme arası fark basite alınmamalıdır. Günlük yaşamdaki pek çok örnek bize sosyal rolde, tahsis ile üstlenmenin elele gittiğini gösterir. Rolün tahsis edilmesi ile rolün üstlenilmesi genellikle birlikte gerçekleşir. Örneğin büyükbaba rolünü üstlenmeye özenen bir kişi, doğacak bebeğin anababası kasıtlı olarak bu rolü ona tahsis etmeden, istediğini gerçekleştiremez.

ROL SINIFLAMALARI

Roller çeşitli açılardan sınıflandırılabilirler. Şimdiye kadar bazı rollerin tahsis edildiğini, bazılarının üstlenildiğini, bazılarının basit, bazılarının karmaşık olduğunu gördük. Rolleri, kendilerine yakıştırılan sosyal değerin derecesine göre de sınıflayabiliriz. Bazı roller düşük, bazı roller yüksek değerde görülebilir. Bazı roller katı beklentilere sahiptir, derin sorumluluk ister ve ciddi davranışlar gerektirir, bazıları ise beklentilerinde oldukça esnektir.

Her kişi en az, toplumda katıldığı grupların sayısı kadar rolde oynar. Bunlar sosyal bilimcinin dikkatini en çok çeken rollerdir.

Günlük yaşayışta hemen tanınırlar. Daha önce, çeşitli grup sınıflamaları olduğunu fakat bunların hiçbirinin de tümüyle doyurucu olmadığını belirtmiştik. Aynı durum burada da karşımıza çıkmaktadır. Ancak yine de, sosyal grupları incelerken kullandığımız tipolojiyi burada da kullanacağız.

Her toplumda belirli temel grupların bulunduğunu söylemiştik. Kişiler bu gruplarda ve bu gruplar yoluyla, sosyal gereksinmelerini karşılayabilmektedirler. Sosyal rolün amacı sosyal hedeflere doğru, diğer kişilerle birlikte işlevde bulunmak olduğu ve her kişi de bu temel grupların hepsine şöyle veya böyle katılmak durumunda olduğu için, bu grupların her biriyle ilişkili bir rolde bulunacaktır. Toplumdaki herkes bugün veya yarın, aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme gruplarında bir rolü ya oynamaktadır ya da oynayacaktır.

Bu sınıflandırma, temel sosyal roller ile altroller arası bir farklılığa dayanmaktadır. Örneğin temel eğitimsel rolü içinde kişi öğretmen, öğrenci, müdür, dekan altrollerinden birini oynayabilir. Siyasal rolü içinde kişi oyveren, vergi ödeyen, seçilen veya atanan altrollerinden birini oynayabilir. Toplumun herhangi bir temel grubundaki sosyal rollerle ilişkisinde aşağı, eşit veya üst bir rol içinde bulunur; bir erkek, akrabalık sistemi içindeki diğer kişilere karşı baba, koca, ağabey, enişte rollerini oynayabilir.

ANAHTAR ROL

Toplumdaki herkesin bir anahtar statüsü olduğuna daha önce değinmiştik. Her kişi toplumda temel bir işlevi yerine getirir ve ana rolünü oynadığı temel grubu ile tanınır. Anahtar rolün tanınması şu gerçeğin tanınmasıdır: Her birey zaman, yetenek ve fırsat yönünden sınıflanmıştır, ve her toplumda işlevlerin belli bir derecede uzmanlaşması gerekir.

Kişinin anahtar stütüsü gibi anahtar rolü de, kültürdeki başat kuruma göre ölçülebilir. Zaman, ilgi ve enerjisinin çoğunu emen ve toplumun en yüksek değerlerini içeren grup, ekonomik grup ise kuşkusuz anahtar rol de ekonomik rol olacaktır. Buna göre kişinin "ne yaptığı" sorulduğunda kastedilen kişinin mesleği veya ekonomik rolüdür. Ancak toplumdaki herkesin doyurucu düzeyde istihdam edilmediği de açıktır. Böylece, ekonomik ilgilerle donatılan bir toplumda bile anahtar rolü ekonomik olmayan kişiler bulunabilir.

Herhangi bir toplumda en yüksekte değerlendirilen rol, kişinin mesleki rolü olsa bile somut durumlarda bunun dışına taşan örneklerle de karşılaşabiliriz. Örneğin evli bir erkeğin anahtar rolü ekonomik olabilirken, çocuğunun anahtar rolü eğitimsel , eşinin anahtar rolü aiselel olabilir. Yine ekonomik kurumun başat olduğu bir toplumda siyasetçi siyasal, din adamı dini, yıldız sporcu dinlenmesel anahtar.103i grup ve birliklerde çeşitli roller ve pek çok altroller oynamasına karşın, sosyal aktör olarak yine de tek kişidir. Yapısal ve analitik olarak rollerin toplamı sosyal kişiliği oluşturur. Sosyal kişilik, birey olarak tek başına pek çok işlevi yerine getiren, *eylem içindeki* bir yapıdır. Bu bakış açısından kişi, oynadığı tüm rollerin bileşimi olan, bir toplam genelleşmiş role sahiptir.

GENEL ROL

Kişi çeşitli grup ve birliklerde çeşitli roller ve pek çok altroller oynamasına karşın, sosyal aktör olarak yine de tek kişidir. Yapısal ve analitik olarak rollerin toplamı sosyal kişiliği oluşturur. Sosyal kişilik, birey olarak tek başına pek çok işlevi yerine getiren, *eylem içindeki* bir yapıdır. Bu bakış açısından kişi, oynadığı tüm rollerin bileşimi olan, bir toplam genelleşmiş role sahiptir.

Genelleşmiş rol kavramı, toplumunda veya topluluğunda "önemli bir rol oynadığı" söylenen kişi örneği ile daha iyi anlatılabilir. Burada siyasal veya sivil yapının herhangi bir üyesinden çok, bir katkının varlığından söz edilmektedir. Kişinin bileşik rollelerini biz ayrı ayrı koca veya baba, komşu, oyveren, işadamı veya profesyonel, din adamı olarak adlandırabiliriz.

Genel rol, anahtar veya temel rolden farklıdır. Kişinin yaşamdaki duruşu nasıl tüm sosyal statülerinin toplamı ise, genel rolü de tüm rollerinin toplamıdır. Genel rol, kişinin toplumdaki tüm işlevlerini yansıtan bir kavramdır. Genel rol kavramı kişinin topluma katkıları ile toplumun kişiden beklemeye alıştıklarının bir bileşimidir.

3. ETKİLEŞİM SÜREÇLERİ

İLİŞKİ ve ROLLER
SÜREÇLERİN İÇERİĞİ
SOSYAL SÜREÇLERİN EVRENSELLİĞİ
SÜREÇLERİN SINIFLANDIRILMASI
İŞBİRLİĞİ
UYARLANMA
ÖZÜMSEME
ÇATIŞMA
KARŞITLIK
REKABET
SOSYAL SÜREÇLERİN KARMAŞIKLIĞI
SOSYAL SÜREÇLERİN KAVRAMSAL MATRİKSİ

ETKİLEŞİM SÜREÇLERİ

Toplumdaki insanlar birbirlerine bağımlı ve birbirleriyle ilişkilidir. Karşılıklı temas, iletişim ve etkileşim hem birey hem de grup için son derece önemlidir. Bunlarsız ne kişi, ne de grup varlığını sürdürebilir. İnsanlar ve gruplar birbirleriyle çok sayıda ilişki kurabilirler ve kurarlar. Toplum ise, sosyal ilişkilerin geniş ve karmaşık bir ağıdır. Etkileşim, bu ağ içinde gerçekleşir.

Sosyolog için ilişki, en genel anlamıyla kişiler ve gruplar arasında var olan etkileşim bağı, bağlacıdır. Bu anlamda ilişki terimi gerek aile veya akrabalık gerek okul , cami, fabrika, siyasal parti, spor klübü veya diğer birincil ve ikincil grup ve birliklerdeki tüm ilişkileri içerir.

Genellikle sosyal ilişkileri kişisel ilişkiler olarak düşünürüz. Oysa ilişki ve etkileşim gruplar arasında da vardır. Toplumdaki ilişkiler ağını analiz etmek için somut insan ilişkilerinden belli soyutlamalar yapmak zorunludur. Soyutlama sonunda kişi ve grupların stütü, rol ve süreç gerçeği ile içiçe olduğunu kavrarız. Aşağıda önce kısaca stütü ve rol üzerinde durulacak, sonra daha ayrıntılı olarak süreçler üzerinde durulacaktır.

a) Statü yoluyla ilişki, statü ve tabakalaşmayla ilgili bölümde de

tartışmış olduğumuz gibi, sosyal pozisyonlar arası bağa işaret eder. Pozisyon ilişkisi, bireylerin bir diğerine göre işgal ettiği pozisyonların ilişkisidir. Birinin sosyal statüsünün, diğerlerinin statüsüne göre aşağıda, eşit veya yüksekte olması gerekir. Statü kavramı grupların, kategorilerin, sınıfların ve diğer çoklukların da bir diğerleriyle olan ilişkisine uygulanabilir. Statü ilişkisi statik bir kavramdır. Kinetik veya dinamik yanı, ancak kişi sosyal hareketlilik yoluyla bir statüden diğerine geçince görülebilir.

b) Rol yoluyla ilişki, kişilerin tamamlayıcı rollerini birlikte oynamalarıyla ortaya çıkan işlevsel, karşılıklı etkileşime işaret eder. Rol yoluyla ilişki, rol örüntülerinin gündelik, dışsal ve gözlemlenebilen gösterimleri kadar, kişilerin sosyal düşünce ve davranışının beklentileriyle de ilgilidir. Rol mekanizması sayesinde, kişiler birlikteki davranışlarını sürdürürler; farklı kişilerin rolleri karşılaşır ve ilişkilendirilir. Bu rol ilişkileri arkadaş-arkadaş, anne-çocuk, alıcı-satıcı ve diğer pek çok karşılıklı , örüntüleşmiş davranış durumlarında kolaylıkla görülebilir.

c) Süreç yoluyla ilişki daha ileri bir analitik soyutlamadır. Sosyal süreçler kişilerin oynadığı çok sayıdaki tüm sosyal rolleri kapsayan ve tipleştirilebilir, sosyal etkileşim formlarıdır. "Süreç" terimi sosyolojiye genel bilimsel terim dağarcığından getirilmiştir. Dinamik veya yinelenen işlemler dizisi anlamına gelir. Mekanikte süreç, genellikle bir ürünle, başarılmış bir nesne veya ulaşılmış bir hedefe sonuçlanır. Sosyal bilimde ise sosyal sürecin ürününden söz edemeyiz. Sosyolojik terminolojide temel sosyal süreçler işbirliği, uyarlanma, özümseme, çatışma, karşıtlık ve rekabettir.

Sosyal süreç, iki statü veya rol arasındaki bağdan daha fazla birşeydir. Bir diğeriyle işbirliği yapan veya bir diğeriyle dövüşen iki kişi, rol ilişkileri veya statü ilişkilerinden daha fazla bir şey olan, bir sosyal süreç sürdürüyorlar demektir. Hem süreç ilişkisi hem rol ilişkisi etkileşim örüntüleriyle içiçedir. İki kişi ilişki yüzünden ve ilişki aracılığıyla birlikte bir davranış gerçekleştirirler. Ancak bu iki ilişki tipi arası farklılık, daha ileri bir analizi gerektirir. Süreç, rolü aşar. Rekabet veya karşıtlık süreçleri, bu süreçlerde yer alan, sözgelimi bir işadamının rolünü aşar.

İLİŞKİ VE ROLLER

Kişilerin, sosyal rollerini oynamalarıyla etkileştiklerini görmüştük. Bu sosyal rol, bir sosyal işlevi çevreleyen davranış

örüntülerinden oluşmuştur. Kişiler rolleriyle uyumlu davranış örüntülerini diğer kişilerle ilişkilerinde göstermektedirler. Roller her zaman karşılıklı olduğu için -işveren-işçi, çocuk-anababa gibi- rollerin oynanması sosyal ilişkiyi gerektirir. Sosyal kişi ve bu kişinin işlevi, diğer sosyal kişiler ve bu kişilerin rolleriyle ilişkilidir.

Baba ve oğul bir sosyal durumda iletişime geçtiklerinde erkek bir baba gibi, delikanlı da bir oğul gibi davranır. Bu örnek, içinde iki veya daha çok kişinin etkileştiği tüm sosyal durumlar için verilebilir. Sosyal statülerin diğer statüler olmayınca hiçbir anlam ifade etmediği gibi, rollerde tek başlarına bir şey ifade etmezler. Sosyal rollerini oynayan kişilerin karşılıklı iletişim ve etkileşimi, sosyal ilişkiyi oluşturur. Bu tip sosyal ilişki, içinde sosyal işlevin yerine getirilmesinde iki veya daha çok kişinin yer aldığı tüm tanınabilir, yinelenebilir, sosyal etkileşim örüntülerine işaret eder.

Sosyolojik açıdan, burada ayırdedilmesi gereken üç önemli öğe vardır:

a) Bireylerin oynadığı ve eşgüdümlenmiş, ilişkilendirilmiş, sayısız sosyal davranış *örüntüleri;*

b) tanınabilen bir sosyal işlev çevresinde toplanan *sosyal rol;* ve

c) kişilerin oynadığı aktif rolleri bir araya getiren sosyal etkileşimin işlevsel bir örüntüsü olan *rol ilişkisi.* Sosyal ilişkinin içeriği, kişiler arası oynanan sosyal rollerin içeriğinden daha fazla bir şey değildir. Sosyal ilişki, rolleri biraraya getiren bir bağdır; ama rollerin bileşimi, toplamı değildir.

SÜREÇLERİN İÇERİĞİ

İnsan ilişkilerine ilişkin bu karmaşık sorunu tartışma zorunda olduğumuz soyut düzlemde, tüm insan birlikteliklerinde bulunan birtakım yinelenen davranış tarzları da yer alır. Baba-oğul, işçi-işveren, yöneten-yönetilen birliktelikleri birleştirici veya ayırıcı olabilir. Bu çiftlerde yer alan kişiler birbirlerini sevebilir de, birbirlerine kızabilir de. Sosyal süreç, bir kişinin sahip olduğu statik bir durum değildir, hatta rolü oluşturan davranış örüntüleri de değildir. Sosyal süreç, rol ve kişilerin karşılıklı işlevde bulunma tarzlarıdır.

Temel sosyal süreçler işbirliği, uyarlanma, özümseme, çatışma, karşıtlık ve rekabettir. Bu davranış tarzları toplumdaki örüntüleşmiş ilişkilerdir. Her toplumda belli derecelerde bulunmalarına karşın, hangi davranış tarzı üzerinde daha çok vurguda bulunulacağı

toplumlara göre değişebilir. Belirttiğimiz gibi, davranış örüntülerinin özellikleri, sosyal süreçlerin betimlenmesinde de kullanılabilir: Hem dışsal hem kavramsal olabilirler, çoğu kez oldukça benzer tarzlarda ortaya çıkarlar, çok kişi tarafından paylaşılırlar ve birtakım sosyal önemliliklere sahiptirler. Davranış örüntüsü ile sosyal sürecin içeriği, diğer örüntü ve rollerden ayrı olarak ortaya çıkmış "gibi" analiz edilebilir.

Sosyal süreç her zaman, çoğunluk içeren bir davranış tarzı gibi analiz edilebilmelidir. Bir başka deyişle, sosyal süreç her zaman iki veya daha çok kişinin *arasındaki* ve *aynı anda* paylaşılan davranışları içerir. Bu önemli nokta -rol ilişkisi ve sosyal süreç arası ilişki- bir örnekle daha iyi anlatılabilir. İki kardeş arasındaki rekabet davranışı örüntüsü, ikisi arasındaki kardeşlik ilişkisinden ayırdedilip, bir sosyal süreç olarak analiz edilebilir. Her bir kardeşin sosyal rolü, kültürde geliştirilmiş olan çeşitli davranış örüntülerini içerir. Fakat rekabet süreci kardeşlerin rollerini oynadıkları durumdan daha fazla, -ona "eklenen"- bir şeydir. Çatışma sürecindeki kardeşler, yine kardeştir. Çatışma süreci, kardeşlerin kardeşlik rollerini oynamasını engellemez.

SOSYAL SÜREÇLERİN EVRENSELLİĞİ

Toplumdaki pek çok insan davranışı gibi sosyal ilişkilerin de temel örüntüleri geniş ölçüde standartlaştırılmış ve rutinleştirilmiştir. Grubun grupla ve bireyin bireyle gerçekleştirdiği işlevsel etkileşim süreci, içinde insanların bulunduğu her tip grupta gözlenebilir. Bu süreçler toplumun sürekliliği için çok önemlidir. Çünkü kişilerin yöneltildiği, düzenlenmiş ve kurallaştırılmış yollardır.

Evrensel, temel sosyal ilişkiler bir kaç tanedir. Bazı toplumlarda bu süreçlerin bazıları abartılırken, bazıları da ikinci derecede görülebilir. Bu konuda çarpıcı bir örnek olarak rekabeti verebiliriz. Batı uygarlığında son derece önemli görülen bu süreç, Doğu toplumlarında oldukça önemsizdir. Her toplum uyarlanma ve özümsemenin, karşıtlık ve çatışmanın yer aldığı standartlaşmış süreçler geliştirmiştir. Sosyal ilişkilerin bu ana formlarının kültürel ifadesi bir toplumdan diğerine geniş ölçüde değişirse de yine de her toplumda vardır ve gözlenilmesi olanaklıdır.

Sosyal süreçlerin en genel kategorilerini, iki karşı yönde işleyenler oluşturur. *Bağlayıcı* veya birleştirici süreçler, sayesinde insanların bir araya getirildiği ve daha bütünleşmiş kılındığı etkileşim örüntüleridir. *Ayırıcı* veya birliği bozucu süreçler ise içinde insanların birbirinden uzağa ve daha az dayanışmaya itildiği süreçlerdir. Belli derecelerde olmakla birlikte bağlayıcı süreçler her zaman hak ve sevgiye ilişkin sosyal erdemleri ifade eder. Ayırıcı süreçler ise her zaman haksızlık ve nefrete ilişkin sosyal kusurların ifadesidir. "Erdem" ve "kusur" terimlerini moral alışkanlıklar olarak değil fakat, sosyal ilişkilerin örüntüleşmiş formları olarak kullanmaktayız. Bu formlar hem dışsal hem de kavramsal davranış örüntüleridir.

Sosyal süreçlerin temel formlarını gizil tutumlar ve açık etkileşimler olarak sınıflayamayız. Çünkü her süreç tipinin hem ölçülebilir ifadeleri hem de dolaylı gözlenebilen tutumları kapsaması gerekir. Oysa gizil tutumların ölçülmesi ve gözlenebilmesi oldukça zordur. Ayırıcı süreçler kişiler arası haksızlık ve düşmancıllığı yansıttıkları sürece *olumsuz* olarak adlandırılabilirler. Öte yandan bağlayıcı ilişkiler karşılıklı özgeciliği ve hakkaniyeti yansıttıkları sürece *olumlu* olarak adlandırılabilirler.

Bağlayıcı ve olumlu süreçler işbirliği, uyarlanma ve özümsemedir. Bunların her biri gözlenebilen sosyal ilişki formlarıdır. Olumlu süreçlerde, katılan kişiler istedikleri kendilerine yararlı olan birtakım hedeflere ulaşır, başarı kazanırlar. Bu ilişkiye bilinçli güdüler karıştığında, sözü edilen bilinçli güdülerin, katılanların kendi çıkarlarının bir ifadesi olduğu ileri sürülebilirse de, bunların işleyişinin toplum veya grup açısından da bir kazanca yol açacağı unutulmamalıdır. Bu güdüler toplumun sürekliliğine ve dayanıklılığına yardımcı olurlar.

Ayırıcı, olumsuz sosyal süreçler çatışma, karşıtlık ve rekabettir. Bunlar da sosyal ilişkidir. Çünkü iki veya daha çok kişinin katılımını gerektirirler. İlişkiye iki taraf her zaman eşitçe katılamayabilirse de, birinin tümüyle aktif, diğerinin tümüyle pasif olduğu bir durum da asla olamaz. Bu süreçler olumsuz olarak adlandırılır. Çünkü bu süreçlerin içindeyken, kişiler birbirlerini, istenilen hedef veya nesneden uzak tutmaya çalışırlar.

İŞBİRLİĞİ

İşbirliği öyle bir süreçtir ki, içinde iki veya daha çok kişi veya grup ortak bir hedefin izlenmesinde birlikte hareket ederler. İşbirliği, sosyal ilişkinin sadece en yaygın formu değil fakat aynı zamanda grup ve toplumun sürekliliği ve dayanıklılığı için çok önemli ve vazgeçilmezdir. Kuşkusuz, işbirliği karşılıklı bir ilişkidir. İşbirliğinin, her iki taraf için de tümüyle eşit düzeyde bir çabayı ne kapsamasına ne gerektirmesine karşın, tek yanlı olduğu da söylenemez. Kişilerin birlikte hareket ettikleri söylendikte, bir hedefin elde edilmesi için az veya çok aynı anda ve birlikte çaba göstermeleri kastedilmiş olur.

Ayrıca işbirliği ilişkisinde, taraflardan birinin istenen hedefi elde etme olasılığının yüksek olduğu genellikle doğrudur. Ama biz burada işbirliği eylemenin sonuçları üzerinde değil, işbirliği süreci üzerinde durmaktayız. İşbirliğinin başarısı, günlük yaşamda genellikle zorlukla farkedilir. Çünkü işbirliği uygulaması toplumda son derece yaygındır.

Kişiler iş yaşantılarında, maddi gereksinmelerini sağlamada, çocuk yetiştirmede, yönetimde işbirliğinin normal bir şey olduğunu kabul ederler. İşbirliğinin önemini, normal karşıladığımız işbirliği ilişkisi bozulduğunda çok daha iyi anlarız.

İşbirliği çeşitlilikler ve derecelenmeler gösterebilen bir süreçtir. İşbirliği birincil gruplarda ikincil gruplara göre daha yoğun ve süreklidir. Birincil gruplar, üyelerinin işbirliği yapacağını varsayar. İkincil birlikler genellikle katılanları arasındaki işbirliğini özendirmek ve geliştirmek zorundadır. Toplumdaki gruplar arasında işbirliğini en çok gerektiren ve elde eden aile grubudur. Eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme gruplarında uygulanan işbirliğinin derecesi ve çeşitli herhangi bir özel kültürde geçerli olan sosyal ve kuramsal değerlere dayalıdır.

İşbirliğinde rol oynayan faktörler oldukça karmaşık ve bol sayıdadır. Bir hedefe yöneltilen bilinçli istek kişinin öz çıkarına, grup ideallerine, bir dış grubun müdahalesinden korkmaya, vb. indirgenmiş olabilir. Tüm bu faktörler işbirliğinin kurulup sürdürülmesi için çeşitli derecelerde etkide bulunur. İleride dayanışma ve sosyal bütünleşme üzerinde duracağız, ama burada kısaca şunu söyleyelim: İşbirliği, eylemdeki sosyal dayanışmadır. Yukarıda

sıraladığımız faktörler sosyologlar tarafından sosyal bütünleşme, tutunum, armoni ve dayanışma faktörleri olarak da betimlenmiştir.

UYARLANMA

İşbirliği toplum için hayli kazançlı, önemli ve olumlu bir sosyal ilişkidir. Oysa uyarlanma, kişiler birbirleriyle tümüyle bir uzlaşma ve armoni içinde değilken bile kişilerin eylemlerini sürdürmesini olanaklı kılan en alt düzeydeki bir çeşit düzenlemedir. İster fabrika, ister okul, toplumdaki hemen her grup işbirliği için çabalarken uyarlanmayı da sağlamalıdır. Çeşitli grupların bulunduğu karmaşık bir toplumda kişi kendini bir grupla işbirliği, bir başka grupla da uyarlanma içinde bulabilir. Hemen her grup içinde, işbirliği yapanlar ile uyarlanmada bulunanlara rastlamak olanaklıdır.

Buna göre uyarlanma şöyle tanımlanabilir: Uyarlanma, içinde iki veya daha çok kişinin veya grubun çatışmayı engellemek, azaltmak veya ortadan kaldırmak için etkileşimde bulundukları bir sosyal süreçtir. Uyarlanma aynı zamanda, bir çatışma sona erdikten sonra da gerçekleşir. Böylelikle bir çatışmadan çıkanlar, birbirlerine uyumu ve uyarlanmayı öğrenirler. Öte yandan uyarlanmanın amacı sadece olumsuz veya engelleyicilik olarak görülmemelidir. Uyarlanma barış içinde, birbiriyle birlikte yaşamanın bir aracıdır, ve sonunda olumlu bir işbirliğine yol açar. Uyarlanma aynı zamanda iki yanlı bir ilişkidir. İster bireyler, ister gruplar, ister toplumlar olsun, uyarlanma süreci içinde katılımda bulunan en az iki kısım vardır. Ve her iki yan da diğerleriyle uyum kurmak için davranış örüntülerinde bir değişme yaptığından dolayı süreç, bir "ver ve al" ilişkisiyle karakterize edilir.

Uyarlanma sürecinin pek çok incelikleri ve dereceleri vardır. Kişi ve gruplar arasındaki saf hoşgörü , en alt düzeyde bir uyarlanmadır. İki tarafın da birbirinin ayrıcalığını tanıdığı uyarlanma hoşgörünün bir adım ilerisi olup, uzlaşma olarak adlandırılır. Arbitrasyon ve gönlünü yapma da sık sık başvurulan bilinçli uyarlanma tipleridir. Öte yandan taraflardan birinin diğerini yasalara veya tehdit ve şiddete dayanarak uyarlanmaya zorlaması durumu da bir uyarlanma tipidir. Uluslararası çatışmalar her zaman sonuçta muzaffer ile yenik düşenin arasında bir uyarlanma formunun kurulmasını gerektirir.

ÖZÜMSEME

Özümseme, iki veya daha çok kişi veya grubun bir diğerinin davranış örüntüsünü kabul edip uygulamasıyla gerçekleştirilen bir sosyal süreçtir. Genellikle bir kişinin veya bir azınlık kategorisinin bir gruba veya bir topluma özümlendiği söylenir. Ancak özümseme de tek yanlı bir süreç olarak yorumlanmamalıdır. Özümseme, iki kısımdan biri diğerini daha çok etkilese bile , yine de iki kısımın karşılıklı davrandığı bir etkileşim süreçidir. Herhangi bir toplumda ulaşılan özümsemenin derecesi, onun sosyal ve kültürel bütünleşmesinin bir indeksini vererse de, özümseme her şeyden önce bir sonuç değil, fakat bir süreçtir.

Özümseme, bir karşılıklı ilişkidir ve sosyalizasyondan ayrı tutulmalıdır. Sosyalizasyon birey üzerindeki kültürel etkiyi vurgular. Her kişinin tüm yaşamı boyunca zorunlu olarak davranış örüntülerini öğrenmeyi sürdürmesi gerekir. Sosyalizasyon yoluyla kişi sürekli, kendini kültüre uyarlar ve toplumun bir üyesi olarak davranmayı öğrenir. Sosyalizasyon, bireyin yaptıkları ve birey üzerindeki kültürün etkilerini vurgulayan uzun dönemli bir prosedürdür.

Özümseme en iyi, etnik özgeçmişe sahip gruplarda gözlenebilir. Dünyanın çeşitli toplumlarında farklı kültürel özellikler bulunur. Kültürel özellikler içinde, çeşitli düşünme ve eyleme örüntüleri birbirinin içine geçmiş bir biçimde yer alırlar. Bu bütünlük içindeki kişiler ise sadece kültürel özelliklerinin değiş tokuşuyla kalmaz, fakat kendilerini bu özelliklere uyarlar, uygun hale getirir ve sonunda da bu özellikleri özümserler. Böylece daha önceki ilişkilerinden daha farklı olan davranış örüntülerini izlemiş olurlar. Örneğin Güney İspanya'daki Moor'lar ve Spaniard'lar böyle bir kültürel karışımı sergilerler.

Bir toplumdaki kişiler arasında gerçekleşen özümsemenin derecesi ve miktarı çok çeşitli faktörlere bağlıdır. Katı sınıf ve kast sınırlarının olduğu yerlerde özümseme süreci yavaştır. Yüksek değere sahip kültürel hedeflerin paylaşılmasında bir isteksizlik veya yeteneksizlik sözkonusu ise özümseme yine yavaş bir biçimde gerçekleşir. Dil, din, eğitim ve servetteki farklılıklar da özümseme sürecinin etkili kısıtlayıcılarındandır. Örneğin Batı Rusya'daki Polonyalı'lar, Polonya'daki Alman'lar bu tür kısıtlamalar dolayısıyla özümsenemeyen etnik azınlık örnekleri olarak gösterilebilir.

ÇATIŞMA

Çatışma, iki veya daha çok kişi veya grubun bir diğerini ortadan kaldırmaya veya etkisizleştirmeye çabaladığı bir etkileşim formudur. Çatışmanın en ileri biçimi silahlı mücadeledir. Burada çok sayıdaki gruplar bir diğerini ortadan kaldırma niyetiyle birbiriyle mücadeleye girişir. Çatışma sürecinde dikkat ve eylemin yöneldiği odak noktası her zaman karşı kısımdır. Ancak çatışmanın sürdürülmesi için yine de her zaman birtakım başka hedef ve amaçlar bulunup, ileri sürülür. Böylece çatışma bir amacın elde edilmesi için bir araç olarak yorumlanır. Kasıtlı çatışma, yani çatışma uğruna çatışma, ilkel toplumlarda bile oldukça ender bir olaydır.

Çatışmanın pek çok konotatif anlamı vardır. Bu nedenle çatışma terimi dikkatle aydınlatılmalıdır. Genç ve yaşlı kuşaklar arası fikir çatışmaları, işveren ve işçiler arası sınai çatışmalar, siyasal partiler arası çıkar çatışmaları en sık duyulan çatışmalardır. Bir rakibin etkisiz hale getirilmesi veya birinin öldürülmesi de zaman zaman çatışma olarak adlandırılır. Çatışma sözcüğünün bu anlamları bizim ilgilendiğimiz anlamdan farklıdır. Bir sosyal süreç olarak çatışma, asla tek yanlı değildir; çatışma iki kısımın da katıldığı karşılıklı bir insani ilişkidir.

Kuşkusuz çatışmanın başlangıcında, kabul edilmesi güç veya olanaksız birtakım davranış formları sözkonusudur. Bu davranış formları aşağılayıcı söz, jest veya eylemler, nefret, rekabet veya hakir görme, giderek bazı fizik zorbalıklar olabilir. Çatışma genellikle rekabet ve karşıtlığın dışında gelişir ve çatışan kısımların tümüyle ortadan kalkmaması durumunda da çatışmanın ardından birtakım uyarlanma formları uygulamaya konur. Modern yaşamdaki belli bir ödül için girişilen mücadele tipik bir çatışma örneğidir. Öte yandan çatışmanın bir başka örneğini bazı spor dallarındaki karşılaşmalarda da görebiliriz. Bu spor karşılaşmamalarında tarafların uğruna çatıştıkları hedef ödül, şampiyonluk veya ekonomik kazanç olabilir.

KARŞITLIK

Karşıtlık sürecinde birbirine karşı olan kişi veya gruplar bir diğerlerini, bir hedefin elde edilmesinde engellemeye çalışırlar. Tarafların bu hedefi, nesneyi kendileri için isteyip istememeleri önemli değildir. Karşıtlık bazan çatışmanın kibar ve nazik bir formu olarak da düşünülür. Çünkü karşıtlık sürecinde taraflar bir diğerlerine doğrudan değil de dolaylı yoldan birtakım düşmancıl, antagonistik

tepkiler gösterirler. Karşıtlık süreci de her zaman en en az iki taraf gerektirdiğinden, sosyal bir ilişkidir.

Karşıtlık genellikle işbirlikçi süreçlerin ya içinde ya da yanında gerçekleşir. Örneğin bir ulusal parlamentodaki çeşitli partiler, karşıtlıklarına karşın, ülkenin refahı hedefi karşısında genel bir işbirliği formu oluşturmak zorundadırlar. Siyasal partiler birbirleri için zorunlu ve kaçınılmazdır. Eylemlerini eşgüdümlemek zorundadırlar. Ama pek çok konuda da birbirlerine karşıt düşebilirler. Karşıtlık çeşitli formlarda olabilir. Geciktirici taktikler, engellemeler, işine çomak sokmalar, itham etmeler, mesnetsiz söylentiler, ve "şaibeli" kampanyalar yürütmeler karşıtlık formları arasında yer alır. Karşıtlığın en yaygın araçlarından biri ise stereotipin kullanılması, özellikle de bir kişi veya kategorinin olumsuz niteliklerinin vurgulanmasıdır.

Sadece kişisel temelde yürütülen bir karşıtlık sosyolojik açıdan önemli değildir; İki komşunun birbiri hakkında çirkin dedikodular yapması gibi. Karşıtlık genellikle örgütlenmiş bir tarzda, geniş kategoriler veya ayrı din ve ırk grupları arasında yürütülür. Bazan oldukça abartılı bir biçimde "sınıf mücadelesi" olarak adlandırılan süreç de aslında bir karşıtlık örneğidir. Karşıtlığın protestodan karalamaya kadar çeşitli göstergeleri vardır. Tüm bu karşıtlık örnekleri hasımların bir diğerini ortadan kaldırmaksızın ve uğruna mücadele ettikleri hedefi tek başlarına elde etmek için giriştikleri mücadeleler ile karakterize edilirler.

REKABET

Rekabet sürecinde iki veya daha çok kişi ve grup aynı hedefi elde etmek için mücadeleye girmek çabasındadırlar. Yukarıda gördüğümüz gibi karşıtlık ve çatışma süreçlerinde dikkatler diğer kısım üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Rekabet eden iki kısım ise öncelikle elde etmeyi istedikleri hedef veya nesne üzerinde yoğunlaşırlar, birbirleri üzerinde değil. Kişi veya gruplar bir hedef *için* rekabet ederler. Bu istenilen hedef ne kadar yüksek değere sahipse ve hedefin temini ne kadar güç ise, rekabet de o ölçüde serttir.

Rekabet ideal olarak, barışçı bir tarzda yürütülür. Diğer ayırıcı süreçlerden daha resmi bir biçimde düzenlenmiştir. Rekabet eden birey ve grupların bilerek ve açıktan açığa izledikleri "oyunun kuralları" vardır. Gerçekte rekabet genellikle bir çeşit oyun olarak görülür. Rekabetin, kurallarına göre oynanması beklenir.

Rekabet, başarının alkışlandığı, değerlerin ölçülebildiği, fırsatların sayısız olduğ dinamik ve açık bir toplumda daha yaygın ve yoğundur. Genel olarak böyle bir toplumda rekabet süreci, işbirliği süreci kadar değerlidir. Kişiler çoğunlukla toplumda sosyal statü sağlayan nitelikler için rekabete girerler. Bu niteliklerin sayısı ve elde edilebilirliği toplumlara göre değişebilir.

SOSYAL SÜREÇLERİN KARMAŞIKLIĞI

Çeşitli etkileşim süreçleri için yaptığımız bu kısa betimlemeler, bu insan ilişkileri tiplerinin aşırı basitleştirmeye uğratılmaması gerektiğine işaret eder. Bu süreçlerin somut sosyal durumlara bağlanması için daha ileri değerlendirmeler yapılmalıdır.

Öncelikle şunu belirtelim ki, bu süreçlerin hiçbiri hiçbir zaman "saf" formda bulunmazlar. Örneğin hemen her zaman çatışma biraz da rekabete benzer. Çünkü çatışmadaki taraflar genellikle bir diğerini ortadan kaldırmaktan daha fazla bir şey için de didinmektedirler. Uzun dönemli çatışma ve rekabet hemen her zaman karşıtlık da içerir. İşbirliği, uyarlanma ve özümseme gibi bağlayıcı süreçler genellikle birbirleri üzerine gelirler. Ne varki tüm bu içiçe geçmişliklerine karşın sözü edilen çeşitli etkileşim formlarının hiç biri eşanlamlı değildir. Kavranılan ve anlaşılan hale getirilmeleri için de ayrı ayrı analiz edilmelidirler.

İkincil olarak, bu sosyal süreçlerin rol davranışlarından daha fazla bir şey olmaları gerçeği bize biraz karışık gibi görünebilir. Sosyal rolün sosyal etkileşim süreçlerinden ayırdedilmesi için yeterince örnek vermiş bulunuyoruz. Üniversite öğrencisi okuldaki rolünü rekabetçi tarzda oynar veya okula uyarlanırken öğrenci rolünün davranış örüntülerini sergiler. Bir erkek kayınbiraderiyle çalışırken oyun arkadaşlarıyla işbirliği içinde olabilir; fakat o, yine de ailesel ve boş zamansal roller oynamaktadır.

Üçüncü nokta, sosyal süreçlerin somut işleyişi bazan karmaşık gibi görülebilir. Çünkü kişiler ve gruplar aynı zamanda, açıkça iki ayrı etkileşim tipi içinde olabilirler. Bu sorun, sosyal süreçteki hedefi belirtmemizle çözümlenebilir. Örneğin iki erkek kardeş aynı kızı sevme konusunda rekabet edebilirler, fakat bu kardeşler bir işin başarılmasında başarılı bir işbirliği de sergileyebilirler. İki siyasal parti bir diğeriyle yoksulluk programı veya sosyal refah sorunları üzerinde karşıtlık içinde olabilir, fakat dış ilişkiler siyasası üzerinde görüş birliği içinde bulunabilirler.

Son olarak, bir toplumda bu etkileşim formlarının işleyişinde kültürün etkisi önemli bir faktörüdür. Kişilerin önem verdiği sosyal değerler sözgelimi, rekabetin işbirliğinden daha mı yoğun vurgulanacağını veya ne dereceye kadar ırksal veya etnik azınlığın veya alt sosyal sınıfın sosyal süreçlere katılmasına izin verileceğini belirlemede yardımcı olur. Kültür, çeşitli etkileşim süreçlerinin kural ve sınırlarını, etkileşimin yöneldiği hedefin değerini belirler. Örneğin bir Bushman beslenme ve avlanma hakkı uğruna girişilen rekabeti anlar ama aynı rekabetin petrol alanları, altın madenleri ve uranyum depoları üzerinde de yürütülmesini anlamsız bulur. Buradaki farklılık kültürel değerlerden ileri gelmektedir.

SOSYAL SÜREÇLERİN KAVRAMSAL MATRİKSİ

Görmüş olduğumuz gibi sosyal ilişkilerin içeriğini hem açık hem kapalı davranış örüntüleri oluşturur. Başka bir deyişle, işbirliği veya çatışmayı incelerken, sadece etkileşim formunu belirten davranışın dışsal manifestasyonlarını incelemekle kalmayıp aynı zamanda bunlarla ilgili olan içsel tutumları, fikirleri, yargıları ve yanlılıkları da inceleriz. Rekabet gözlemlenebilen, dışsallaştırılmış bir davranış örüntüsü olduğu kadar, çok sayıda kişinin paylaştığı bir zihinsel durumdur da. Bunların aynısı diğer süreçler -uyarlanma, işbirliği, özümseme, çatışma ve karşıtlık- için de söylenebilir.

Her toplumda daha genelleşmiş kavramsal davranış örüntüleri de bulunur. Bunlar yukarıda belirttiğimiz gibi bağlayıcı ve ayırıcı etkileşim formları için bir çeşit matriks olarak da hizmette bulunur. Bağlayıcı süreçlerin temel örüntüleri adalet, hak ve sevgidir. Bunların her biri de sosyal ilişkidir. Çünkü sadece toplumun üyesi olan bireyin zihninde var olan kişisel erdem veya iyi alışkanlıklar değil fakat aynı zamanda karşılıklı kavramsal davranışlardır da. Gerçekte, bir diğerlerine adil ve hakça davranan sevecenlik dolu iki veya daha çok kişi arasındaki davranış örüntüleri olmak dışında somut olarak gösterimlenemezler.

a) Hakkaniyet, ilgili kısımların birbirlerine olan yükümlülüklerini yerine getirdiği bir etkileşim örüntüsü, bir sosyal süreçtir. Hakça ilişki resmi veya gayri resmi sözleşmelere dayalı bir örüntüdür. Bu ilişki içinde bir kişi veya grubun hakları diğerlerinin yükümlülükleriyle karşılanır. Hak kavramı ve onun somut ifadeleri her toplumda bulunur; tarzları ise toplumdan topluma büyük faklılıklar gösterir.

Bu noktada törelerin her toplumdaki en zorlayıcı davranış örün-

tüleri olduğunu anımsayalım. Bunun anlamı şudur: Başkalarına gösterilecek zorunluluk ile başkalarının hareketlerine izin verme ve teşvik etme bir toplumdaki kişilerin neyin doğru, neyin yanlış olduğuna ilişkin düşüncelerinin moral düzleminde bulunur. Töreleri bile bile çiğneyen bir kişi ortak refahı tehlikeye atmakta, başkalarına karşı "yanlış yapmakta" ve uygun olmayan bir tarzda hareket etmektedir. Başka bir deyişle toplum, bireyin en önemli davranış örüntülerine uymasını bekler ve bu beklentisinin de kendi hakkı olduğunu ileri sürer. Uyma durumundaki kişi ve gruplar da hakkaniyet sürecine göre hareket etmiş olurlar.

b) Adalet, davranış örüntülerinin moral olarak tanımlanmadığı veya katı bir biçimde zorlanmadığı alanlarda beklenen bir etkileşim formudur. Adil sosyal ilişkiler yürüten kişiler, yasaların katı maddelerinin ve resmi sosyal yapıtınmların gerektirdiğinden çok, "ortaklaşa olarak uygun görülen" in beklentilerini yerine getirirler. Şeyleri yapılmasında neyin uygun olduğu, sosyal deneyimin dışında ortaya çıkan bir etkileşim tipidir. Adalet bazan örneği olmayan bir durumda karşımıza çıkar; kaza ve doğal afetlerde olduğu gibi. En çok da fokway ve görenek örüntülerinde karşımıza çıkar. Genel sosyal hedefler ve ortak refah anlayışı kişiler arası adil ilişkileri gerektirir. Olağan günlük sosyal ilişkiler, temas ve iletişim genellikle hakkaniyetten çok, adalet sayesinde gerçekleşebilme olanağına kavuşur.

c) Sosyal sevgi son derece geniş bir süreçtir. Sevgide, karşılıklı etkileşen kısımlar bir diğerlerinin kazançlı çıkacağı şeyler yapar ve isterler. Burada sözünü ettiğimiz sevgi romantik nitelikle veya doğuştan geldiği varsayılan anababa, kardeş ve yakın akrabalara duyulan sevgiden farklıdır. Bunlar kişisel etkileşimin dar ve sınırlı formlarıdır. Sosyal bilimciler sosyal sevgi sürecini belirtmek için "alturizm" terimini sık sık kullanırlar. Bu terim hak ve adalet terimlerinin çok ötesine giden, başkaları için girişilen gönüllü hizmet ve ilginin belli bir derecesine işaret eder. Bir anlamda sevgi en temel sosyal ilişkidir; diğerlerinden daha önemlidir. Sevgisiz bir sosyal yaşam düşünülemez değilse bile dayanılamazdır.

Sosyal sevgi, resmi sosyal baskılar altında işlemez. Sevgi, örgütlü toplumun katı yükümlülüklerini gerektirmez. Çeşitli formlarda gösterimlenebilir. Tüm değerli sosyal erdemler sosyal sevginin manifestasyonlarıdır: İncelik, komşuseverlik, cömertlik, iyilik gibi. Bu çeşit ilişkiler bencilliğin, kendini düşünmenin, etnosentrizmin, kindarlığın panzehiridir. Sosyal rollerini oynayan her kişi çeşitli de-

recelerde sevgi de sergiler. Şurasını unutmayalım ki burada hak, adalet, sevgi süreçleriyle sosyolojik açıdan ilgilenilmiştir. Psikolojik ve bireysel bakış açısından bu süreçleri kişi ve gruplar arası sosyal ilişkiler olarak analiz etmiş bulunuyoruz. Bu üç sürecin de işbirliği, uyarlanma ve özümseme gibi birleştirici ve olumlu ilişkilerin temelinde yattığı açıktır. Adalet, hak ve sevginin engellenmelerle karşılaşması halinde ise çatışma, karşıtlık ve rekabet gibi ayırıcı süreçlerin olumsuzlukları daha belirgin hale gelir.

4. KURUMLAR

KURUM TANIMI
KURUM ve GRUP
KURUMLARIN İŞLEVLERİ
KURUMLARIN EVRENSELLİĞİ ve ÇEŞİTLİLİĞİ
KURUM SINIFLAMALARI
KURUMLAR AĞI
KURUMLAR ve SOSYAL YAPTIRIMLAR
TOPLAM KÜLTÜR OLARAK KURUMSAL SİSTEM

KURUMLAR

Sosyolojinin pek çok terimi gibi "kurum" da, gündelik yaşantımızda sık sık çeşitli kavramları adlandırmak için kullanılmaktadır. Örneğin korunmaya muhtaç çocukların barındıkları yerler, sor klüpleri birer kurum olarak adlandırılır. Bunların hepsi de kullanıldıkları bağlamda doğrudur, ama sosyolojik açıdan kurum, daha farklı bir kavrama işaret etmektedir.

KURUM TANIMI

Sosyolojik açıdan kurum ne bir kişidir, ne de bir grup. Kültürün bir kısmıdır, insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçasıdır. Görmüş bulunduğumuz gibi, açık ya da kapalı davranış örüntüleri kişilerin oynadığı sosyal roller ve kişiler arası çeşitli sosyal ilişkilerle ilintilidir; bu ilişkiler arasında ise sosyal süreçler bulunur. Sosyal ilişki ve roller, kurumun temel ögeleridir. Kurum, çoğunluğun paylaştığı ve bazı temel grup gereksinmelerinin karşılanması amacına yönelik, davranış örüntüleri bileşimidir. Kurum tanımının daha iyi anlaşılabilmesi için önce kurumun özelliklerini belirtmek yararlı olacaktır. Kültürel bir kurum şu temel ögeleri kapsamalıdır:

a) Kurumları kişileştirmememize karşın her bir kurumu, sosyal gereksinmelerin karşılanmasına yönelik bir hedefe sahipmiş gibi düşündüğümüzde, kurumların amaçlı olduklarını söyleyebiliriz. Kurumlar temel davranış tarzlarıdır; birlikte bulunan kişiler kurumlar yoluyla birtakım işler gerçekleştirirler.

b) Kurumlar oldukça sürekli bir içeriğe sahiptir. Bir kültürde kişilerin gerçekleştirdiği örüntüler, roller ve ilişkiler bir süre sonra gelenekselleşir, tüm insan yapısı nesneler gibi de değişmeye uğrarlar. Ancak kurumsal değişme oldukça yavaştır.

c) Kurumlar yapılanmış, örgütlenmiş ve eşgüdümlenmiştir. Kurumları oluşturan parçalar bir diğerlerine dayanırlar ve birbirleri üzerinde baskıda bulunurlar. Bu durum, sosyal rol ve ilişkilerin, davranış örüntülerinin yapılaşmış bileşimi olması gerçeğinden kaynaklanır.

d) Her kurum ne kadar diğer kurumlarla bağımlı olsa da, bir birim olarak işlemesinden dolayı yine de biricik bir yapıdır. Bir kültürdeki hiç bir kurum, diğerlerinden tümüyle ayrı olamaz. Her kurum, tanınabilen bir davranış örüntüsü olarak işlevde bulunur.

e) Kurumlar zorunlu olarak değer-yüklüdürler. Çünkü tekbiçimli davranışların yinelenmesi, hareketin normatif kodları haline gelmiştir. Bu kodların bazıları yazılı hukuka girer, çoğunluğu ise kişiler üzerinde bilinçaltı sosyal baskı yaratır.

Bu özelliklere dayanarak kurumu tam olarak şöyle tanımlayabiliriz: Bir kurum, kişilerin temel sosyal gereksinmelerini karşılama amacıyla belirli onaylanmış ve birleştirilmiş tarzlarda oynadıkları, oldukça sürekli sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır.

KURUM VE GRUP

"Kurum" ve "Grup" terimleri genellikle karıştırılır. Bu terimlerin eş anlamlı olmadıklarını bir kez daha vurgulamakta yarar vardır. Bu terimlerin tekabül ettiği kavramlar bilinebilirler, ve birbirlerinden kolaylıkla ayırdedilebilirler. Çünkü o kavramların tekabül ettiği nesneler gerçekte de birbirinden farklıdır. Kuşkusuz kurum kavramı, bir soyutlamadır; ancak kendi başına kültürün herhangi bir maddi nesnesi kadar gerçek ve o nesneden çok daha önemlidir.

Teknik tanımı açısından kurum, bir grup insana tekabül etmez. Kişiler ile bu kişilerin gerçekleştirdiği davranış örüntüleri arası farklılığın önemini daha önce görmüştük. Kişinin yaptığı, gruptan

farklıdır. Davranış örüntüleri, süreç ve roller kurumsallaşmıştır, fakat kişiler ve gruplar kurumsallaşmamıştır. Grup, kurumları gerçekleştiren kişilerin oluşturduğu bir çoğulluktur. Üniversite, eğitimsel bir kurum olarak adlandırılır ve düzenli bir davranış sistemini izleyen bir küme kişiden oluşur. Aynı biçimde siyasal kurumlar da siyasetçilerden değil fakat, siyasal olarak adlandırılan davranış çeşitlerinden oluşur.

Bir grup insanın içsel tutumları ve dışsal alışkıları, temel sosyal gereksinmelerinin ortaklaşa tatminine yöneltilmiştir. Töreler folkwayler ve görenekler şeyleri birlikte gerçekleştirmenin kurumsallaşmış yollarıdır. Tesadüfi insan etkileri değildir. Bilinebilen ve değer verilen hedeflere doğru kanalize edilmişlerdir. Kişiler, süreçleri ve rolleri gerçekleştirirken bir yandan da sözkonusu süreç ve rolleri birbirine bağlamış ve dolayısıyla hepsini bir kurum olarak bir araya getirmiş olurlar.

KURUMLARIN İŞLEVLERİ

Grup yaşamındaki kişilere kurum ne "yapar"? Bu soruyu açıklıkla yanıtlamak için belli birtakım ön değerlendirmeler yapmalıyız. İlki bir kurumun nesnesi, amacı veya hedefi bir grubunkiyle aynıdır. Ekonomik, dini ve siyasal gruplar kültürün kurumsallaştırdığı ekonomik, dini ve siyasal amaçlar için çabalarlar. İkincisi, grubun yerine getirdiği işlevler, kişiler tarafından örüntüleşmiş tarzlarda oynanan kavramsal ve dışsal etkinliklerdir. Kişiler günlük yaşantılarındaki sosyal rol ve ilişkilerinde kurumsallaşmış hedefler ve örüntüleşmiş etkinliklerden başka bir de, tüm kurumlar toplumdaki kişiler için belli, genelleşmiş birtakım işlevleri yerine getirirler.

Burada tartıştığımız konu sadece bu üçüncü, yani kurumların genelleşmiş işlevleridir. Kurumların genelleşmiş işlevleri iki ayrı açıdan sınıflandırılabilir. Kurumsal işlevler, bireysel kişi ve gruplar üzerindeki etkilerine göre irdelendiğinde, kurumsal işlevlerin bazılarını *olumlu*, bazılarını *olumsuz* olarak adlandırırız. Kurumların olumlu işlevleri gruplarda yüksek düzeyde bir bütünleşmeye ve eşgüdüme yol açar.

a) Kurumlar, kişilerin sosyal davranışlarını kolaylaştırırlar. Toplumun düşünce ve eylem tarzları, birey topluma girmeden önce büyük ölçüde düzenlenmiş ve planlanmıştır. Kişi, şeyleri nasıl yapacağını öğrenmek veya keşfetmek için zaman ayırmak zorunda değildir. Çünkü kişi, "nasıl" sorusunun yanıtlarını sosyolizasyon süreci

içindeyken öğrenmiş ve bu davranış tarzlarına alışmıştır. Kişinin pek çok davranışını usdışı veya otomatikmiş gibi görürüz. Çünkü davranış kurumsallaştırılmıştır.

b) Bu işlevin bir sonucu olarak kurumlar bireylere hazır yapılmış sosyal rol ve sosyal ilişki formları temin ederler. Temel rol ve ilişkiler, bu rol ve ilişkiler insan ürünü olsa bile, bireyler tarafından "keşfedilmemiştir"tir. Pek çok örnekte kişi, başkalarıyla ilişkisinde ve rollerin oynanmasında hangi davranışın kendinden beklendiğini bilir. Kurumlar bireye, sayesinde bireyin kendi özel yetenek ve dileklerini geliştirebileceği, önceden var olan roller temin ederler. Birey işletme yöneticisi, hukukçu, eş, basketbol oyuncusu vb. rollerde neyin olacağını ve neyin beklendiğini bildiği için, kendini rolün oynanmasına uydurmayı başarır. Bu özünde, rolün kurumsallaştırıldığı anlamına gelir.

c) Kurumlar toplam kültürün istikrarlılığı ve eşgüdümü için birer ajan olarak da hizmet ederler. Süreklilik, sağlamlık, dayanıklılık insan davranışlarını istikrarlı ve uyumlu hale getiren kurumlar sayesinde sağlanır. Kurumsallaşmış düşünme ve davranma yolları insanlar için "bir anlam ifade eder," bir güvenlik aracı sağlar. Kişilerin büyük çoğunluğunun onayladığı normal ve uygun yollar haline gelirler. Dinamik kültürlerdeki kurumların ögeleri değişebilirken, temel kurumlar istikrar ve dayanıklılık içinde var olmalarını sürdürürler.

d) İstikrar işleviyle yakından bağlantılı bir gerçek de kurumların davranışları kontrol etme yönelimleridir. Kurumlar toplumun sistemli beklentilerini içerirler. Kurumlar var olduğu için, bireysel kişi diğer kişiler arasındayken nasıl düşünüp davranması gerektiğini bilir. Grup davranışı genellikle bilinç altında sürekli yinelenmelerle düzenlenir. Bir planlama gereksinimi doğduğunda da normal prosedürün doğrusu kurumlardan kolaylıkla araştırılıp bulunabilir. Birey ve gruplar için kurumlara uymak, kurumlardan sapmaktan daha kolaydır. Kurumların sadece var olmaları bile, sosyal baskı yoluyla, olası sapkın grupların davranışlarının düzeltilmesinde etkili olur.

Kurumların bu olumlu işlevlerinden başka, dikkate alınması gereken bir de *olumsuz* yanları vardır. Hiç bir kültür tüm parçalarıyla, herkesin optimum düzeyde kazançlı olmasını sağlayacak biçimde işlemediğinden, kurumların işleyişinde belli güçlerin davranışlarının düzeltilmesinde etkili olur.

a) Genel kurumların temel olumsuz işlevi, zaman zaman sosyal ilerlemeyi engellemelerinde ortaya çıkar. Kurumlar sosyal davranışını koruyucusu ve sürdürücüsü oldukları için, katı olma ve değişmeyi önleme eğilimindedirler. Bu tutuculuk iki katlı bir işlev gösterir. Kurumlar bazan bir davranış örüntüsünü, o davranışla temsil edilen değerin moodası geçmiş bile olsa, korurlar. Öte yandan bazan da, kişilerin çoğunluğunun dışsal davranışı ile oldukça uyumsuz olan sosyal değerleri korurlar.

b) Kurumlar bazan bireylerin sosyal kişiliğini engellemeye de yol açarlar. Kültüre uymayan, kültürdeki kurumların kontrolüne karşı çıkmaya kalkışan kişiler acaip olarak görülür. Bu kişiler kurumların kendilerini katı bir biçimde sakinleştirmesine izin vermeye pek istekli olmadıkları için, uyumsuz olabilirler. Bu kişiler kısa sürede şu veya bu çeşit bir sapkın kişi olurlar; reform hareketlerine katılır, suç davranışlarına kalkışır veya başkalarının kültürel olarak anormal gördükleri bir biçimde davranırlar. Mutlak bir bireysel özgürlük hiçbir toplumda yoktur. Ancak kişisel engellenmelerle, bireyciliğin yüce bir ideal olarak tanındığı fakat aynı zamanda kurumların insanları uyuma zorladığı yerlerde sık sık karşılaşılır.

c) Diğer bir olumsuz işlev, sosyal sorumluluğun karıştırılmasıdır. Tümüyle moda dışı olan eski davranış tarzları zaman zaman bazı bireyleri sıkar ve reform gerektirir. Ancak hiç kimse bu davranış tarzlarının değiştirilmesi sorumluluğunu almazsa yaşamalarını sürdürürler. Sorumluluk karışmasının kanıtı, kişiler "sistem" den yakınmaya başladıklarında veya davranışlarını yerleşik alışkılara bağlayarak haklı çıkarmaya kalkıştıklarında açıkça ortaya çıkar. Bir kurum kişiler üzerinde haksızlık yapabilir, ancak kurumun uzun bir geçmişinin bulunması kurumu adeta haklı kılar. Bazı örneklerde ise değişmeden korkan kişilerin, yerleşikliğin rahatsızlığını ve uygunsuzluğunu kabul etmeyi yeğledikleri görülür.

KURUMLARIN EVRENSELLİĞİ VE ÇEŞİTLİLİĞİ

Görmüş bulunduğumuz gibi kurumların bir parçası olan örüntüler, roller ve ilişkiler her toplumda bulunurlar. Örüntü, rol ve ilişkiler her yerde sistemli bir biçimde, kurumlar içinde düzenlenmiştir. Temel kurumlar her yerde zorunlu olarak bulunur hem de sosyal davranışları kurumsallaştırırlar. Her toplumda temel evrensel sosyal gereksinmeler, kültürel olarak onaylanmış ve sistemli bir tarzda karşılanırlar. Temel kurumlar -aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve boş

zaman değerlendirme- kültür için son derece önemlidir. Bunlarsız bir sosyal yaşam düşünülemez.

Antropologlar temel kurumların bulunmadığı ilkel, çağdaş ya da tarihsel bir toplumu henüz keşfedememişlerdir. Bu gerçek, kuşkusuz, bu kurumlar için duyulan özsel zorunluluğu ortaya koymaktadır. Öte yandan antropologlar, bu kurumların karşıladığı en alt düzeydeki temel gereksinmelerin çok çeşitli olabileceğini de bulmuşlardır. Kendi kültürü dışındaki başka bir kültürü tanıyan herkes, bu başka kültürdeki aile alışkılarının, dini törelerin, boş zaman değerlendirme eğilimlerinin ve diğer kurumsallaşmış örüntülerin dikkati çekecek ölçüde farklılık gösterdiğini bilir. Eğitim, ekonomi ve siyaset olaylarının yürütülme tarzı kültürden kültüre geniş çeşitlilikler gösterir.

Evrenselliğin ve çeşitliliğin böylesine bir bileşim sergilemesi, sosyal davranışın gizil güçlerinin esnekliğini bilenleri şaşırtmaz. Sosyolojinin bulgularına göre dünyadaki kişiler bazı açılardan birbirine benzer, bazı açılardan da birbirlerinden ayrılıklar gösterir. Bilmemiz gereken ilk nokta şudur: İnsanoğlu sosyal gereksinmelerinin karşılanmasında büyük bir uyumluluk ve maharet göstermiştir. İkinci nokta ise şudur: İnsanoğlu belli bir düzeyde alternatif kararlar geliştirip seçim yapabilir. Ve bu tür seçimleri de sadece insanlar yapabilir. Son olarak belirtmek istediğimiz nokta ise insanların yaşadığı coğrafi çevrenin büyük farklılıklar göstermesi ve bu çevrenin insanların sosyal davranışlarını geliştirme tarzları üzerinde belli derecelerde etkilere sahip bulunmasıdır.

KURUM SINIFLAMALARI

Daha önce gördüğümüz gibi sosyal gruplar pek çok biçimde sınıflandırılabilmektedir. Çünkü gruplara çeşitli bakış açılarından bakmak olanaklıdır. Benzer olarak kurumlar da farklı bakış açılarından sınıflandırılabilirler. Bazı kurumlar son derece zorlayıcıdır, diğerleri kişiler üzerinde daha az zorlamada bulunur. Bazılarının uygulamaları toplum ölçüsünde yaygın olabilir, diğerleri oldukça yereldir. Bazıları yüksek sosyal değerlere sahiptir, diğerleri daha alt düzeyde değerlere sahip olabilir.

En yararlı sınıflandırma, kurumları *temel* ve *yardımcı* olarak ikiye ayırmaktır. Bu ayrım şu üç özellik üzerinde durularak yapılmıştır: Evrensellik, zorunluluk ve önemlilik. Bir başka deyişle katılmanın en yüksek sayıda olması; toplum için özsel olma ve, birey ve

ortak refah için en önemli olma özelliklerine sahip olan bu kurumlar şunlardır: Aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme.

Yardımcı kurumlar bu özelliklere sahip değildir. Yardımcı kurumlar, temel kurumlarca içerilen sayısız, küçük ölçekli ve çeşitli kurumlardır. Somut yaşamda şu veya bu temel kurumun bir görünümü olarak karşımıza çıkmasına karşın, her yardımcı kurum temel bir kurumun altında sınıflandırılabilir.

Aşağıda, içinde yardımcı kurumları da barındıran temel kurumların kısa bir betimlemesi yer almaktadır. Bu noktada, örüntü, rol ve ilişkilerin kurumlar tarafından içerildiğini ve bunların sosyal yaşamın yürütülmesinde sosyal kişiler tarafından kullanılan araçlar olduğunu anımsayalım.

a) Aile kurumu cinsel ilişkileri ve çocukların doğumunu düzenleyen, standartlaştıran bir sistemdir. En yaygın formu erkek ve kadının çocuklarıyla birlikte aynı evde yaşadığı manogamidir. Bu temel kurum altında nişanlılık, evlilik, çocuk bakımı, yasal ilişkiler ve bunlara benzeyen alt kurumlar kapsanır.

b) Eğitim kurumu gayrı resmi olarak evde ve genel kültürel çevrede, resmi olarak toplumun karmaşık eğitimsel düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon sürecidir. Bu kurumun çerçevesi içindeki yardımcı düzenlemeler not verme, sınav, mezuniyet, dereceler, ev ödevleri ve onur listesi sistemleridir.

c) Ekonomi kurumu, sayesinde topluma maddi ürün ve hizmetlerin sağlandığı örüntüleşmiş sosyal davranışlardan oluşur. Meta üretimi, dağıtımı, mübadelesi ve tüketimiyle ilgilenir. Yardımcı kurumları ise şunlardır: Kredi ve banka, defter tutma, reklam, pazarlık ve benzeri sistemler.

d) Siyasal kurum öncelikle kamu düzenini ve genel yönetimi sağlama gereksinmesine yönelik işlevlerde bulunur. İçinde yer alan alt kurumlar olarak yasal sistem, ordu ve polis sistemi, kamu hizmetine seçilme ve atanma formları, yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler gösterilebilir.

e) Dini kurumlar kişinin Tanrı ile ilişki kurma gereksinmesini karşılarlar. Dua ve ibadet formlarında ifade edilir. Dışsal ve kavramsal davranış örüntülerinin doğruluk veya yanlışlığına işaret eder, moral ve etik sistemleri içerirler. Yardımcı kurumları arasında din adamı -cemaat ilişkisi, dua sistemleri ve dini törenler gösterilebilir.

Bazı yerlerde ise büyü ve boşinan uygulamaları dini gruplarca kurumsallaştırılmaktadır.

f) Boş zaman değerlendirme kurumu kişinin fiziki ve zihni dinlenme gereksinmesini karşılar. Yardımcı kurum olarak, oyun, spor, dans ve resim, müzik, drama gibi estetik sanat sistemlerini içerir.

KURUMLAR AĞI

Kültür ve toplumun sürekliliği için, temel kurumların karşılıklı bağımlı işleyişinin egüdülmüş ağı, son derece önemlidir. Hiç bir kurum kendi başına var olamaz, her bir kurum çeşitli derecelerde diğerlerini etkiler ve diğerlerinden etkilenir. Temel ve yardımcı kurumlar, kişi ve gruplarca oynanan sosyal ilişki ve roller yoluyla eklemlenirler.

Kurumların karşılıklı bağımlılığı çeşitli biçimlerde gösterilebilir. Örneğin büyük, karmaşık ve sanayileşmiş bir toplumda ekonomik kurumların düzenli işleyişinin zayıflaması, diğer kurumlar üzerinde ciddi etkilerde bulunacaktır. Bunun en açık tarihsel örneği önemli bir ekonomik krizdir. Ekonomik kirizler, kişilerin içinde yaşadığı diğer kurumsallaşmış rollerinin tarzlarında değişmelere yol açar. Aynı biçimde aile yaşamı veya siyasal kurum örüntüsündeki önemli değişmeler de diğer kurumları ciddi olarak etkiler.

Kurumlar arası bu sıkı bağımlılık yüzünden zaman zaman bir yardımcı kurumun hangi temel kuruma bağlanması gerektiği sorusunu yanıtlamak güçleşir. İnsan toplamı bir kişilik olduğu için, insanın davranış örüntüleri çeşitli kurumlarla çakışır. Temel ve yardımcı kurumların içiçe girmelerinin bir örneğini spordan verebiliriz. Sözgelimi atletizm sporunun bazı formları hem boş zaman değerlendirme hem de ekonomi kurumuna girebilecek yardımcı kurumlardır. Öte yandan aynı spor formları eğitim ve din kurumunun yardımcı kurumları olarak da görülebilir.

Bu karmaşıklığın daha pek çok örneği vardır. Tüm bu örnekler hiç bir sosyal grubun, saf olarak sadece tek bir kurumun örüntülerini kullanmadığını gösterir. Bir dini grup öncelikle din kurumunun işlevini izler, ama bu grup aynı zamanda çocukların eğitim, dinlenme, para toplama ve harcama gibi diğer kurumsallaşmış işlevleri de yerine getirir. Aynı biçimde devlet de bir yandan siyaset kurumu olarak işlevde bulunurken, bir yandan da aile, ekonomi, eğitim ve diğer kurumanın gelişimini hızlandırıcı işlevlerde bulunur. Bu örnek bize hiçbir kişi veya grubun saf olarak siyasal olamayacağı ger-

çeğini gösterir.

Kurumların kültür ağı içinde yanyana bulunmalarına ve bir diğerlerine zorunlu olarak bağımlı olmalarına karşın, yine de birbirileriyle her zaman armoni içinde bulunduklarını ileri süremeyiz. Karşıt amaçlı, veya en azından bir dereceye kadar uyumsuz olan çeşitli kurumsallaşmış örüntü örnekleriyle her zaman karşılaşılabilir. Bu uyumsuzluğun basit bir örneği ekonomi ve din kurumlarında görülebilir. Ekonomik kurumun birincil güdüsünün kar sağlamak, din kurumunun da birincil güdüsünün Tanrı ve insanlığa hizmet etmek uğruna kendi çıkarlarından vazgeçmek olarak belirlendiği bir toplumda yaşayan bir kişi eğer her iki kurumda da beklenen rolleri oynamaya çabalarsa sonunda bir düzensizliğe, karışıklığa girecektir.

Sosyal kişinin her kurum içindeki pek çok alternatif örüntü arasından seçim yapabileceği doğru olmakla birlikte, kişi yine de en standart ve onaylanmış örüntüleri seçme eğilimindedir. Onaylanmış baba ve koca örüntülerini benimseyip gerçekleştirmekte olan bir erkek kolaylıkla yoksul kiracılardan aşırı kira istemeyi "iyi iş" olarak değerlendirebilir. Bir din adamı konuklarını gece klübüne götürebilir. Kurumlar arası bağın bireylerin davranışlarına yansıyan bu zayıflakları her zaman bireylerce açık seçik bir biçimde anlaşılmayabilir. Ancak şu veya bu kurum çerçevesinde onaylanmış olmaları ve beklentilere uymaları yüzünden de davranış örüntüleri olarak kullanılabilmektedirler.

KURUMLAR VE SOSYAL YAPTIRIMLAR

Kişilerin yüksek veya düşük statülere göre mevkilendirilebileceklerini, rollerin farklı düzeylerde değerlendirilebileceklerini daha önce görmüştük. Bazı kişi ve davranışlar onaylanırken, bazıları onaylanmaz. Bundan dolayı her kültürde kurumlar düzenli bir biçimde mevkilendirilmiştir. Temel kurumlar yardımcı kurumlardan daha önemlidir.

Ancak mihver kurumlar en önemli kurumlardır. Daha önce gördüğümüz gibi kişinin oynadığı sayısız rollerden biri kişinin anahtar rolüdür. Anahtar rol kişinin diğerleri tarafından en önemli ve etkili olarak görülen rolüdür. Birey için anahtar rol ne ise, mihver kurum da kültür için odur. Mihver kurumların tarihsel örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Eski Roma'da siyaset kurumu, Çin'de aile kurumu, Hindistan'da din kurumu ve Amerika'da ekonomi ku-

rumu mihver kurumdur.

Mihver kurumun diğer kurumların önüne geçmesi, toplumdaki kişilerin onayına bağlıdır. Bir başka deyişle mihver kurumda ifade edilen değerler, oynanan roller ve gerçekleştirilen işlevler halkın genel onayına sahip bulunmalıdır. Sonuçta kişiler de diğer kurumlardaki rollerinin birtakım yanlarını, mihver kurumun beklenti ve talepleri yüzünden "kurban etme" durumunda kalırlar. Bu, temel kurumların birbirine bağlılığının açık bir örneğidir. Mihver kuruma ne kadar çok önem verilirse, mihver kurumdaki ciddi bir huzursuzluğun toplam kültür üzerindeki etkisi de o ölçüde büyük olacaktır.

Öte yandan toplumda yüksek değer atfedilen kurumlar kadar, cezalarla değerlendirilen birtakım yardımcı kurumlar da vardır. örneğin sucun olumsuz olarak değerlendirilmesine karşın, ekonominin yardımcı kurumları içinde suçlu davranı örüntüleri yine de bulunur. Kumar geniş ölçüde dışlanan bir boş zaman değerlendirme kurumudur. Bilet sahtekarlığı ve rüşvet gibi davranışlar genelde onaylanmasalar da kurumsallaşabilme olanağı bulmuşlardır. Bu davranış formlarının sosyal problem haline gelmesinin incelenmesi ayrı bir çalışma konusudur.

TOPLAM KÜLTÜR OLARAK KURUMSAL SİSTEM

Temel kurumlar tüm parçaları işleyen, tam ve sürekli bir ağ, bir sistem olarak kavramsallaştırılmaktadır. Biz bu ağı toplumun kültürü olarak adlandırıyoruz. Bir kurumsal sistemi daha açıklıkla görebilmek için şu noktalara dikkat etmek yararlı olabilir:

a) Bir mihver kurum çevresinde kümelenen temel kurumların pozisyonunu dikkate alan bir kavramsallaştırma yapılabilir. Buradaki her bir temel kurum içine, daha sonra yardımcı kurumlar yerleştirilir. Yardımcı kurumların bazıları temel kurumlarla çok yakın bir bütünleşme gösterirken, bazıları da temel kurumlarla oldukça kısmi bir ilinti sergileyebilir.

b) Temel kurumlar, izledikleri hedeflere göre belirlenebilirler. Temel kurumların kültüre göre değişen önem pozisyonları çeşitli ölçütlere dayanılarak sergilenebilir. Sözgelimi temel kurumun "güç pozisyonu", onun diğer kurumlar üzerinde uyguladığı üstünlük ve kontrol derecesiyle belirlenebilir. Böylece o temel kurumun diğer kurumları ne ölçüde "istila" ettiği, etkisinin gücü ortaya çıkarılabilir.

c) Örüntü, rol ve ilişkiler belirli merkezi hedefler çevresinde kurumsallaşmış olduğu için, kurumlar eylemde bulunan kişinin bakış açısından da incelenebilirler. Her kurumun pozisyonu ve önemi, kişilerin ona verdiği ilgi derecesi, ayırdığı zaman ve enerji miktarıyla gösterilebilir.

d) Her kurumda sosyal değerler bulunduğu için her kurumun posizyonunun bu değerlere büyük ölçüde bağlı olduğu ileri sürelebilir. Bu ise kurumsallaşmış davranışı gerçekleştiren kişilerin tanınıp bilinmesini gerektirir. Bir toplumdaki yüksek statülü kişiler bu prestiji dini kurumdan çok ekonomik kurumdan elde ediyorlarsa, bu durum, o toplumdaki ekonomik değre ve ekonomik kurumun öneminin yansıtıcısı olarak alınmalıdır.

Kuramsal sistemin insan için ve insan yoluyla işlediğini anımsamak gerekir. Kurumsal sistem ne içsel ne de dışsal olarak statikmiş gibi asla kavramsallaştırılmamalıdır. Çünkü kurumlar somut bireylerin davranışlarıyla büyür ve değişirler . Bazan bir kültürde, yararlılığını yitirdikten sonra bile yaşamasını sürdüren kurumlar bulunabilir. Bazan yasama organları veya diğer amaçlı girişimler yoluyla kurumsal değişmeler yavaşlatılabilir. Her halü karda kurumlar insan birlikleri tarafından kullanılmadıkları sürece var olamazlar. Şurası da bir gerçektir ki, insanların kurumlara gereksindikleri kadar, kurumlar da insanlara gereksinirler.

5. KÜLTÜR

KÜLTÜR İNSAN ÜRÜNÜDÜR
KÜLTÜR TANIMI
KÜLTÜREL MİRAS ve ÇEVRE
YAŞAMA DESENİ
İDEOLOJİ OLARAK KÜLTÜR
KÜLTÜR DEĞİŞMESİ

KÜLTÜR

Kültür çeşitli anlamlara sahip terimlerden biridir. Kültürlü kişi dendiğinde nazik ve kibar, yaşamın iyi yanlarından zevk alan, estetik bilen kişiler kast edilir. Bu anlamda kültür terimi boş zamana ve servete sahip olan ve yukarıda sıralanan incelik örüntülerini "eken" ve yetiştiren kişiler için kullanılırlar.

Sosyolojik gerçek açısından ise toplumdaki her normal kişi kültürlüdür. Herkes sosyalizasyon sürecinden geçer. Çocukluğundan başlayarak sosyal olarak kabul edilebilir davranış örüntülerine kendini uyarlamayı ve kabul edilmeyenlerin hangileri olduğunu tanımayı öğrenir. Kişiler, sosyal rollerin oynanması konusunda yetiştirilir, her zaman sosyal rollerin ortasında yer alırlar. Gruplara ve topluma katılan her kişi kültürlü olmak zorundadır. Bilimsel açıdan yapılan kültür tanımı toplumun üst tabakasındaki birkaç şanslı kişiyi içeren tanımlardan çok daha farklı ve geniş bir içeriğe sahiptir.

KÜLTÜR İNSAN ÜRÜNÜDÜR

Kültür insan yapısıdır ve insanın yaptığı herşey kültürün bir parçasıdır. İnsan doğal olarak bir sosyal hayvandır, üreticidir, yaratıcıdır, ve toplam sosyokültürel sistem insanın ürünüdür. Bu

anlamda tüm grup yaşamının ve tüm toplumun birer kültürel ürün olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar tarih boyunca kültürlenmişlerdir. Ancak analiz amacıyla kültürün, toplumun yaptığı ve kullandığı bir şey olduğunu söyleyerek kültür ve toplum arasında kesin bir ayrım yapmış oluruz.

Böylece kültürün, grup veya toplum olmadığı ortaya çıkar. Kültür, grup ve toplum terimlerini bir diğeri yerine kullanmak karışıklıklara yol açar. Böylelikle insanlar ile insanların davranış örüntüleri arasındaki tüm farklılık gözden kaçırılır. Grup yaşamı içindeki kişiler davranışsal bir sisteme sahiptirler; kurumları kullanabilirler, bir kültüre sahiptirler. İnsanın içinde yaşadığı toplumun hem yaratıcısı hem yaratılanı olduğu doğrudur. Fakat sahip olan, sahip oldukları ile özdeşleştirilmemelidir. Sağlıklı bir analiz yapabilmek için kültürü toplumdan ayrı olarak incelememiz gerekir.

Kültür insanın tüm ürünlerini içerdiğine göre, ne amaçla olursa olsun üretilmiş tüm ürünler, yapıtlar, basit araçlar da kültür içinde kapsanmalıdır. Ancak incelememizin bu noktasında maddi şeylerin kültürün oluşturucuları veya parçaları arasına sokulmasından dikkatle sakınmalıyız. Tanımlama mantığı sadece benzer şeylerin aynı kategoriye yerleştirilmesini gerektirir. Davranış örüntüleri kültürün indirgenemez oluşturucuları ise bunlar rol, ilişki ve kurumları oluşturuyorlarsa bunlar arasına futbol, buzdolabı, dua kitabı ve uzay aracını yerleştirmek mantıksız olur.

Ancak kültürel olarak üretilmiş bu nesnelerin "saf" maddilikleri yüzünden sosyolojik açıdan önemsiz oldukları da düşünülmemelidir. Bunlar aslında kişi ve grupların yaşamısını ve yaşamda kalmasını sağlarlar. Toplumun bilimsel açıdan incelenmesinde dikkatli bir biçimde ele alınmaları gerekir. Şimdi öğrencilerin bazı maddi kültür nesnelerini tanımasının neden gerekli olabileceğine ilişkin birkaç sebebi belirteceğiz.

Maddi kültür ürünlerinin incelenmesinin belki de ilk sebebi, kültürün toplumda kullanılan ve değer verilen nesne çeşitlerinden hareketle yorumlanabileceği anlamında, bunların insan davranışının anlamlı *simgeleri* olmasıdır. İkinci olarak maddi kültür ürünleri pek çok işlevin taşınmasına hizmet ettikleri için kültür *taşıtları* olarak adlandırılabilirler. Üçüncü olarak maddi kültür ürünleri insanların davranış örüntülerini gerçekleştirmede kullandıkları *araçlardır*. Son olarak da maddi kültür ürünlerini sosyal gereksinmelerine bir yanıt olarak keşfeden yaygınlaştıran kişilerin *ürünleridir*.

Maddi kültür nesnelerini yapma ve kullanma ile birliktelik gösteren teknolojik hüner, başlıbaşına kültürün bir parçasıdır. Nesneler kendi başlarına, bir toplumdan diğerine büyük çeşitlenmeler gösterir ve kendilerini yapan ve kullanan kişiler hakkında bize pek çok şey söylerler. Bir igloo ile bir apartman katı farklıdır, bir taş katedral bir kasaba kilisesinden farklıdır, bir buldozer bir çapadan farklıdır. Fakat bunların hepsi de birbirine benzer. Çünkü birer kültürün ifadesidirler. Bu şeyler insan ile doğal çevre arasına giren insan-yapısı bir yapay çevre oluştururlar. Yaşama örüntülerini büyük ölçüde etkilerler. Tarih öncesi kültürlerin incelenmesi sırasında da varlıkları saptanan bu nesneler kültürün "yeniden kurulabildiği" nın tek kanıtlarıdır.

Kültür ve toplum ile kültürün davranışsal ve maddi nesneleri arasında yaptığımız farklılaştırmadan başka ayrıca, hayvan davranışı ile insan davranışı arasındaki farklılıklar üzerinde de durmalıyız. Sosyologlar öncelikle insanların hareketlerindeki örüntüleşmiş düzenliliklerle ilgilenirler, insanaltı hayvanlarla ilgilenmezler. Hayvanlardaki sokulgan davranış olarak adlandırılan içgüdüsel düzenlilikler, bu hayvanlar vahşi, evcil veya yetiştirilmiş bile olsa yine de, insanların davranış örüntüleri için ne bir model ne de bir önaşama olarak alınabilirler. Kültür, insanoğlu dışında başka hiçbir yerde bulunmaz. Çok iyi yetiştirilmiş hayvanların sergilediği, yinelenen oyun örüntüleri bile aslında yetiştiricilerin hünerinin kanıtlarıdır. Bunların en iyisi bile insan davranışının bir karikatürü olmaktan ileri gidemez.

KÜLTÜR TANIMI

Geçen yüzyılda bir İngiliz, E.B. Tylor kültürü şöyle tanımlamıştır: "Toplumun bir üyesi olarak insanın elde ettiği bilgi, inanç, sanat, moral, hukuk, alışkı ve diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütün." Tylor'un çalışmaları büyük ölçüde ilkel insanlarla ilgiliydi ve kültür tanımı da kuşkusuz uygarlık ile eş anlamlı değildi. Kültür insanın bulunduğu her yerde vardır. Bilimsel açıdan, birisi ilkel kültür ve uygar kültürden sözettiğinde uygar kültürün ilkel kültürden daha karmaşık ve gelişmiş olduğu belirtilmek istenmektedir. Birini diğerinden ayıran keyfi bir çizgi vardır. Ancak genellikle, bu çizginin çizildiği temelin belirlenmesi oldukça güçtür.

"Uygar" sözcüğü Latince *civitas* ve *civis* sözcüklerinden gelir. Anlamı kent ve kentte oturan demektir ve yerleşik, okuryazar,

davranışları karmaşık olan kişiler için kulanılır. Uygarlık öncesi ile karşılaştırıldığında uygar bir toplumdaki kişilerin küçük, göçebe boylar yerine geniş, sürekli yığınlar ve birliklerde yaşadıkları görülür. Bunların tarihlerin kaydedebilecekleri yazılı bir dilleri vardır. Bu eğitim açısından son derece önemlidir. İşin uzmanlaşması ve işlevlerin ayrımlaşması gerçekleştirilmiştir. Davranışları resmi bir biçimde kurumsallaşmıştır. Uygarlık öncesi insanların kültürüyle karşılaştırıldığında, davranışlarının daha karmaşıklaşmış olduğu gözlenir.

Kültür ve uygarlığın eş anlamlı terimler olmadığı açıktır. Herkesin ve tüm insanlar farklı gelişme düzeylerinde bir kültüre sahiptir. Uygarlık öncesi ve uygar kültürler arası bir farklılaşma yaptığımızda bu yapı ve işlev özelliklerinin bir derece konusu olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Uygarlığın ölçüleri olarak bilimsel, teknik ilerlemeleri vurguladığımızda muhtemelen, tüm kültürleri en az uygar olandan en çok uygar olana, en ilkelden en sofistike olana doğru bir süreklilik üzerinde yerleştirmiş oluruz. En geniş anlamda kültürün, diğerleriyle birlikte bulunan tüm kişilerin sahip olduğu yetenek ve alışkıları kapsadığını söyleyebiliriz. Kültürün en küçük ve indirgenemez temel oluşturucusu, yürürlükteki sosyal davranış örüntüsüdür. Yukarıda görmüş bulunduğumuz gibi bu örüntüler içlerinde çeşitli sosyal rol ve etkileşim formlarını, insan ilişkilerini veya sosyal süreçleri barındırırlar. Bunlar her toplumda vardır ve, temel veya yardımcı, sayısız kurumların oluşturucularıdır. Kültürün en geniş parçası kurum, en küçük parçası da davranış örüntüsüdür.

Özetlersek kültür, toplumdaki kişilerin ortaklaşa paylaştığı toplam kurumların bir bileşkesidir. Buradaki bileşke sözcüğü ağ veya matriks anlamında kullanılmaktadır. İçinde birbiriyle ilgili ve eşgüdümlenmiş kurumlar bir sistem olarak işlevde bulunur. Kişiler işte bu kültürel sistemi paylaşırlar. Ancak tüm birey ve gruplar aynı biçimde ve eşit bir paylaşma içinde bulunmazlar. Bazı sosyal rolleri bazı kişiler asla oynamazlar. Bazı kurumlar diğerlerinden daha fazla katılım gerektirirler.

KÜLTÜREL MİRAS VE ÇEVRE

Kişi ve grupların bakış açısından, kültürün hem kalıtsal hem de çevresel olarak kavramsallaştırılması son derece önemlidir. Kültür içinde doğarız, kültürce çevreleniriz. Bir başka deyişle doğduğumuz andan başlayarak kültürün içine daldırılırız. Bu önemli bir noktadır.

Çünkü kültür hem öğrenilir hem öğretilir. Birey, kültürü yaşlı kuşaklardan ve yaşıtlarından kazanır. Sosyalizasyon süreci bireyin, toplumun kültürüne özümsenmesini sağlar.

Kültürün kalıtsal olduğunu söylemek kurumsallaşmış davranış tarzlarının bir kuşaktan diğerine simgesel olarak geçirildiğini söylemektir. Kurumlar çok sayıdaki kişilerin yıllar boyunca edindiği deneyimlerin katkılarıyla oluşturulur. Bireyler gelir gider ama kültür kalır. Kültür bir formdan diğerine gerçek varlığını hep sürdürür. Kültürel miras fiziki kuşaklar veya biyolojik gelişmelerle ilgili değildir. Kültürel miras yoluyla birey sadece kültürünü emme yeteneğini ve kültürlenmiş bir kişi olma gizilgücünü alır. Yeni doğan bebek doğumuyla birlikte bir insan, bir sosyal kişi olur. Diğerleriyle ilişkiler kurdukça da kültürlü bir kişi haline gelir.

Kültür süreklidir, dayanıklıdır. Bireysel insan ise kültüre gelir, kültürde yaşar ve sonra da gider. Her toplumdaki kurumsallaşma davranış örüntülerinin toplamı, bir kültürel mirastır. Yeni doğan bebek bu örüntüler toplamına girer. Kişi öldüğünde bu mirası arkasındakilere bırakır. Bazı eski kültürlerin tümüyle yok olduğunu söylediğimizde demek istediğimiz, o kültürü kullanan tüm insanların yok olduğu veya başka bir başat kültür içinde derece derece eridiğidir. Her kültür sadece insanlar arasında ve insanlar yoluyla var olur. Ama kültür için vazgeçilmeyecek nitelikte hiç bir özel insan yoktur. Her bireyden önce var olduğu ve her bireyden daha uzun süre yaşadığı için kültür, örüntü ve kurumların kişilerden bağımsız olarak var oldukları söyleyebiliriz.

Kültürün kalıtsal görünümünü çevresel görünümünden ayırdedebilmemiz sadece kavramsal soyutlama ile olanaklıdır. Bunu yapmak ise analitik olarak zorunludur. Kültürün aynı zamanda çevresel de olduğunu söylemek, kültürün yaşamı boyunca kişiyi "çevrelediğini" söylemek demektir. Kişi, kültürün zaten hazır olduğu bir toplumda yaşar. Her kuşağın atalarından aldığı kültür, her bireyin birlikte yaşamayı öğrenmek zorunda olduğu kültürdür. Bir meksikalı'nın bir Meksikalı, bir Yunanlı'nın bir Yunanlı olmak için büyütüldüğü son derece açık ve önemlidir. Kişi kültürel çevre içinde yaşar, gelişir ve öldüğünde de arkasında kültürel çevresini bırakır.

İnsanların kültürün tek ve son yaratıcısı olduğunu söylemek ile insanların kültürlerinin yaratısı olduğunu söylemek birbiriyle çelişmez. Kişi bir süre için toplumdan kaçabilir fakat kültürden asla kaçamaz. Kültürel çevre hemen hemen, halkın büyük

çoğunluğunun sosyal davranışları üzerindeki en güçlü tek etkidir. İzolasyon sırasında bile -ki kişi orada geçici olarak "herşeyden tümüyle uzaklaşmaya" çabalamaktadır- kişi kazandırıldığı davranış örüntülerine göre düşünür ve hareket eder. Kültürünün formları kişinin sosyal kişiliğini formlaştırmış, kabul ettiği değerler kadar oynadığı sosyal rolleri de belirlemiştir.

Kişinin kültürel çevresinin etkisi, kişi farklı bir kültüre sahip bir topluma gittiğinde açıkça ortaya çıkar. Kişi ister konuk ister göçmen olarak gitsin, girdiği yeni kültürde birtakım dramatik durumlarla karşılaşacaktır. Yabancı bir kültürün anlaşılmasında dil son derece önemli bir engeldir. Dil öylesine derinden etkili bir davranış örüntüsüdür ki, küçük çocuklar kendi dilleriyle konuşabilirken, yetişkin yabancılar sadece aynı dille konuşabilirler. Kişilerin sadece dilleri değil, alışkıları da farklıdır. Şeyleri yapma ve düşünme tarzları, ilişkilerin sosyal değer ve formları kültürden kültüre değiştiği için, yabancı bir kültüre giren kişi bu tarzları, formları, değerlendirmeleri anlamada ve kabul etmede birtakım güçlüklerle karşılaşır. Uygun davranışta bulunmak veya nazik olmak istenirken kolaylıkla hatalar yapılabilir. Göçmenlerin yaşamlarının sonuna kadar kültürel açıdan marjinal kaldıkları gözlenmiştir.

Kalıtsal ve çevresel toplam kültür, zorunlu olarak temel kurumları içerir: Aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme. Her toplum temel sosyal gereksinmelerinin karşılanması için bu gereksinmelere yanıt getiren temel gruplara sahip olmak zorunda olduğu için, bu gruplar kurumsallaşmış davranış örüntülerini kullanmak zorundadırlar. Temel kültür içindeki çeşitlemeler işaret eden altkültürler de bu temel kurumları içerirler.

YAŞAMA DESENİ

Yukarıda değindiğimiz gibi davranış örüntüleri de normatiftir. Davranış örüntüleri kişilerin beklenen davranışlarının modelini, desenini, şemasını oluştururlar. Aynı şey sosyal rol, ilişki ve kurumlar için de söylenebilir. Tüm bu olguların toplamı olduğu için kültür, yaşamının "büyük deseni" olarak adlandırılmaktadır. Yaşama deseni gündelik yaşamdaki somut davranışlardan soyutlanabilir. Yaşama desenini mimarın çizdiği bir binanın şemasına benzetebiliriz. Şema binanın kendisi değildir. Fakat binanın inşa edildikten sonra alacağı biçimi anlamanızı sağlayan bir desendir.

Şeyleştirme ve kişileştirmeye düşmeksizin kültürün, kişilerin

sosyal gereksinmelerinin karşılanmasını sistematize etmek için var olduğunu söyleyebiliriz. Kültür, kendini oluşturan temel ve yardımcı kurumlar aracılığıyla sosyal gereksinmeleri karşılar. Kişilerin temel gereksinmelerinin kurumsallamış davranış tarzlarıyla karşılandığını daha önce belirtmiştik. Kurumların davranışları basitleştirme, rol ve ilişkiler temin etme, sosyal kontrol kurma gibi işlevlerinin bulunduğuna da yukarıda değinmiştik. Her bir kurum kendine özgü birtakım hedeflere sahiptir. Fakat bir bütün olarak kültür, bu hedeflerin ötesinde bazı işlevler daha gerçekleştirir:

a) Bir kültürün ilk işlevi, "yaptığı" en önemli şey, toplumda bir yaşama şeması vaya yaşama deseni sağlamaktır. Kültür çok sayıdaki kişilerin sosyal davranışlarını sistematize eder. Topluma katılan kişiler kültür nedeniyle şeyleri nasıl yapacaklarını keşfetmek veya yeniden öğrenmekten kurtulurlar. Kültür, sosyal davranışın çeşitli parçalarını bir bütün sistem içinde birbiriyle ilintilendirip eşgüdümlemekle, bu tek tek parçaların dışında "bir anlama kavuşur."

b) Kültür toplumun değerlerini biraraya getirir, içerir ve yorumlar. Böylece insanlar neyin bilinip uygulanmaya değer olduğunu öğrenmiş olurlar. İnsanlar kültür yoluyla sosyal ve bireysel yaşamın anlamını ve amacını keşfederler. İnsanlar bazan kendi toplumlarında geçerli olan değerlere o denli yapılaşırlar ki, sonunda birer etnosentrik olur ve diğer kültürlerin değerlerini dıştalarlar. Bu abartılı kültür sadakati bir yandan nesnelliği engellerken bir yandan da kültürün insanlar için ne denli güçlü bir değer-donatımı temin ettiği gerçeğini belirtir.

c) Başka bir bakış açısından, kültürün sosyal dayanışma için bir temel oluşturduğu söylenebilir. Bireyler kültür içinde sadece kendi kültürel geleneklerine bağlı hale getirilmekle kalmazlar fakat aynı zamanda bu gelenekleri paylaşan diğer kişilere karşı da sadık olmaya yöneltilirler. Yurtseverlik, ülkenin sevilmesi, kültürünün özelliklerinden zevk alma birbiriyle derinden bağlıdır. Kültür tanımı, kişilerin değer verdikleri ortak hedefler için birlikte işlevde bulunmaları nosyonunu içerir. Birlikte girişilen çabalar hem sosyal dayanışmaya katkıda bulunur hem de sosyal dayanışmanın sonucudur. Kültürün çözülmeye başlaması gerek sosyal dayanışmada gerek işbirliğinde bir zayıflamanın varlığını gösterir.

d) Karşılaştırmalı bakış açısından kültürün bir "alameti farika" olarak hizmet ettiği görülür. Her toplum bir diğerinden farklıdır.

Portekizli'yi Polonyalı'dan, İngiliz'i Fransız'dan, Cezayirli'yi Güney Afrikalı'dan ayırdettiren kültürdür. Kültür kişileri derilerinin renginden veya diğer fizyolojik işaretlerden daha anlamlı ve daha bilimsel bir biçimde karakterize eder. Kültür, sosyoloji öğrencilerinin kişiler arası ince farklılıkları ölçmesinde siyasal sınırlardan daha gerçekçi bir yol izlemelerini sağlar.

e) Son olarak ve kişiler için en önemlisi, her kültürün sosyal kişiliğin oluşmasında en başat faktör olduğudur. Kişiden kişiye değişen bireysel farklılıklar ve gruptan gruba değişen davranış örüntüleri gibi, kişilik üzerinde de hiçkimsenin kaçamayacağı bir kültürel damga vardır. Kuşkusuz kendini yöneten birey seçme ve kabul etme yeteneğine sahiptir; hiçbir kimse bir başkasıyla özdeş olamaz; ama yine de her sosyal kişilik kültürün bir ürünüdür. Bu nedenle "tipik" bir Mısırlı'dan, Meksikalı'dan, İskoç'tan sözedebiliyoruz.

Sıraladığımız bu işlevler kültürün sadece toplum içindeki birey ve gruplar için değil fakat aynı zamanda toplumların birbirleriyle ilişkileri için de önemli olduğuna işaret eder. Bir toplum, kültürünün yaptığıdır. Hatta bunun tersi de doğrudur: Kültür, toplumunun yaptığıdır. Kültür ve toplum birbirinden ayrılamayacak biçimde birbirine bağlıdır. Kültürel örüntüler ve bireyler birbirlerini sürekli etkilerler. Grup yaşamının olduğu her yerde birlikte uyarlanma süreci her zaman vardır ve var olmaya da devam edecektir.

İDEOLOJİ OLARAK KÜLTÜR

Toplumları birbirinden ayıran kültürleri olduğuna göre, kültür olgusunu daha ayrıntılı bir biçimde incelememiz gerekir. Kültüre damgasını vuran, kültürün "alameti farikası" olan özellikler nelerdir? Rusya'da erkekler birbirlerini öpebilirler. Birleşik Amerika'da ise böyle birşey yapılmaz. Haziran, Birleşik Devletler'de evlenme ayıdır. Şili'de ise evlenmeler en çok Aralık ayında yapılır. Alman anababalar çocuklarına karşı Amerikalı'lardan daha az hoşgörülü davranırlar.

Bu çeşit seçilmiş örüntüler ardıardına sıralanıp analiz edilebilir. Ama merkezi sorumuz yine de yanıtlanmadan kalır: Sorokin, tüm bu davranış örüntülerinin toplamını kültür olarak adlandırır ve anlamlarının da ideolojik kültürde bulunması gerektiğini belirtir. Bu ifade, bir toplumun "kültürel zihniyeti"i ile tanınabileceği anlamına gelir. Sorokin toplumların maddi, laik ve empirik bir kültürden, aşkın, kutsal ve ruhani bir kültüre doğru giden bir süreklilik çizgisi üzerinde bir yerlere yerleştirilebileceğini belirtir. Bu durumda her

kültür anlam sistemi ile, değer, ideoloji veya ethosunun (sosyolojik vokabülere Sumner tarafından tanıtılan bir terim) özü ile tanınabilir.

Bu bakış açısına göre topluma, özelliğini kazandıran ethos olmaktadır. Bu nosyonun anlaşılabilmesi için sosyal ve kültürel değerler üzerine yukarıda söylemiş bulunduklarımızın anımsanması gerekmektedir. Kültürün ideolojik düzlemini sonul değerler - korunmaya ve savunmaya değer olan, halkın sarıldığı, uğrunda yaşadığı inanç ve idealler- oluşturur. Sosyal bilimci için bir halkın özel ve gözlenebilir davranışsal alışkıları ancak ethosla bağlantıları açısından bir anlam ifade eder. Kişilerin zihinlerindeki davranış örüntüleri ancak, bu örüntülerin temel değerlere uyması ölçüsünde önem kazanır.

Ethos'un daha iyi anlaşılabilmesi için kurumlara ilişkin bölümde söylediklerimizin anımsanması yararlı olabilir. O bölümde kültürün özelleştirilebileceğini, bir başka deyişle mihver kurumları yoluyla, kültürlerin birbirlerinden farklılaştırılabileceğini belirtmiştik. Örneğin bir toplumun grup yaşamı ve toplum değerleri üzerinde ekonomik kurumun başat eksinin olması halinde o toplumun ticari veya sınai olarak sınıflandırılabileceğini görmüştük. Eski Çin aile kurumu, eski Roma siyaset kurumu, orta çağ Avrupa'sı din kurumu ile karaterize edilmiş. Başat veya mihver kurumun bilinmesi, toplumun değer ve örüntülerinin tanınıp anlaşılması açısından son derece yararlı olup, kültürün daha ayrıntılı bir biçimde yorumlanabilmesine olanak verir.

Bu kurumsal analiz, bir toplumun ideolojik kültürü veya ethosunun diğer toplumlardan niçin farklı olduğunu açıklamamıza yardım eder. Örneğin Birleşik Devletler'de ekonomik kurum aile yaşamı, eğitim sistemi, siyasal örgütlenme, boş zaman değerlendirme örüntüleri hatta dini etkinlikler üzerinde doğrudan etkide bulunur. Kültürün temel oluşturucuları tüm bir kurumsal sistemi oluşturduğuna göre, mihver kurum sadece diğer kurumları değil, fakat kültürel ideoloji veya ethosu da etkilemektedir. Ekonomik kurumun neden aile, din gibi kurumlardan daha başat olduğunu açıklamaya kalkışmak ise bizi şimdiki tartışmamızdan uzaklaştıracaktır.

KÜLTÜR DEĞİŞMESİ

Tarihsel açıdan bu veya şu kültürel örüntünün kökeni araştırıldığında bir bütün olarak kültürün kökeni ile toplumun kökeninin eş zamanlı olduğu görülmektedir. Kültür ile toplum zorunlu olarak

bir arada bulunurlar. İnsanoğlunun grup yaşamını sürdürdüğü her yerde birlikte var olmuşlardır. Ancak kültür bir toplumdan diğerine büyük çeşitlenmeler gösterir. Bir zaman diliminden diğerine ve daha az derecede de içsel olarak bir kurumdan diğerine kültürler çeşitlilik gösterirler. Kültürdeki bu uyarlanmalar niçin ve nasıl olur? Gördüğümüz gibi davranış örüntüleri belli bir düzenliliğe sahipse de, aynı zamanda işlevsel, dinamik ve kinetiktirler de. Toplam kültür hem içsel oluşturucularıyla ilişkisinde hem de diğer kültürlerle karşılaştırılmasında her zaman devinim içindedir.

Değişmenin faktörleri çok çeşitlidir. Kültürel uyarlanmanın tek boyutlu bir açıklaması yoktur. Genel olarak yayılma ve yöneşme süreçleri üzerinde durabiliriz. Ancak bu iki sürecin kültürlerin tarihsel gelişmesinde birbiriyle çakıştığını da unutmayalım. Yayılma, davranış örüntülerinin bir kültürden diğerine iletilmesinden başka bir şey değildir. Bazı örüntüler kabul edilir, bazıları da reddedilir. Bir davranış örüntüsünün bir kültürden diğerin yayılması için farklı toplumların üyeleri arasında temas ve iletişim olmalıdır. Kültürün en hızlı değişme ve gelişme gösterdiği yörelerin, insanların birbirleriyle karşılaşma olasılığının en yüksek olduğu yöreler olması tarihsel bir raslantı olamaz. Ulaşılması güç, izole alanlarda, vahşi ormanların derinliklerinde, yüksek dağların tepelerinde ve çöllerde yaşayan ilkel kültürlerin ilkel kalması doğaldır. Afrika toplumları Avrupalı'lara "açılmadan" önce çeşitli kültürel gelişme basamaklarında bulunuyorlardı. İki kültür karşılaştıktan sonra aralarında son derece *büyük* bir kültürel yayılma patlaması olmuştur. Kültür yayılması parça parça gerçekleşir. Oysa iki veya daha çok kültürün yöneşmesi sonunda "yeni" ve farklı bir kültür ortaya çıkar. Yöneşme süreci baştanbaşa bir değişmeyi getirir. Yöneşmenin pek çok tarihsel örneği bulunabilir: Roma kültürünün kuzeyden gelenlerce İngiltere'nin Norman'larca istilası veya Moorish ve İspanyol kültürlerinin kaynaşımı gibi. Meksika kültürünün İspanyol'larca istilası da bir yöneşme örneğidir.

Dünyanın önde gelen kültürleri yayılma ve yöneşme yoluyla gelişimlerini sürdürmektedirler. Bu, kültürel uyarlanmanın en önemli açıklamasıdır. Farklı özgeçmişlere sahip kişilerin birbirleriyle karışmaları sürgün ya da gönüllü göçler yoluyla giderek daha da hızlanmıştır. İnsanlar kendileriyle birlikte köken kültürlerinin davranış örüntülerini de taşırlar. Ancak fizik karışımdan daha önemlisi fikir, deneyimi ve bilgi iletişimidir. Kültürel değişme kitle iletişim araçları

yoluyla çok daha kısa sürelerde gerçekleşmektedir.

Bir kültür içinde içsel uyarlanmalar da sözkonusudur. En dinamik kültürlerde bile bazı parçalar diğerlerinden daha hızlı devinim gösterir. Uyarlanmada gözlenen bu farklılık"kültür gecikmesi" kuramında William Ogburn tarafından analiz edilmiştir. Bu kavramın anlaşılması sosyal değişme ve sosyal değerlere ilişkin bazı bilgileri gerektirmektedir. Öyle bir değer normu bulunmalıdır ki, gecikme bu norma göre belirlenebilsin. Bu, kültür gecikmesinin ölçülmesindeki en önemli zorluğu oluşturur.

Kültürde hangi kurumun önde gittiğini, hangi kurumun geride kaldığını nasıl söyleyeceğiz? Kurumsal davranışa ilişkin ön tahminlerde bulunabilmek olanaksızdır. Temel gruplardaki tüm kişilerin aynı yönde ve aynı değişme oranlarına sahip olmaları da olanaksızdır. Bir kişi ekonomik kurumu içindeki rolünde oldukça "ileri" olabilir ama siyasal veya dini davranışlarında oldukça "geri kalmış" olabilir.

Kültür gecikmesi kavramı zorunlu olarak değer yargısı gerektirir. Kültür gecikmesi kavramı genellikle sosyal davranışın olumsuz yanlarına işaret eder. Herhangi bir toplumda sosyal ilerlemeyi neyin oluşturduğuna karar veren bir kişi, hangi kurumun diğerlerinin gerisinde kaldığını da söyleyebilecektir. Ancak değişme veya değişmenin hızı bir norm olarak alınırsa, kültür gecikmesi kavramının eksiklikleri giderilebilir. Örneğin pek çok Batı ülkesindeki hızlı değişmeler teknoloji, sanayi ve mekanikteki ilerlemelerden sonra ortaya çıkmıştır. Bunun anlamı, ekonomik kurumun kültürün en hızlı kurumu olduğu ve ekonomik kurumla diğer kurumlar arası "boşluğun" kültür gecikmesine yol açtığıdır.

KISIM III
KÜLTÜR ve TOPLUM

I. DEĞERLER

KÜLTÜR VE TOPLUM

Önceki kısımlar bize kişi ve toplum ile örüntü ve kültürün paralel analizine ilişkin kavramsal bir çerçeve ile bazı bilimsel içgörüler sağlamıştır. Bu kısımda ise çeşitli sosyokültürel olguların incelenmesinde bu iki ayrı analiz çizgisi birleştirilmektedir.

Grup yaşamının anlamı ve kültürel alışkanlıklar değerlerin analizi ile açıklığa kavuşturulmaktadır (bölüm 1). Kişiler hareketliliğin hem konuları hem de ajanlarıdır (bölüm 2) ve tüm sosyokültürel olgular hem değişmeye uğrarlar (bölüm 3) hem de çeşitli kontrol formlarından etkilenirler (bölüm 4). Kişilerin norm ve değerleri bazan sapma (bölüm 5)ya maruz kalırsa da sosyokültürel bütünleşme varlığını-varlığını sürdürebilmesi için orunlu olan dereceyi aşmadığı sürece-koruyabilir (bölüm 6).

DEĞERLER

Sosyologlar arasında belki de hiçbir konu, değerler kadar tartışmalara yol açmamıştır. "Değerleri incelemekten kaçınan" sosyal

bilimciler sosyal değerlerin hiçbir gerçekliğe sahip olmadığını, değerlerin bir kişinin kişisel değerleriyle ilgilenmeksizin incelenemeyeceğini sosyal bilim çalışmasının dışında birer psikolojik ve etik olgu olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak günümüzdeki sosyal bilimciler değerlerin önemli bir *sosyal olgu* olduğunu ve bilimsel inceleme ve analize konu edilebileceği noktası üzerinde birleşmişlerdir.

DEĞER TANIMI

Değerlerin incelenmesinde kesin mantıksal bir tanım yerine, betimsel tanımlama kullanmak birtakım karışıklıklara sebep olmaktadır. Betimsel olarak, kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenilir veya kişi ve grup tarafından beğenilen herşeyin "değere sahip" olduğu ileri sürülebilir. Buradan giderek herhangi bir şeyin kendi başına bir değer olmadığını, fakat o şeyin bir değeri içerdiğini söyleyebilir miyiz? Örneğin eğitim kendi kendine bir sosyal değer midir? Yoksa eğitimin değeri, belli temel sosyal gereksinmeleri karşılamasından dolayı sahip olduğu kapasitesinde mi aranmalıdır? Kuşkusuz, gerçek, bir nesnenin o nesnenin kendisine transfer ettiği önemliliktir. Böylece eğitim sadece sosyal olarak değerli olmakla kalmaz, kendisi de bir sosyal değer olur. Sosyolog verilerini toplumdaki insanlar arasından bulup çıkarır. Böylece örneğin, insanların zihninde eğitime belli bir "değer"in atfedildiğini saptar.

Sosyal değerleri incelerken şu üç öge üzerinde durmamız gerekmektedir:

a) Bizatihi bir değer olan nesnenin kendisi,

b) nesnenin sosyal gereksinmeleri karşılama kapasitesi ve

c) insanların bu nesneyi, tatmin vermesi ve tatmin verme kapasitesinden dolayı takdir etmesi. Bu noktada aynı bir nesneye, farklı bakış tarzlarına göre farklı tanımlamalar verilebileceğini yeniden anımsayalım. Daha önce belirttiğimiz gibi tek biçimli davranışlar yinelene yinelene bir süre sonra davranışın normları veya modelleri olarak da görülebilir. Aynı biçimde toplumdaki insanlar tarafından değerlendirildiği gibi, belli "değerli" nesneler, hem sosyal değerlerdirler *ve* hem de sosyal değerin ölçütleridirler.

Sosyolojik olarak değerler grup veya toplumun, kişilerin, örüntülerin, hedeflerin ve diğer sosyokültürel nesnelerin önemliliği üzerindeki değerlendirmelere dayanan ölçütlere göre tanımlanabilirler. Biz burada bu şeylerin doğal değeri veya bunlara herhangi bir birey

tarafından atfedilen özel, kişisel değerlendirmeler ile doğrudan doğruya ilgilenmemekteyiz.

DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ

Değerler kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütlerdir. Daha doyurucu bir betimleme ile sosyal bilimcinin ilgilendiği değerlerin şu özelliklere sahip olduğu ortaya konulabilir: Değerler *paylaşılırlar*; kişilerin çoğunluğu değerler üzerinde uzlaşmıştır. Herhangi bir bireyin yargısına bağlı değildirler. *Ciddiye alınırlar*; kişiler bu değerleri ortak refahın korunması ve sosyal gereksinmelerin karşılanması ile birlikte görür. Değerler *coşkularla* birlikte bulunurlar; kişiler yüce değerler için özveride bulunur, döğüşür ve hatta ölürler. Son olarak değerler kişiler arası oydaşma ve uzlaşma gerektirdiği için, kavramsal olarak diğer değerli nesnelerden *soyutlanabilirler*.

Daha önce gördüğümüz gibi her toplum kişilerin sosyal statülerini belirlerken, çeşitli değerlendirmelere göre kişileri toplum içinde bir yerlere yerleştirirken bazı ölçütler kullanır. Bu ölçütler sosyal statü ve sınıfların belirleyicileri olarak adlandırılırlar. Kişiler nesnel değerlendirmelerinde ölçülebilir belirleyiciler olarak şunları kullanırlar: Aile ve soy, servet, işlevsel yararlılık, eğitim, din ve biyolojik özellikler.

Bir bireyin sosyal statüsünü soruşturduğumuzda biz aslında, onun bu ölçütlere dayanılarak ölçülmüş olan sosyal değerini saptamaya çalışmaktayızdır. Bir başka deyişle o bireye dışarıdan yakıştırılan yüceltme veya aşağılamayı, onaylama veya onaylamamayı soruşturmaktayızdır. Kişilerin bir diğerini değerlendirme tarzı ile yüksek veya düşük değerde sahip oldukları kültürel nesnelerin çeşiti, toplumun işleyişinde çok önemlidir. Değer yargısı veya sosyal değerlendirme zorunlu olarak neyin iyi ya da kötü, neyin yüksek ya da düşük olduğunu karşılaştırmak demektir. Bu yargılar kuşkusuz zaman zaman, etnosentrizmde de olduğu gibi, hatalıdır.

DEĞERLERİN KAYNAKLARI

Değerler önemlidir, çünkü kişiler önemlidir, demek aşırı basitleştirme olur. Sosyologlar için değerler, insanoğluyla bağlantılı olmasının dışında, hiç bir anlama sahip değildir. Sosyal kişi ve bu kişinin davranış örüntüleri sosyolojik incelemenin başlangıç noktasıdır. Bazı kişiler (ve bu kişilerin davranışlarını) diğer kişilerden daha önemli ve daha değerli kılan nedir? Niçin tüm sosyal ve kültürel

olgular sadece insanoğluyla ilintili oldukları için değere sahiptir? İşte biz burada değerlerin kaynağına ilişkin bu soruların yanıtlarını aramaktayız. Değerlerin kaynağı iki düzlemde analiz edilebilir.

Daha önce gördüğümüz gibi sosyal statü, yani kişinin başkalarınca değerlendirilmesi ister başarma ister atfedilme yoluyla olsun, bireye *dışarıdan* gelir. Yüksek veya aşağı statüye ilişkin sosyal oydaşma, kültür için oldukça değerli olan bazı nesnelere, bireyin sahip olması temeline dayanır. Bunlar bireyin kontrol edemeyeceği değer koşulları ve ortamlarıdır. Kısacası değerlerin kaynağı sosyal kişinin dışındadır.

Sosyal saygınlık kişiye sözgelimi, iyi bir aileye mensup olmasından dolayı gösterilir, kişinin kendinden dolayı değil. Çünkü iyi bir aileden gelmek toplumda yüksek bir değer ölçütüdür. Yeterlilik kişiye kendi dışından aktarılmıştır. Aynı biçimde kişinin sahip olduğu servetinin büyüklüğünden kaynaklanan yüksek değer de yine kişiye dışarıdan aktarılmıştır. Sosyal saygınlık kişinin işlevsel rolüne, eğitimine, eğitiminin tipine ve hatta bazan sahip olduğu fizik niteliklerine yakıştırılır. Bütün bunların kaynağı kişinin kültürel çevresinde bulunmaktadır. Tüm bu değerli olarak görülen özellikler, bireyi çevreleyen kültürün içeriğinin bir parçasıdır.

Öte yandan kişiye *içsel* olan sosyal değer kaynakları da vardır. Bunlar değerlerin kaynağının ikinci düzlemini oluştururlar. Bireyin insanlık onuru, bireye saygıyı gerektirir. Kişinin davranışlarıyla değerlendirilmesi, iyi hareketleri için övülmesi, kötü hareketleri için azarlanması da kişinin sosyal değerlendirmesinde bir temel oluşturur. Kişisel dokunulmazlık hakkı, insanlık gerçeğine dayandırılır. Bu dokunulmazlık, sorumluluk ve onur, toplumdan kökenlenmez ve bireye dışarıdan aktarılmaz.

Toplumun, bu değerlendirmelerin içsel kaynağını tanıyıp takdir etmesi, tarih boyunca sürdürülen uzun bir mücadelenin sonucudur. Bazı kişiler diğerlerini köleleştirdiğinde, onların onurunu hiçlediğinde veya onları utanç verecek düzeyde sömürdüğünde, kurbanlarının insandan daha aşağı yaratıklar olduğunu ileri sürerek kendilerini haklı çıkarmaya çalışmışlardır. Horlanan, aşağılanan bazı ırk ve kategoriler bu kişilerce, kölecilikleri haklılaştırmak için, düşük düzeyde, insan hakları ve onurdan yoksun, sorumsuz ve kendilerine karışılabilir insanlar olarak görülmüştür. Ancak günümüzde, artık her toplumda insanların içsel bir değere sahip olduğu kabul edilmektedir.

DEĞERLER VE DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ

İster açık ister kapalı hangi davranış örüntüsü incelenirse incelensin, öncelikle toplumda yürürlükte olan değerlerin anlaşılması gerekir. Bu örüntüler eşit bir öneme sahip değildir; töreler göreneklerden daha zorlayıcıdır. Yabancı ülkelerdeki davranış örüntülerini genellikle anlamamamızın bir nedeni de o ülkenin kültürünün değerlerini bilmememiz ve anlamamamızdır. İlkel bir kültürde, bize saçma ve önemsiz gelen bir davranış onu yapan kişi için çok önemli ve değerli olabilir. Aynı biçimde bir kişi eğer kendi toplumundaki örüntülere uymada eksiklikler gösteriyorsa bu durum, o kişinin toplumundaki sosyal değerlerin önemini iyi bilmediğini gösterir.

Töreler arasında, dini, sivil ve evlilik davranışlarına ilişkin merkezi örüntülerin yer aldığı monoteizm, yurtseverlik ve monogamiye yüksek değerler atfedilir. Filozoflar Tanrının insanlardan canlıların da cansızlardan daha değerli olduğunu belirtebilir. Ama sosyal bilimci dışsal bir düzlemde iş görür ve değerlere ilişkin bilgisiyle de bir davranış örüntüsünün toplumdaki kişiler için önemli mi yoksa önemsiz mi olduğunu yargılayabilir. En yüksek sosyal değere sahip davranış örüntüsü, aynı zamanda en geniş ölçüde uyulan ve üzerinde en çok sosyal baskı yapılan değerdir.

DEĞER VE SOSYAL ROLLER

Davranış örüntülerine yakıştırılan değerler üzerinde konuşabilmemiz, bu örüntüleri taşıyan kişilerin varlığı ile olanaklıdır. Değerlerin varlığı sadece, değerlendirilmeye değer kişiler ile şeyleri ve kişileri değerlendirme konusunda uzmanlaşmış kişilerin var olmasına bağlıdır. Toplumun indirgenemez parçası nasıl eylem içindeki kişi ise, değerlerin son ve kesin odak noktası da yine kişidir. Değerlerin ifade edildiği ve simgelendiği temel mekanizma ise sosyal roldür.

Yukarıda görmüş bulunduğumuz gibi davranış örüntüleri sosyal rolleri oluştururlar. Kişiler roller yoluyla istenilen hedeflere doğru işlevlerde bulunurlar. Rolü oluşturan örüntüler en çok önemli olandan en az önemli olana doğru bir süreklilik üzerinde değerlendirilebilirler. Örneğin üniversite öğrenciliği rolü içindeki davranış dizilerine ilişkin beklentilerin hepsi, aynı önem derecesine sahip değildir. Bir sınava katılma, kantindeki bir söyleyişe katılmaktan daha değerlidir. Ödev yapmak servis otobüsü beklemekten

daha önemlidir. Kişinin rolüne yakıştırılan farklı değer derecelerini bilmesi ve en çok değer verilenler üzerinde yoğunlaşması beklenir.

Kişinin toplumdaki çoğul sosyal rolleri de değer açısından farklılık gösterir. Bu, kültürdeki başat kuruma ve ikinci derecede de bireyin yaş, cinsiyet ve benzeri özelliklerine bağlıdır. Herhangi bir kültürde ekonomik, ailesel veya dini rollerden biri en üst sosyal değere sahip olabilir. Ama bunun yanısıra her bireyin de farklı başat rolleri olabilir. Sözgelimi her kültürde annelik ve eşlik en yüksek değere sahip ailesel rollerdir. Bir din adamının da dini rolünü ekonomik, siyasal ve diğer rollerden daha yüksekte tutması beklenir. Başka bir deyişle toplum, rolleri sosyal değer dereceleri ile çepeçevre kuşatır ve bireyler de davranış örüntülerini bu değerleri göre saptamalıdırlar.

DAVRANIŞ YAPTIRIMLARI OLARAK DEĞERLER

Daha önce de belirttiğimiz gibi uyum, değer ve sosyal baskı gibi nesnel ölçüler aracılığıyla davranış örüntülerini töre, folkway ve görenek temelinde ayrılaştırabiliriz. Bir davranış örüntüsü dizisine yakıştırılan sosyal değer, kişiler üzerinde de o denli güçlü bir baskı yapar ki, sonunda kişiler o değere uyarlar. Bunun anlamı sosyal değerlerin, davranış örüntülerinin normları veya standartları gibi hareket etmesi demektir. Toplum belli bir hareketi genel olarak onaylar ya da onaylamazsa bu, o hareketin doğru veya yanlış, uygun veya uygunsuz olduğunu gösterir.

Sosyal onaylamalar - davranışından dolayı kişiye toplumun verdiği ödül veya cezalar - kişilerin davranışlarını değerlendirme tarzlarıyla yakından bağlıdır. Bir kahraman ödüllendirilir, suçlu cezalandırılır. Her iki olayda da yaptırım gücü davranışa yakıştırılan değerle genel olarak uyumlu bir düzeydedir. Sözgelimi çeşitli suç davranışlarına yakıştırılan cezalar, davranışın ağırlığına göre hafiften ağıra doğru derecelendirilirler. Ölüm cezası veya müebbed hapis, birinci derece cinayet suçunun yaptırımıdır. Park yasağını çiğneyene ise hafif ceza verilir.

Bir toplumda kullanılan ödül ve cezaların asıl temeli değer sisteminde bulunur. Hiç bir değere sahip olmayan bir toplum, en güçlü sosyal kontrol aracını da yitirmiş demektir. Değerler sistemi insan deneyimlerinin birikimini yansıtırlar ve çağdaş insan deneyimleri üzerinde doğrudan bir etkide bulunurlar. Değerler sistemi kişilerden neyin istendiğini, kişilere neyin yasaklandığını; neyin ödüllendirilip neyin cezalandırıldığını belirlerler.

Gördüğümüz gibi bir toplumdaki kişiler, sosyal rolleri aracılığıyla birbirleriyle ilişkilenirler. Gruptan gruba ve kişiden kişiye ilişki, büyük ölçüde toplumun değerleri tarafından düzenlenir ve kontrol edilir. Kişiler sosyal değerler bütünü üzerinde uzlaşmasalardı ve bu bütünü tanımasalardı ne statü ilişkileri ağı ne de üst, ast ve eşgüdüm ağı işlerdi. Örneğin anababa ile çocuk arası ilişki sadece rollerden kalkılarak analiz edilemez. Bunun yanısıra böyle bir analiz anababa ve çocuk arası ilişkinin değerlendirilmesini de gerektirir.

Örgütlenmiş toplumlarda bir sınıfa ait sosyal ilişki veya sosyal süreçler birkaç temel tipe göre örüntüleşmişlerdir. Kimileri bağlayıcıdır, kimileri ayırıcıdır. Sosyal değerler bu ilişkilerin işlevleriyle içiçe geçmiştir. Genellikle işbirliği, uyarlanma ve özümseme süreçleri çok değerlidir. Çünkü bunlar armoniyi, düzeni ve sosyal barışı geliştirir ve ilerletirler. Kişilerin işbirliği yapma ve birlikte işlevde bulunma sebepleri ile işbirliğinde bulunan kişilerin kendileri her zaman, yüksek sosyal değer öçütleriyle değerlendirilirler.

Ayrıca süreçler genellikle değer ölçeğinde aşağılarda yer alırlar. Ancak bu olumsuz ilişkilere katılma genellikle yüksek sosyal değerlerle güdülendirilir ve haklı çıkarılmaya çalışılır. Örneğin çatışma süreci genelikle istenilmeyen, kaçınılan bir süreçtir. Ama çatışma süreci yurtseverlik, kahramanlık, adalet, ocağın korunması veya kişisel ve ulusal onur gibi ölçütlerle ilintilendirildiğinde oldukça değerlenir. Benzer koşullar altında ve benzer güdülenmelerle karşıtlık süreci de yüksek bir değere sahip kılınabilir.. Bazı kültürde rekabet süreci "kendi içinde" bir değere sahip olduğu sayıltısıyla desteklenmektedir.

Sosyal süreçler üzerindeki bu incelememiz sosyal değerlerin sadece davranış normu olmadığını fakat aynı zamanda davranışın güdülenmesi için bir temel de olabileceğini ima etmektedir. Bir kültürde onaylama ve onaylamama varsa, kişilerin bunlara kendi davranışlarını haklılaştırmak için başvurmaları son derece mantıklıdır. Bu, sosyal ilişkiler ağında görüldüğü düzeyde başka hiçbir yerde bu denli açıklıkla görülmez. Normal kişi için sosyal statüye sahip olmak temel bir gereksinmedir. Böylece kişi başkaları tarafından iyi olarak görülecektir. Hatta kişi bile kendinin iyi olduğunu düşünecektir. Birey, beklenen ve onaylanan davranış yollarına uymazsa başkalarıyla başarılı bir mücadeleye girişemeyecektir. Bu ise, kişinin

sosyal ilişkiler sistemine uymasının sebebi bu ilişkilerin sosyal değerlerle çevrili olmasıdır, demenin bir başka yoludur.

DEĞER SINIFLAMALARI

Sosyal değerler toplumun tabakalaşma sistemine olduğu kadar davranış örüntülerine, sosyal rollere ve sosyal süreçlere de yakından bağlıdır. Sıraladığımız sosyal olgulardan herhangi biri değer sınıflaması için başlangıç noksatı olarak alınabilir. Ancak biz kendi analitik amacımız doğrultusunda şu üç temel üzerinde duracağız: Sosyal kişilik, toplum ve kültür. Değerleri bu üç bakış açısından sınıflandırmaya çalışmamıza karşın unutmayalım ki, aslında değerler her üçünde de içiçe ve çakışıktır.

a. Değerler zorlayıcılık derecelerine göre sınıflandırılabilirler. Böylelikle değerler sosyal kişiliği etkileme derecelerine göre düzenlenmiş olurlar. Bir uçta kişinin bilinçli olarak kabul ettiği içselleştirilmiş, moral açısından en güçlü değerler bulunur. Bu değerlerin çiğnenmesi normal kişide suçluluk ve utanma duygusu uyandırıcaktır. Kişi bu değerlere rıza göstermeye kendini bilinçli olarak zorunlu hisseder. Toplum da kişinin rızasını sağlamak için yoğun çabalara girer. Bu kutupta en kesin ve katı emirler yer alır. "Yapılmalı" ve "yapılmamalı" olanları belirten değerler bulunur. Örneğin monoteizm, yurtseverlik ve monogami olumlu değerleri, politeizm, ihanet ve poligami olumsuz ölçütleri işaret eder.

En yüksek moral ve etik zorlamalara işaret eden sosyal değerler, bireyin kendi kişisel etiğinde moral öz haline gelirler. Bu yüksek noktadaki süreklilik, daha az önemli ve daha az zorunlu değerleri gölgeler. Bu durum, toplumdaki kişilerin daha alt değerlere her zaman daha az uyum gösterecekleri anlamına gelmez.

Ancak kişiler sözkonusu daha alt değerlere, yoğun inançları yüzünden değil de, genellikle alışkanlıkları yüzünden uyarlar. Pek çok örüntü, "daha az önemli" olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu örüntüler daha az değerle çevrelenmişlerdir. Örneğin görgü kuralları uyum normları, estetik zevk konularının çiğnenmesi ne suçluluk ne de ciddi sosyal tepkiler doğurur. Bu uçta davranışın moral niteliği vurgulanmamaştır.

b. Sosyal değerler süreklilik gösteren ortaklaşa işlevler temelinde düzenlenebilirler. Bu noktaya sosyal süreçler konusunu işlerken de değinmiştik. İşlerin yapılmasında, kişi ve gruplar arasında işbirliği kurulmasında bazı değerler, diğerlerinden daha önemlidir. Bu

temeldeki en yüksek değerler toplumun sürekliliği ve kamu refahı için neyin istendiğine ve hatta neyin önemli olduğuna da işaret ederler. Bu alan sevgi ve hakkaniyet ilişkilerinin en yoğun bulunduğu alandır. Ayrıca buradaki yüksek değerlerin kendi aralarında da bir ilişki ve denge vardır: Kişisel özgürlük ve sosyal otorite arasında olduğu gibi. Öte yandan işbirliği, uyarlanma ve özümseme için söylenen her şey, süreklilik gösteren ortaklaşa değerler için de söylenebilir.

Bu sürekliliğin diğer ucunda olumsuz ve antisosyal değerler bulunur. Bunlar bir değer çatışması alanı oluştururlar. Kişisel ve sosyal yükümlülükler arası bir kargaşayı vurgularlar. Hiçbir zaman toplum için iyi alanın birey için de iyi olduğu söylenemez. Kuşkusuz bunun tersi de söylenemez Toplum açısından olumsuz ve ayırıcı görülen değerler bir kişi, bir çıkar grubu veya bir baskı grubu tarafından yüksek değerler olarak görülebilir. Ne var ki olumsuz sosyal süreçleri geliştiren her değer -ister ırksal üstünlük, iş sadakati ister dini inanç olsun- ayırıcı değer olarak adlandırılmalıdır.

c. Değerlerin en anlamlı sınıflandırılması değerlerin kurumsal işlevlerine göre sınıflandırılmasıdır. Genellikle değerleri dini, siyasal, ekonomik ve benzeri açılardan ayırırız. Bir kültürdeki sosyal değerlerin sistematik analizi sonunda, her temel kurumda kullanılagelen bir değer dizisinin varlığı saptanabilir. Aile gibi temel bir sosyal grupta karşılıklı olarak işlevlerde bulunan kişiler, aile yaşantılarında uymaları gereken belirli temel değerler olduğunu bilirler. Kişiler siyaset ve ekonomi gruplarında belirli sosyal değerlerle yönetilir, yönlendirilirler. Toplumların din, eğitim ve boş zaman gruplarında da önemli değerler bulunur.

Bu anlamda sosyal değerlerin örüntü, rol ve ilişkiler gibi "kurumsallaştığı" söylenebilir. Belli bir kültürel davranışa uzunca bir süreden beri yakıştırılan değerler, kurumun işleyişini basitleştirir ve kolaylaştırır. Bu değerler sadece davranışın kendisi ile değil fakat, şu veya bu kurumdaki davranış ile kolaylıkla özdeşleştirilebilirler. Değer ve davranış ne kadar uzun bir birliktelik sergilerse, o kadar kolaylıkla özdeşleştirilebilir, o kadar da bu birliktelik kurumsallaştırılabilir. Bu nedenlerdir ki, geleneksel, yavaş değişen toplumlarda çocuk yetiştirme, ekin toplama, dini ibadet gibi örüntülerde tek bir yol izlenir. Kurumsal değer, kabul edilmiş olan kurumsal örüntüyü güçlendirir ve bu örüntü içinde eritilir.

DEĞERLERİN İŞLEVİ

Bir kültürdeki değerlerin amacının ne olduğu, değer teriminin tanımından da kolaylıkla anlaşılabilir. Yukarıda değindiğimiz gibi değerler kavramsal olarak bilinirler, çoşkusal olarak yaşatılırlar, ortaklaşa paylaşılırlar, ciddiye alınırlar ve uslamlama normları gibi kullanılırlar. Değerler sosyal eylemin ve düşüncenin hedefi veya nesnesi değildir. Değerler aranan şeyin kendisi değildir, fakat aranan şeyleri önemli kılarlar. Kişiler değerleri, hedef ve nesnelerin yolunu işaret eden normlar ve ölçütler olarak kullanırlar.

Sosyal değerler belli sosyal sonuçlara yol açar. Bu sosyal sonuçlar, sosyal değerlerin genel işlevleri olarak terimlendirilebilir.

a) Değerler kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılırlar. Tabakalaşma sistemini olanaklaştırırlar. Bireyin çevresindekilerinin gözünde "nerede durduğunu" bilmesine yardım ederler.

b) Değerler kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddi kültür nesneleri üzerinde odaklaştırırlar. Çok değerli bir nesne her zaman birey veya grup için "en iyi" olmayabilir. Fakat o nesnenin sosyal olarak değerli görülmesinin o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir.

c) Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yolları, değerler tarafından işaret edilir. Sosyal olarak kabul edilebilir davranışın adeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini "en iyi" hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.

d) Değerler kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik ederler. İlgi yaratır, cesaret verir. Böylelikle kişiler de çeşitli rollerin gereklilikletinin ve beklentilerinin birtakım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.

e) Değerler sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, "doğru" şeyleri yapmaya yüreklendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolaylıkla anlaşılabilmesini sağlarlar.

f) Değerler dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Sosyal bilimcilerin aksiyonlarından biri de grupların yüksek düzeyde bazı değerlerin paylaşılması amacıyla oluştuğudur. Kişiler aynı de-

ğerleri güden kişilere doğru çekimlenirler. Ortak değerler sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.

DEĞER ÇATIŞMALARI

Bir kültürde geniş ölçüde kabul edilen genel değerlerin kişiler üzerinde bütünleşik bir etkiye sahip olmasına karşın zaman zaman bu genel değerlerin bazı sosyal problemlere yol açtığı da bir gerçektir. Bu problemler öncelikle şu iki örnekte karşımıza çıkarlar. İlki, kültürün belirlenmiş değerleri ile kişilerin davranışları arasında bir açıklık olduğunda, ve ikincisi, toplumdaki çeşitli alt grupların değerleri çatıştığında.

a) Sosyal problem kabaca, sosyal değerler düzlemi ile sosyal davranış düzlemi arası fark olarak tanımlanabilir. Kişiler yüce değerlere, güçlü inançlara ve belirlenmiş ideallere sahip olmasaydı, hangi davranış örüntüsünün ölçülebileceğine ilişkin hiçbir norm da olmayacaktı. Kişiler ve mülkiyete yönelik hiçbir yüce değer olmasaydı, bunların çiğnenmesine ilişkin hiçbir yaptırım da olmayacaktı. Dolayısıyla toplumda bir suç problemi de olmayacaktı. Aynı biçimde standartlı konutlar, cinsel promiscuity, ırk ayrımı, çocuş işçi ve diğer sosyal problemler de -bu tür davranışların yargılanabileceği değer normları olmasaydı- tanımlanamayacaktı.

Sosyal değerlerin mevkilenmesi bu açıdan önemlidir. Hedeflerin elde edilmesinde gösterilen başarı toplumun ilerlemesine, giderek de toplumun standartlarını yeniden gözden geçirmesine ve yükseltmesine yol açar. Sosyal değerler mutlak değildir. Her zaman kişilerin ulaşabileceklerinden daha yukarıdadır. Davranış ile değerler arası açıklık hiçbir zaman tümüyle kapanmaz. Aslında kişilerin her zaman başarabileceklerinden daha çoğunu istediklerini söylemek, her zaman sosyal problemlerin çıkacağını söylemektir. Bu anlamda da sosyal değerler sosyal problemlerin "nedeni"dirler.

b) Bir kültürdeki en yüksek değerler üzerinde genel bir oydaşma olsa bile yine de toplumda bir diğeriyle çatışan pek çok değer bulunabilir. Kurumsal uyumsuzluğun bu yönü daha önce tartışılmıştı. Sözgelimi aile kurumunun değerleri ekonomi kurumunun değerleri ile uyuşmazsa veya eğitimsel rolde temsil edilen değerler evdeki rollerle uyuşmazsa çatışma çıkar. Zaman zaman dinin kuralları da devletin veya iş dünyasının değerleriyle çarpışabilir.

Değerlerin çarpışması en çok, çeşitli gruplar üyelerinin sadakatini sağlamaya çabaladıklarında ve etkilerini tüm toplumda

hissettirmeye uğraştıklarında ortaya çıkar. Çıkar grupları ve baskı grupları değer gruplarıdır. Demokratik toplumlarda farklı değerlere sahip olma ve bunları ifade etme hakkı korunur, değerleri dengeleyici mekanizmalar oluşturulur. Temel sosyal problemlerin çoğu değer çarpışması olarak görülebilir.

Değerlerin ayrılması sosyal kişilik üzerinde zorunlu bir etkiye sahiptir. Sanayileşmiş, kentleşmiş bir toplumda bazı kişiler tüm yaşamlarını izole bir grupta aile değerleriyle çevrelenmiş olarak geçirebilirler. Diğer gruplarla temas ve iletişim sosyal değer ve davranış normlarının karşıtlığını ortaya çıkarır. Kurumsal uyumsuzluk ve sosyal problemlerin değer ifadesi, rol uyumsuzuluğuna ve kişisel problemlerin değer ifadesine çevrilir. Uyumlu, kolay uyarlanabilen kişiler bu güçlüğü yenmeyi genellikle başarırlar. Ama diğer kişiler için bu durum, acı verici bazı kişilik bozukluklarına yol açar.

SONUL DEĞERLER

Sosyal bilimciler değişmeyen ve mutlak değerleri incelemezler. Bunlar filozof, teolog ve etikçilerin analiz konusudur. Değişebilirlik tüm toplum ve kültürlerde çok önemli bir özelliktir. Değer sistemleri kültürden kültüre, aynı kültürde zamandan zamana ve hatta aynı toplumda da bir bölge ve sınıftan diğerine farklılık gösterir. Bu durum değerlerin değişebilirliğini ve esnekliğini sergiler. Bir başka deyişle iyi-kötü, doğru-yanlış, düzgün-bozuk gibi yargılama ölçütlerinin kişilerin zihninde dikkati çekecek ölçüde değiştiğini sergiler.

Değerlerin bu evrensel değişebilirlik ve çeşitlilikleri ışığında "sonul değer" teriminin dikkatlice kullanılması gerektiği açıktır. bu kavram sosyal bilimciler tarafından göreli veya "yarı-sonul" anlamında formüle edilip kullanılmıştır.

Her toplumdaki kişilerin önemli sosyal değerler çevresinde oydaştıkları gösterilebilir. Bu değerler o toplum için sonul değerlerdir. Sayıları azdır fakat son derece önemlidir. Kişiler davranışlarını bu tür değerlere göre ayarlar. Sonul değerler kültürü karakterize eden ve bir kültürü diğerinden ayıran değerlerdir. Bu özsel değerler kurumsal çerçeve içinde kolaylıkla görülebilirler. Her temel kurum bir veya birden çok önemli sosyal değer(ler) içerir. Sonul sosyal değer aile yaşantısında şefkat, siyasal sistemde demokratik prosedürler, dinde monoteizm olarak karşımıza çıkabilir.

Sonul değerler kavramı aynı zamanda uygun davranış

"ilkeleri"yle ilintili olarak, her toplumda bulunabilen en alt düzeydeki bir oydaşmaya da işaret edebilir. Sonul sosyal değerlerin yorumu ve uygulanması çeşitlilikler gösterebilirse de, her toplum her zaman insest, cinayet, küfür ve hırsızlık üzerinde yasaklamalar getirmiştir. Öte yandan tüm toplumlar sadakat, arkadaşlık, sevgi ve adalete yüksek değerler vermiştir. Bu ise, insan türündeki birliğin sadece insanın zekası ve iradesinden değil fakat aynı zamanda en alt düzeyde ortak bir sosyal bilincin paylaşılmakta olmasından da kaynaklandığını söylemenin bir başka yoludur.

2. HAREKETLİLİK

COĞRAFİ GÖÇ TİPLERİ
GÖNÜLLÜ GÖÇÜN SEBEPLERİ
GÖÇÜN ETKİLERİ
SOSYAL HAREKETLİLİK TİPLERİ
ROL HAREKETLİLİĞİ
ELİTLERİN DEVERANI
HAREKETLİLİK KANALLARI
YUKARI HAREKETLİLİĞİN FAKTÖRLERİ
HAREKETLİLİK ve SOSYAL KİŞİLİK
AŞAĞI HAREKETLİLİĞİN DENGELEYİCİLERİ

HAREKETLİLİK

Hareketlilik günümüzde, giderek daha çok sosyal bilimci ve gözlemcinin dikkatini çeken bir sosyal olgudur. En genel yorumuyla hareketlilik kişilerin zamanda, fizik mekanda veya sosyal yapıdaki her tür devinimine veya göçüne işaret eder. Sosyal bilimciler hareketlilik terimini, sosyal hedeflere yönelik bir programa sahip sürekli ve örgütlenmiş bir grubun ajitasyonu olarak tanımlanan sosyal devinim anlamında kullanmazlar. Kitle devinimi veya sosyal reform devinimi, fizik veya sosyal hareketlilik başlığı altında toplanmaz.

Hareketlilik zamanda ve mekanda gerçekleşir. Ancak fizik ve sosyal hareketlilik arasında bir farklılık vardır. Sosyal hareketlilik bir kişi veya grubun sosyal statüsünün değişmesine işaret eder. Statü ve tabakalaşma konularını daha önce incelediğimiz için, sosyal yapıdaki bir diğeriyle ilişkili yüksek veya düşük pozisyonların varlığını biliyoruz. İşte bu sosyal pozisyonlar arasındaki aşağı veya yukarıya doğru olan devinimlere sosyal hareketlilik diyoruz.

Fizik hareketlilik genellikle göç olarak adlandırılır. Bir coğrafi alandan diğerine bir devinim olan fizik hareketlilik, modern dünyada hızla artan bir olgudur. Fizik hareketlilik çok sayıdaki kişinin zorla bir yerden başka bir yere yerleştirilmesini, istenilmeyen kişilerin

sürülmesini, ev taşınmalarını ve aynı ülke içinde bir bölgeden diğerine veya bir ülkeden diğerine yapılan gönüllü sürekli göçleri de kapsar. Öte yandan, iş gezileri veya turistik geziler, alışveriş gezileri, işe gidiş gelişler bunların hepsi de bir mekandan diğerine fizik devinimdir. Ama bunlar göç veya hareketlilik kavramları içinde düşünülmezler.

COĞRAFİ GÖÇ TİPLERİ

Tarih, insanların göçleriyle doludur. Bu göçler iki genel tipte gerçekleşmiştir. Gönüllü ve zorla. Kişilerin bir coğrafi alandan diğerine gönüllü devinimlerini belirleyen sayısız faktör vardır. Özgür devinimler olduğu için kişiler üzerindeki etkileri de zorla yaptırılan göçlerin etkilerinden daha farklı olmaktadır. Bu ikinci tip devinim çeşitli formlarda olabilir: İstenmeyen kişilerin sürgün edilmesi, kişilerin toplama ve rezervasyon kamplarına konması, köleleştirilmiş kişi ve grupların taşınması gibi.

Coğrafi hareketlilik her zaman bir fizik mesafede gerçekleştirilen devinime işaret eder. Genellikle de bir ülkeden diğerine yapılır. İç hareketlilik, yani bir ulusun sınırları içindeki devinim de büyük bir sosyolojik öneme sahiptir. Modern dünyada avcı ve sürü insanları gibi birkaç göçebe halk hâlâ vardır. Öte yandan büyük ülkelerin de pek çoğunda hâlâ göçmen işçiler, gezginler, gezgin satıcılar, çingeneler, sirk mensupları, gezici tarım işçileri gibi yerleşik olmayan gruplar bulunabilir. Bunlar yerleşik bir yaşamları olmayan, özellikle de ekonomik sebeplerle oradan oraya giden sürekli gezginlerdir.

Büyük, sanayileşmiş toplumlarda kırdan kente sürekli bir akın vardır. Gönüllü, tek-yönlü olan bu hareketlilik seçime dayanır. Kadınlar daha çok ticari kentlere, erkekler ise daha çok ağır sanayi merkezlerine giderler. Bu tip hareketlilik daha çok, genç yaşlardaki yetişkinler arasında görülür. Uluslararası göçmenler genellikle tek tek bireylerdir. Oysa iç göçmenler aileleriyle birlikte göçmektedirler. Ancak bunlardan sapan pek çok istisna da vardır.

GÖNÜLLÜ GÖÇÜN SEBEPLERİ

Kişilerin bir ülkeden diğerine, bir bölgeden diğerine göçme sebepleri sayısız denecek kadar çok ve karmaşıktır. Geleneksel olarak, ekonomik faktör temel etkileyici olmuştur. Örneğin göçebelerin daha iyi yiyecek, işçilerin daha iyi iş, ailelerin maddi yaşama standartlarını geliştirmek için göçtükleri söylenebilir. Tarımsal işçiye duyulan

gereksinmenin azalması, kişileri kırdan iter. Öte yandan artan sanayileşme de bu kişileri geniş nüfuslu merkezlerdeki iş bulabilme fırsatlarına doğru çeker. Daha iyi yaşama koşullarına sahip olma isteği de kişileri kentlere çekmektedir.

Hareketliliği güdülendiren fakat ekonomik olmayan pek çok başka faktör daha vardır. Kişiler siyasal işkencelerden veya ırk ayrımından kaçmak için göçedebilirler; dini özgürlüklerini kullanabilecekleri yerleri aramak için göçedebilirler; aileler bazan çocuklarına daha iyi eğitim olanakları sağlamak veya akrabalarına daha yakın olmak için evlerini değiştirebilirler. Göçmenler genellikle daha önceden tanıdıkları kişilerin yaşadıkları yerlere gitme örüntüsünü izlerler.

GÖÇÜN ETKİLERİ

Kişilerin bir yerden diğerine göç etmesi göçmenlerin kendileri üzerinde ve taşındıkları grup ve yapı üzerinde çeşitli etkilerde bulunur. Tarihsel olarak göçün en önemli sonucu kültür yayılmasıdır. Göç, kültürel ve coğrafi olarak izole kişiler arasında temasa ve iletişime yol açar. Davranış örüntüleri değiş-tokuş edilir, yeni fikirler oluşturulur, kültür zenginleştirilir ve yaygınlaştırılır. Bu, kişilerin birbiriyle karışımının her zaman barışçıl bir süreç olduğu veya hızlı sosyal ilerlemelere yol açtığı anlamına gelmez.

Kültürel yayılma ve yöneşme, kişiler göçettiğinde, evlendiğinde, ve çocuk doğurduğunda ortaya çıkar. Yüzyıllık izolasyonla sağlanmış olan ırksal stok, coğrafi hareketliliğin sonucunda diğer ırklarla karışır. Günümüzdeki sosyal bilimciler "saf ırk" nosyonunu özellikle büyük toplumlar için asla kullanmazlar. Biyolojik karışımlar ister istila, ister zaptetme, ister barışçı dolaşımlar, ister kasıtlı sömürgeleştirme yoluyla olsun her zaman bir göç sonunda olmuştur. Büyük toplumlarda kişilerin etnik kökenleri birkaç kuşaktan daha geriye götürülememektedir.

İç göçün büyük, modern toplumlardaki etkisi, kültürün kentleşmesi olmuştur. Kenstel düşünme ve hareket tarzları, kentsel sosyal ilişkiler ve yapılar ile artan sayıdaki ikincil birlikler zamanla daha çok nüfusu yığınlar halinde kentlere çekmiştir. Kentsel aileler kırsal ailelerden daha küçüktür. Kentteki doğum oranı da kırdan daha düşüktür. Cinsiyet oranı düşüş göstermektedir. Yani, nüfus daha çok kentlileştikçe erkeklerin sayısı kadınların sayısından biraz daha fazla olmaktadır. Sağlık, eğitim ve dinlenme olanaklar kişiler için daha

kolay elde edilebilir hale gelmektedir.

Göçün birey üzerindeki etkisi sosyal durumlara göre değişmektedir. Hiç bir göçmen yeni çevresinde kendini tümüyle yabancı bulmaz. Göçmenler genellikle "kendi cinsinden" olanların bulunduğu yerlere giderler. Bu sebeple kentsel komşuluklarda etnik, dini veya benzer diğer ortaklıklar oldukça etkilidir. En açık toplumlarda bile göçmenlerin genel nüfusa özümsetilebilmesi için iki veya daha çok kuşağın geçmesi gerekir. Özümseme sürecinin ilk aşamalarında göçmen genellikle marjinal bir kişidir. Ama hiçbir zaman ne yeni ne de eski çevresine tümüyle yabancıdır.

SOSYAL HAREKETLİLİK TİPLERİ

Coğrafi hareketlilik fizik mekandaki devinim; sosyal hareketlilik bireylerin bir sosyal pozisyondan veya tabakadan diğerine devinimidir. Daha önce gördüğümüz gibi her grup veya toplum, içinde farklı tabakalaşma düzeylerinde kişi veya pozisyonların bulunduğu bir sosyal yapıya sahiptir. Yapının kısımları kavramsal olarak bir diğerinden hem aralıklıdır, hem de birbiriyle eşgüdümlüdür. Sosyal hareketlilik bu yapı içindeki pozusyonun her bir değişimine verilen ad olarak tanımlanabilir.

Pozisyondaki değişmenin yönü açısından, sosyal hareketlilik yatay ve dikey olarak sınıflandırılır. Yatay hareketlilik, aynı sosyal düzlemdeki, bir grup veya durumdan benzer bir grup veya duruma doğru bir devinimdir. Kuramsal olarak, aynı sosyal sınıftaki kişiler kabaca aynı statü ölçütlerini aynı derecelerde paylaştıkları için, bir diğerine doğru ilerlerler. Ancak somut durumda özellikle kalabalık nüfuslu yerlerde, aynı uçaktaki çeşitli "sosyal setler" her zaman birbirleriyle sosyal ilişkide bulunmazlar. Bir bireyin bir setten diğerine devinimi yatay sosyal hareketlilik olarak adlandırılır.

Yatay hareketlilik kişiler için önemlidir. Çünkü ilişkide bulundukları diğer kişiler değişmektedir. Sosyal kişiliğin kendini yeni kişilere uyarlaması -eğer gerçekten aynı sınıftan iseler- çok güç değildir. Bunun örneğini, aileleri birbirini tanımasa da aynı sosyal sınıftan olan kişilerin evlenmelerinde görebiliriz. Aynı genel tabakadaki altsınıflar arasında bazı küçük farklılıklar olabileceği için de, böyle bir evliliğin, belli bir derecede dikey hareketlilik olarak görülebilmesi olanaklıdır.

Dikey hareketlilik, yatay hareketlilikten daha önemli ve daha çok tartışılan bir devinim tipidir. Dikey hareketlilik kişilerin bir statüden

diğerine, bir sınıftan diğerine devinimi olarak tanımlanır. Dikey hareketliliğin faktör ve koşulları yatay hareketliliğin faktör ve koşullarından daha çok sayıda ve daha çok karmaşıktır. Kuşkusuz dikey hareketlilik aşağıya veya yukarıya doğru olan bir hareketliliktir. Kişi daha düşük bir statüye kayabilir. Ve bu iki statü arası fark, birey açısından son derece önemlidir.

ROL HAREKETLİLİĞİ

Sosyal kişilik bir bireyin oynadığı tüm sosyal rollerin toplamı olarak tanımlanır. Birey eylem içindeki sosyal kişi olduğu için ve kişiler genellikle her zaman bir işlev gerçekleştirdikleri için rolden role zorunlu bir değişme vardır. Rol hareketliliği derken kast ettiğimiz işte budur. Eylem içindeki bireyi gözlemleyerek, bu hareketlilik tipinin şu üç düzlemde analiz edilebileceğini buluruz:

a) Her kişi, toplam bir bütünleşmiş kişilik olmasına karşın, çoğul roller oynar. Kişinin katıldığı her farklı grup, farklı bir rolü oynamasını gerektirir. Bir erkek gün boyunca koca, baba, iş adamı, tenis oyuncusu, parti üyesi rollerini oynayabilir. Birey bu geçişleri genellikle sakin bir biçimde ve güvenilir bir tarzda gerçekleştirir. Çünkü bunlar bireyin sürekli yinelediği rolleridir. Rol hareketliliğinin bu çeşiti o denli yaygındır ki, farklı rollerinin gereklilikleri birbiriyle çelişip de kişiyi engellendiği duygusuna ulaştırmadıkça, kişi bu denli çok role sahip olduğunun farkına bile varmaz.

b) Rol hareketliliğinin gözlenebilen ikinci tipi yeni rollerin kişiye dalga dalga verilmesidir. Yaşam boyu süren sosyalizasyon sürecinde bireysel kişi rolden role, derece derece geçer. Erken çocuklukta önce ailesel roller ve oyun rolleri öğrenilir, sonra eğitimsel ve dini rollerin resmi örüntüleri öğrenilir, bir süre sonra da ekonomik ve siyasal rollerin gereklilikleri yerine getirilmeye başlanır. Evlenip, baba veya anne olunca da yeni roller edinilir. Kuşkusuz bu, yeni rollerin öğrenilmesi önceden öğrenilen rollerin terk edilmesi anlamına gelmez. Daha önce gördüğümüz gibi sosyal kişilik, çeşitli rolleri kapsar. Burada dikkati çekmek istediğimiz nokta temel sosyal rollerin hepsinin aynı anda değil fakat dalga dalga elde edilip öğrenildiğidir.

c) Rol hareketliliğinin üçüncü çeşiti mesleki hareketlilikte karşımıza çıkmaktadır. Bu, büyük, modern, kentsel ve sanayileşmiş toplumun özelliğidir. Sosyologlar en çok ekonomik yapıdaki dikey hareketlilik üzerinde dururlar. Bu, bir işten diğer işe ilerleyerek, yukarıya doğru olabileceği gibi aşağıya doğru da olabilir.

Uzmanlaşma sonucunda hem mavi-yakalı hem de beyaz-yakalı işlerde çeşitli altkategoriler ortaya çıkmıştır. Mesleki rol genellikle bireyin anahtar rolüdür ve ailesinin sosyal statüsü de genellikle bireyin mesleki rolüne dayanır. Bu nedenle meslekteki ilerlemeler oldukça önemlidir. Küçük bir memur olarak girdiği şirkete bir gün müdür olan kişinin yaşam öyküsü, mesleki başarının iyi bilinen bir örneğidir.

Mesleki hareketlilik bazan da yatay olarak gerçekleşir. Bir lise öğretmeni sigortacı olabilir. Fabrika işçisi taksi şoförü olabilir. Ancak ikinci bir kariyer yapmanın dışında profesyonel kişiler pek sık meslek değiştirmezler. Sanayileşme toplumların oynak işgücü yarattığı ve talep ettiğini söylemek, kişilerin sadece bir yerden diğerine göçmeyi göze almalarını değil, fakat iş değiştirme istekliliğini taşıdıklarını da söylemek demektir.

ELİTLERİN DEVERANI

Hareketlilik iki yönde de olabileceği için, üst sınıfta olanlar alt sınıftakilerin yukarı çıkması halinde, sosyal olarak aşağıya ineceklerdir. Bu durumu bireysel kişinin kendi yaşamı süresindeki sosyal hareketliliğine uygulamak aşırı basitleştirme olur. Gerçekte, sözgelimi sosyal statü ölçütlerinden biri olan aile özgeçmişi, bireyin statüsünü bir kuşaktan daha daha fazla bir süre etkiler. Bu, sadece geleneksel, katı tabakalı toplumlar için değil açık sınıflı bir toplum için de doğrudur.

Yukarı hareketliliğin çok fazla olduğu açık sınıflı toplumlarda, çözülmenin de oldukça hızlı olduğu ileri sürülebilir. Bu hipoteze göre "en iyi" kişiler, kendilerini yeniden üretmede başarısızdırlar. Dolayısıyla bu kişiler zamanla sosyal güçlerini yitirir ve dejenere hale gelir, örgütlenme bozukluğu gösterirler. Böylece kendileri veya kendilerinden kaynaklanan kuşaklar "kaybolur", ya da yüksek statülerini yitirirler. Onların boşalttığı yere daha alt sınıflardan gelen kişiler çıkar. Bu kişilerde ne soylu bir karakter, ne sosyal uyanıklık ne de önderlik nitelikleri bulunur. Elitlere ilişkin bu hipotezin altında yığınların zeka düzeylerinin düşük olduğu biçimindeki psikolojik basitleştirme kadar, doğal yeteneklerin kalıtımı konusundaki birtakım biyolojik sayıltılar da yatmaktadır.

Bu kuram, modern demokratik toplumlarda benimsenmemekle kalmamış, Kanada ve Birleşik Devletler gibi ülkelerin deneyimlerine dayanılarak reddedilmiştir de. Bu toplumlarda eğitimsiz, alt sınıftan,

beyaz renkli göçmenlerin çocukları ve torunları toplumun "dejenerasyonuna ve bozulmasına" yol açmaksızın zamanla orta ve üst sınıflara çıkabilmiştir. Biyolojik ve psikolojik testler, bazı sınıf ve ırkları moral ve zeka yönünden aşağılamanın haksızlık olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sosyal bilimciler "elit" kavramının kültüre bağlı bir kavram olduğu ve kültürden kültüre değiştiği üzerinde büyük ölçüde uzlaşmışlardır.

Sosyal hareketlilik sürekli, kesintisiz değil fakat aşama aşama ilerleyen bir devinimdir. Aynen kişilerin köyden küçük kente, oradan da büyük kente yaptıkları fizik devinime benzer. Sosyal hareketlilik, dinamik toplumlarda bile belli bir zaman gerektirir. Yukarı doğru olan dikey hareketlilik bireylerden çok ailelerde görülür. Hatta kişilerin büyük çoğunluğu yaşamları boyunca ne aşağıya ne yukarıya kımıldar, aynı sosyal statüde kalırlar. İstisnaları ise ancak, kişisel başarılarını, birtakım fırsatları değerlendirebilmelerine borçlu olan kişiler oluşturur.

HAREKETLİLİK KANALLARI

Daha önce gördüğümüz gibi sosyal statü bir dizi ölçütlerin bileşimi ile ölçülür. Kişiler toplumda bir pozisyona sahiptirler. Ancak sosyal statü sadece bir soyutlama değildir. Kişilerde ve kişiler yoluyla, örneklendirilebilir. Kişinin aşağı veya yukarı devinimi, başkalarıyla ilişkisinde ortaya çıkar. Bu başkaları, kişinin şöyle veya böyle birlikte olduğu ve kişinin sahip olduğu kültürel olarak değerli olan ölçütleri gözlemleyip yargılayan kimselerdir.

Her toplumdaki temel gruplarda başarı veya başarısızlıkla sonuçlanan birtakım sosyal girişimlere kalkışılır. İşte, bireyler gruplarda rollerini oynarlarken aynı zamanda sosyal statüleri de dikkatlice gözden geçirilip yargılanabilir. Birey aile reisi, üniversite rektörü, eyalet valisi olabilir. Bu gruplarda hangi işlevleri yaparsa yapsın, diğer bireylerle ilişkisi içinde incelendiğinde iyi veya kötü olarak görülecektir.

Temel gruplar her toplumda bulunur. Sosyal hareketlilik ise komünal toplum tipinde oldukça ender, birliksel toplum tipinde ise oldukça sık olarak gözlenir. Bu demektir ki, hareketlilik her zaman aynı oranda sürmez ve toplumdaki herkesi de aynı derecede etkilemez. Oran farkları bireyden çok bireyi kuşatan sosyal ve kültürel çevreye bağlıdır.

Yavaş değişen kırsal köy topluluklarında büyük sınıf farkları ve

geniş statü aralıkları görülmez. Büyük ve sanayileşmiş kentlerde ise değişmeye yol açacak çok sayıda pozisyon ve fırsat bulunur. Ekonomik kurumun temel olduğu birliksel bir toplumda sınıf pozisyonunun değişmesinde mesleki hareketlilik önemli bir ölçüttür. Mesleki hareketlilik her zaman yukarıya doğru olmaz. Genellikle bireyler mesleklerinde yatay hareketlilik gösterirler.

Kısacası kent çevresi, yukarı hareketlilik açısından kırsal çevreye göre daha elverişlidir. Kent çevresinde daha çok tabaka ve tabakalar arasında tepeden tabana geniş bir aralık bulunur. Kentte tabakalaşma sistemi daha zengindir. Kent bireyi atfedilen statüden çok, başarılan statüye göre değerlendirilir. Bu durum, kentteki ödüllerin de daha çok olması ile birleşerek kent bireylerinin daha yüksek statü elde etmek için çabalamasına güdülendirir. Son olarak, kentteki çok sayıdaki ikincil birlikler de yukarı hareketlilik kanallarının sayısının artmasına yol açarlar.

YUKARI HAREKETLİLİĞİN FAKTÖRLERİ

Gördüğümüz gibi sosyal statü ölçütleri, kültürdeki sosyal değerlere yakından bağlıdır. Değer verilen ölçütlere sahip olma derecesi bireyin sosyal statüsünün ölçülebilmesine olanak verir. Yukarı hareketlilik için çabalayan kişi, yüksek statü veren nesneleri elde etmeye yönelir, bu nesneleri elde etmek için adım adım ilerler. Bu ilerlemeyi zorlaştıran ya da kolaylaştıran koşullar, hareketliliğin faktörleri olarak adlandırılır.

Aşağıda sıralanan faktörler hem yukarı tırmanma isteğini taşıyan hem de yukarı tırmanmak için yeterli yeteneğe sahip olan birey için önemlidir. Kuşkusuz bu faktörlerin hepsi bileşik halde bulunurlar, fakat belli bir yer ve zamanda bu faktörlerden biri diğerlerinden daha önemli olabilir.

a) Başka bir toplum veya topluluğa göçetme siyasası ve uygulaması, yukarı hareketlilik olanaklarını büyük ölçüde etkileyecektir. Çok sayıda olan ve genellikle de yabancı bir ülkeden veya kırsal alanlardan gelen göçmen işçiler büyük ölçüde geldikleri sosyal yapının "tabanına" yerleşirler. Bu durum hemen hemen otomatik olarak, gelinen yöredeki yerli halkın bir üste çıkmasına yol açar. Böylece yeni gelen göçmenler sayesinde yerli halkın sosyal statüsü yükselmiş olur.

b) Hareketliliğin önemli bir faktörü de sosyal sınıfların farklı doğum oranlarıdır. Zaman zaman "zirvede her zaman bir yer vardır"

denir. Bu ifade, genişleyen bir ekonomideki mesleki statüler için doğru olabilir. Ancak genel sosyal yapıda, üst sınıf her zaman küçüktür. Eğer üst sınıf mensupları geniş ailelere sahipseler alt sınıfların yukarı hareketleri yavaşlayacaktır. Ama çocuk doğurma oranları düşükse, yani kendilerini yeniden üretemiyorlarsa, hareketlilik hızlanacaktır.

c) Kültürde bir değer olarak bireysel rekabetin bulunup bulunmaması hareketliliği büyük ölçüde etkiler. Rekabet kültürel olarak değerli görülüyorsa bu durumda rakiplerin uğruna mücadele edecekleri hedefler bulunmalıdır. Sözgelimi bireyin statüsünün ilerlemesini sağlayan fırsatların sağlanması, "kendini yaratan insan"a sosyal prestij verilmesi gibi. Rekabetçi toplumlar yukarı hareketliliği özendirirler. Ne ki aynı zamanda başarısız kişilerin aşağı inmesini de gerektirirler.

d) Bireyin rekabet sürecine kendini hazırlayabilmesini sağlayan fırsatların elde edilebilirliği, hareketliliği etkileyen ikincil düzeyde bir faktördür. Eğitim, yukarı doğru hareketlilik için kestirme bir yol olabilir. Birey eğitimi sayesinde kendine yüksek prestij sağlayacak işlere ve profesyonel rollere girme olanağını elde edebilecektir. Öte yandan mesleki pozisyonların da kendini oraya en iyi hazırlamış olan bireylere verilmesi de zorunludur.

e) Toplumdaki eşitlik ve eşitsizlik örüntüleri de sosyal hareketlilik açısından oldukça etkilidir. Irk, din veya etnik köken temelindeki azınlıklara karşı katı ayırımcı tutumların bulunduğu toplumlarda yukarı hareketlilik bu azınlıklardan gelen kişiler için olanaksız değilse bile son derece yavaştır. Yaş ve cinsiyet temeline dayanan eşitsizlikler de birer engeldirler. Örneğin gençler ve kadınlar genellikle rol ve statülerinde ilerlemeler sağlayacak fırsatları elde etmelerinde engellerle karşılaşırlar. Bu faktörler somut sosyal durumlarda ayrı ayrı değil, bir arada incelenmelidir. Bireyin yukarı hareketliliği üst sınıfın kendini üretemediği, alt sınıfın doğum veya göç yoluyla yükselmekte olduğu, rekabetin özendirildiği ve kendini geliştirme fırsatlarının kolaylıkla elde edilebildiği toplumlarda rahatlıkla gerçekleşecektir. Bu faktörlerin yokluğu veya çok az miktarda olması ise yukarı hareketliliğin de yokluğuna veya çok az miktarda gerçekleşmesine yol açacaktır.

HAREKETLİLİK VE SOSYAL KİŞİLİK

Yüksek sosyal statü kişisel başarının sonucu oldukça, kişinin

oynayabileceği sosyal roller kadar çok hareketlilik kanalları da olacaktır. Bireylerin yeterliliği katıldıkları sosyal gruplarda sınanır. Herkesin bir anahtar role sahip olduğunu daha önce belirtmiştik. Anahtar rol genellikle kişinin en çok başarılı olduğu rolüdür. Ama diğer roller kanalı ile de birey yukarı hareketliliği gerçekleştirebilir. Bir kadın evliliği veya mesleğindeki başarısı ile yüksek statüye ulaşabilir.

Yüksek statü isteği genellikle bireyde belli bir gerilim ve engellemelere yol açar. Sözgelimi, yeteneğe sahip olmak yetmez, kişi bu yeteneğin sonuçlarını kültürel değerler yardımı ile ölçülebilecek bir biçimde göstermelidir de. Sadece mesleki rolde başarılı olmak yetmez. Kişinin siyasal, dini ve diğer sosyal rolleri de onaylanmalıdır. Ayrıca yetenek ve yeterliliğin her zaman yüksek prestijle ödüllendirilmediği de bir gerçektir. Başkalarının hak etmedikleri başarılar kazanması; ödüller alması yetenek ve yeterliliğe sahip bireyi engellenme duygusuna itebilir.

Engellenmenin diğer bir örneği ise yüksek statü elde etmek için güçlü istek ve dürtülere sahip olmasına karşılık gerekli yetenek ve yeterliliğe sahip olmayan bireylerin durumudur. Bu örnekte, özellikle yukarı hareketlilik için sosyal baskıların güçlü olması durumunda, bireyin duyumsayacağı engellenmişlik daha da çok olacaktır. Bu durumdaki bireyler için grup yaşamının beklentileri ve gereklilikleri genellikle "çok fazla"dır. Rekabet sürecinin kendisi bile birey için bir gerilim kaynağıdır. Rekabet rakipler arasında kabaca da olsa bir eşitliğin varlığına işaret eder. Dolayısıyla daha az yeterli olan birey rekabet süreci içinde kendini sınırlarının ilerisine itilmiş bulur. Birey yüksek statüyü ve bu statü ile birlikte giden ödülü almak, kazanmak istemektedir. Bu nedenle başarısızlık karşısında kendinin engellendiği duygusuna kapılır.

Rekabetçi gruplarda yüksek statüyü elde etme girişimi zaman zaman dengesiz sosyal kişiliğe yol açar. Dengesiz sosyal kişilik genellikle bireyin yüksek prestij sağlamak için en önemli aracı olan anahtar rolünü diğer rollerinin zararına aşırı önemsemeye başlamasıyla ortaya çıkar. Dengeli bir sosyal kişilik bireyin zaman, ilgi ve çabalarını tüm sosyal rolleri arasında eşitçe dağıtmasını gerektirir.

Öte yandan aşağı sosyal hareketliliğin de sosyal ve kişisel bir fiyatı vardır. Rekabete dayalı bir sosyal statü mücadelesinde "geride bırakılan" kişiler veya bir alt sınıfa kaymış olanlar gerilim, engellenme ve hayal kırıklığı duyarlar. Bu durum ileri yaşlarda olduğundan kişi kendini yeni pozisyonuna uyarlamada güçlüklerle

karşılaşır. "Soylu yoksullar"ın durumu bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

AŞAĞI HAREKETLİLİĞİN DENGELEYİCİLERİ

Sosyal hareketlilik açık, birliksel toplum tipinin bir özelliğidir. Sosyal durgunluk ise kapalı, komünal tip toplumları karakterize eder. Komünal toplum tipinde aşağı veya yukarı devinim olmadığından burada gerilim ve engellenme, ödül ve dengeleme de pek azdır. Öte yandan birliksel bir toplumda sosyal olarak "hâlâ orada olma" veya sahip olduğu ile kalma birey üzerinde engellenme yaratır. Yine bu toplum tipinde aşağı hareketlilik de genellikle bireyi rahatsız eder.

Ancak, yukarı hareketliliğin beklendiği ama bunun kolaylıkla gerçekleştirilemediği toplumların kültürel değerleri içinde birtakım dengeleyici mekanizmalar da yer alır. Söz gelimi toplumda geniş etnik ve ırksal azınlıkların bulunması bireyi bir sosyal statü elde edebileceği umuduna götürür. Hatta birey, bu azınlıklara bakarak kendini öznel olarak hala yüksek statüde görebilir.

a) Aşağı hareketliliğin doğurduğu hayal kırıklığı ve engellenmeler orta sınıfın geleneksel tutuculuğu ile dengelenir. Bu durum özellikle orta sınıfın geniş ve önemli olduğu ve orta sınıf üyelerinin çoğunluğunun da alt sınıfların doğuşuna ilişkin henüz solmamış anılarının olduğu toplumlarda, daha yaygın olarak gözlenebilir. Uyumluluk eğilimi ve bu eğilimden kaynaklanan doyum, bir zamanlar yukarı sınıfta olanların artık yitirdikleri statülerinin yol açtığı boşluğu doldurur. Ayrıca aşağı hareketliliği yaşayan kişilerin sayıca çokluğu da, bu kişilerde doğacak engellenme ve hayal kırıklığının teselli edilmesini kolaylaştırır.

b) Statünün yitirilmesinin yol açtığı küskünlük bireyden hiçbir zaman kopartılamayabilir. Fakat yüksek statüdeki eski arkadaşları ile küçük de olsa bir temasın kurulması bireyin duyduğu hayal kırıklığını azaltabilir. Toplum herkesin kendini gerçeğe uyarlamasını bekler. Uyarlanma büyük ölçüde gerçek yaşamdaki sosyal ilişkiler yoluyla ve bilinçsizce yapılır. Kişinin çevresinde kendininkine benzer problemleri olan kimselerin bulunması, gerçeği kabullenmesinde son derece etkilidir.

c) Aşağı hareketliliğin rasyonalize edilmesinde kişinin egosunun yatıştırılmasını sağlayan yollardan biri de şudur: Kişi, yukarıya doğru yükselen herkesin hakkı ile ilerlemediğini, aşağıya doğru

inenlerin de bu duruma kendi hatalarından dolayı düşmediklerini düşünebilir. Bu rasyonelleştirmenin karşısında, sosyal statü elde etmenin bu kadar emeğe ve bu kadar acı çekmeye değmeyeceği düşüncesi yer alır.

d) Sanayileşmiş bir toplumda aşağı hareketlilikten acı çeken bir kişi için diğer bir dengeleme de statü görüşüne önem vermemek biçiminde kendini gösterir. Kişinin giysilerinin kalitesi ve giyinme tarzı statünün bir işaretidir. Açık, birliksel toplumlarda katı ve kapalı tip toplumların tersine, kamu etkinliklerinin ve olanaklarının çoğu tüm sosyal sınıf üyelerine açıktır.

e) Son bir dengeleme ise kişinin yitirdiği statüyü çocuğunun geri alabileceği tesellisinden kaynaklanır. Açık-sınıflı toplumlarda ana babanın alamadığını veya yitirdiğini çocuğunun almasını sağlamak için anababada son derece güçlü dürtüler bulunur. Ancak çocuklarında "yeniden yaşama"ya kalkışan anababalar genellikle kendi sosyal statülerini geliştirmek için pek çaba harcamamakta, çabalarının çoğunu çocuklarına yöneltmektedirler. Bu çabayı gösteren kimseler, aşağı hareketlilikten duydukları acıyı doyuma çevirmek istemektedirler.

3. DEĞİŞME

OLAĞAN ve YENİ DEĞİŞME
DEĞİŞMENİN GÖRÜNÜMLERİ
DEĞİŞME ZİNCİRLERİ
PLANLI ve PLANLANMAMIŞ DEĞİŞME
DEĞİŞME FAKTÖRLERİ
DEĞİŞME ve İLERLEME
İŞLEVSEL ve YAPISAL DEĞİŞME
DEĞİŞMENİN KOŞULLARI
KEŞİF ve YAYILMA
DEĞİŞMEYE KARŞI KOYUŞ

DEĞİŞME

Ne kadar geleneksel ve tutucu olursa olsun her toplum ve her kültür sürekli değişim içindedir. Bu, inceleme konumuz olan sosyal ve kültürel olguların asla tümüyle statik olamayacağı anlamına gelir. Değişme, kültür ve toplumun doğasında vardır. Toplumun merkezi birimi olan sosyal kişi doğum, olgunlaşma, yaşlanma ve ölüm gibi evrensel gerçeklere konudur, toplumun tüm üyeleri bir gün yok olur, yerlerine başkaları gelir. Kültürün en küçük birimi olan davranış örüntüsü kendini gerçekleştiren kişilerden daha dayanıklı olmasına karşın, yine de çeşitli değişme faktörlerinin konusudur.

Değişme kısaca, önceki bir durum veya var oluş tarzındaki çeşitlenmeler olarak tanımlanır. Bu çeşitlenmelerin altında her zaman bir şeyler bulunur, değişen nesne önceden var olan tarzların bir reformasyonunu ve bileşimini temsil eder. Değişmeyi inceleyen sosyal bilimciler süreklilik ve akıcılık, çeşitlilikteki birlik gibi eski felsefi problemlerle yüz yüze gelirler. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi, temel sosyo-kültürel olgular değişseler bile yine de sürekli olarak var olmalıdır. Temel grup ve kurumlar -aile,eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zaman değerlendirme- form ve içerik olarak değişebilir, ama örgütlenmiş sosyal yaşamın olduğu her yerde zorunlu olarak bulunurlar.

OLAĞAN VE YENİ DEĞİŞME

Bu kitapta incelediğimiz tüm olgular, -Örüntü ve roller, statü ve değerler, süreç ve kurumlar ve diğerleri- evrensel olarak her yerde vardır. Ve birbiriyle karşılaştırılabilir. Zaten aksi halde sosyal bilim güvenilir bilgi gövdesine kavuşamazdı. Bu olgular her zaman değişmeye uğrarlar, giderek değişmenin kendisi de sosyolojik analiz ve inceleminin sürekli konusudur.

Değişmeyi daha iyi anlayabilmek için olagelen, olağan sürekli değişme ile yepyeni bir davranış değişikliği arasındaki farkı dikkate almalıyız. Büyümesi sırasında bir çocuğun davranış örüntülerinin değişmesi veya yeni bir durumla karşılaşan yetişkinin davranış örüntülerinin değişmesi topluma bir yenilik getirmez. Konuşma, giysi, şarkı ve oyunlardaki moda değişmeleri aslında aynı olgunun olağan çeşitlemeleridir. Benzer olarak iş yaşamında, giyimde, yiyecek ve içecekte gözlenen mevsimlik değişmeler de beklentilere uygundur.

Teknik anlamda gerçek bir kültürel değişme sadece bazı yeni düzenlenmiş kültürel-ögelerin kabul edilmesi ve çok sayıdaki kişiler tarafından paylaşılması halinde söz konusudur.

Olağan ve yeni değişme arasındaki bu fark yüzündendir ki, biz sosyal hareketlilik ile sosyal sapmayı ayrı ayrı bölümlerde incelemekteyiz. Coğrafi göç dahil her tür sosyal hareketlilik, grup yaşamının olduğu her yerde çeşitli derecelerde bulunur. İnsanların birlikte yaşadığı her yerde çeşitli derecelerde karşımıza çıkan sosyal ve kültürel değişme gibi, hareketlilik de oldukça sürekli bir olgudur.

Hareketlilik ve sapma birer değişme çeşitidir ve biz bunları değişmelerden daha farklı ve sürekli oluşagelen değişmeler olarak inceleyebiliriz.

DEĞİŞMENİN GÖRÜNÜMLERİ

Sosyokültürel değişmeyi anlamlı bir biçimde yorumlayabilmek için değişmenin gözlenebileceği çeşitli genel görünümleri anlamanız gerekir. Tüm değişmeler geçicidir. Zamanın geçişi, değişmede önemli bir durumdur, fakat zaman, kendi başına değişmenin nedeni değildir. Sosyokültürel değişme, insanların biyolojik yaşlanma sürecine benzemez; toplum veya kültür ne yorulur ne de takatten kesilir, zaman davranış örüntülerinin hem yenilenmesi hem de gözden çıkarılması için gereklidir.

Değişme aynı zamanda *çevreseldir.* Değişme, hem fizik hem kültürel, somut çevrede yer almalıdır. Coğrafi çevre sürekli değişim geçirir. Bu değişimlerin bazıları insanın doğayı kontrolu altına almasıyla, bazıları da doğanın kontrol altına alınamayan güçleri yoluyla gerçekleşir. Yukarıda gördüğümüz gibi kültürel çevre kişilerin davranışlarını büyük ölçüde etkiler. Daha sonra da bu davranış yoluyla kültürel çevre değiştirilir.

Sonuç olarak değişme, sosyolojik açıdan önemli olduğu kadar aynı zamanda *insan* yönüne de sahiptir. Kişilerin değişmeyi, değişmenin de kişileri etkilemesi değişmeyi son derece önemli kılar. Kişiler gruplara girip çıktıkça, grup üyelerinin hacmi ve tipi değişir. Bir süre sonra da toplumun tüm üyeleri tümüyle yer değiştirmiş olurlar. Değişmenin bu üç görünümünün bileşimi değişmenin ortaya çıkmasının zorunlu koşullarıdır. Bu, değişmenin bir zamanda, bir yerde ve birtakım kişilerle birlikte olması gerektiğinin bir başka ifadesidir. Sıraladığımız üç görünüm de değişmenin koşullarıdır, nedenleri değildir. Bunları açıkça, değişmenin içiçe geçmiş olan zorunlu koşulları olarak kavramsallaştırabilirsek, değişmeyi daha anlamlı bir biçimde inceleyebiliriz.

DEĞİŞME ZİNCİRLERİ

Değişme, değişen olgunun zincirleri ile, neyin neyi izlediği ile ilgilenir. Bu, bizi değişmenin oranı ve yönü sorularına götürür. Zaman zaman toplumların tarımdan sanayi aşamasına geçişi değişme olarak adlandırılır, bazen demokratik bir kültürün totaliter bir kültüre doğru değiştiği veya akrabalık sistemlerinin geniş aileden çekirdek aileye doğru geliştiği söylenir.

Pek çok sosyolog, sosyolojik değişmenin kaçınılmaz tek bir yönü olduğu nosyonunu terk etmiştir. Aynı biçimde değişme oranının hızlandırılması veya yavaşlandırılmasında evrensel yasaların bulunduğu nosyonu da bir yana bırakılmıştır. Kültür ve toplumun aşağı bir aşamadan daha yüksek aşamalara doğru evrildiği yolundaki kurgulamalar anlamlarını yitirmiştir. Sosyologların, ilkellerde cinsel promiscuity'den grup evliliğine oradan poligamiye ve sonra da monogamiye; veya dinde büyüden politeizme, oradan da monoteizme geçildiğini işleyen bulanık tarih sayıltıları ile ilgilenmelerine gerek yoktur. Zaten günümüzdeki ilkeler üzerinde yapılan gözlemler bu çeşit kuramlara dayanak olacak herhangi bir bulgu getirmemiştir.

Karşılaştırmalı kültür analizleri sonunda, değişme oranının

çeşitlilik gösterdiği bulunmuştur. Aslında değişme oranı sosyologların toplum sınıflamalarında kullandığı yararlı ölçütlerden biridir. Hızlı ve yavaş değişme arası fark, komünal ve birliksel toplum tipleri, açık ve kapalı toplumlar, kırsal ve kentsel altkültürler vb. arası fark için oldukça yararlı bir indekstir.

Bir toplumun analizi, değişmenin gruptan gruba farklı hızlarla gerçekleştiğini gösterir. Sözgelimi sanayileşmiş, kentleşmiş bir kültürün çok hızlı değiştiğini söylemek bu kültürün bazı kurumlarının geleneksellikleriní ve tutuculuklarını sürdürmeyeceği anlamına gelmez. Daha önce gördüğümüz kültür gecikmesi kuramı bu gözleme dayandırılmıştır. Teknolojik açıdan başarılı bir toplumda ekonomik durum ve kurumlar dini ve ailesel kurum ve gruplardan daha hızlı değişirler.

PLANLI VE PLANLANMAMIŞ DEĞİŞME

Değişmenin hem oranı hem de yönü büyük ölçüde kasıtlı veya kasıtsız değişmeye dayanır. Kasıtlı değişme ile demek istediğimiz liderler, kaşifler, reformcular ve baskı grupları tarafından gerçekleştirilen sosyal kontrol, sosyal mühendislik ve planlama ile etkilemedir. Bazı kişiler toplumu ve kültürü istedikleri yönde değiştirebileceklerini ileri sürebilirler. Örneğin bir iş adamı yeni bir buluşa dayalı üretimde bulunmak için fabrika kurabilir. Bu tür girişimler zaman zaman hiç beklenilmeyen sonuçlara yol açarlar: Hızla genişleyen bir sanayi kentinin çevresindeki gecekondular gibi.

Tarihin "büyük-adam" kuramı sosyal ve kültürel değişmenin evrensel bir açıklaması olarak alınamaz. Her büyük reformcunun başarısı, elverişli koşullara bağlıdır. Ancak azizler, kahramanlar, diktatörler gibi kişiler önemli değişmeleri etkileyen birer araçtır. Bunlar çeşitli propaganda ve baskı araçları kullanarak yığınları etkilemişlerdir.

Kasıtlı olmayan değişme, genellikle öngörülmemiştir. Deprem, kuraklık, sel gibi doğal felaketler sonunda kasıtlı olmayan değişmeler gözlenir. Kasıtlı olmayan değişmenin etkilerinin önemi, ciddiliklerine ve toplumun bu değişmeleri emme veya bunlara tepkide bulunma yeteneğine bağlıdır. Bu felaketler hızlı değişmeler yaratırlar. Genellikle de bireylerin davranışlarında hızlı uyarlanmalar yapmalarını gerektirir. Öte yandan bir de kasıtsız biyolojik değişme faktörleri vardır: Yeni salgınlar ve daha önce görülmemiş genetik mutasyonlar gibi.

Tüm kültürel ve sosyal değişmeleri kasıtsız değişimlere bağlayan

her kuram, bilimsel olarak kuşku ile karşılanmalıdır. Değişmenin insani olan ve olmayan ajanları birbirleri üzerinde etkide ve tepkide bulunurlar. Kör, kaçınılmaz determinist değişme kuramları artık günümüzde etkilerini yitirmişlerdir. Kişiler teknik bilgileri, yönetimdeki yeterlilikleri ile fizik çevreleri üzerinde giderek daha çok kontrolde bulunmakta olduğundan, planlanmamış değişme ve doğanın "kör" güçleri de insan üzerinde daha az etkide bulunur olmuştur.

DEĞİŞME FAKTÖRLERİ

Sosyal bilimciler gelişmenin kaçınılmaz aşamalara sahip olduğu yolundaki evrimci görüşten oldukça uzaklaşmıştır. Aynı biçimde toplum ve kültürdeki değişmeleri tek nedene dayalı basit açıklamalara dayandırmaktan da vaz geçmişlerdir. Değişme faktörleri tek ve yeterli nedenlermiş gibi alınamazlar. Değişmenin tek nedeni olarak coğrafi çevre, biyolojik kalıtım, doğaüstü tanrısal güçler veya kişisel dehayı almak sadece bir safsatadır. Değişmenin temel nedeni olarak ekonomik determinizmi ve benzeri açıklamaları vurgulamak da tarihsel gerçeklere aykırıdır.

Gördüğümüz gibi değişme ya planlı ve kasıtlı ya da kasıtsız ve tesadüfi olabilir. Değişmede tek faktör de söz konusu olabilir. Toplum ve kültürdeki belirli küçük değişmeler bu tek faktörlere bağlanabilir. Genel olarak yasa ve yasanın uygulanmasındaki değişmelerin töre ve folkwaylerde etki yaptığını biliyoruz. Aynı biçimde kredi sistemi veya mekanik üretimdeki bir değişmenin etki tepki zincirini başlatabileceğini ve bunların bazılarının önceden tahmin edilemeyeceğini de biliyoruz. Giderek, bu faktörlerin hiçbirinin toplum ve kültürde tüm değişmelere yol açan, her şeyi kuşatan nedenler olmadığını da biliyoruz.

Karmaşık nedenselliğe ilişkin pek çok bilimsel ve empirik bilginin bulunmasına karşın, tek faktörlü kuramların hâlâ kullanıldığı bir gerçektir. İnsanlar hâlâ "olayların mevcut durumunu" yani tüm sosyal ve kültürel sistemi ırksal kalıtıma, coğrafi çevreye, doğa üstü olaylara, kör talihe, otomatik evrime veya korkunç kadere bağlamaktadır. Kuşkusuz iklim değişmesi, kuraklık, toprak erozyonu, düşük doğum oranı, yüksek hastalık oranı gibi fizik ve biyolojik faktörlerin toplumun normal ve beklenen durumunu değiştirebileceği doğrudur. Ancak bu faktörlerin kontrol altına alınabilmesi, nedensel etkilerinin gücünü azaltır.

DEĞİŞME VE İLERLEME

Değişmenin yönünün incelenmesi, değişmenin ilerleme mi yoksa gerileme ve bozulma mı olduğu sorularının yanıtlarını araştırır. Kasıtlı değişme genellikle kazançlı ve ilerlemecidir. Kasıtsız ve beklenmeyen değişmeler ise acı verici olabilir. Değişmenin değerlendirilmesi genellikle toplumdaki kişilerin neyin istenilir, neyin istenilmez olduğunu düşündüğüne bağlıdır. Bu nedenle ilerlemeyi, onaylanan ve istenilen hedefler yönündeki bilinçli bir devinim olarak tanımlayabiliriz.

Ancak bu çeşit bir ölçütün bilimsel olarak kullanılabilirliği tartışmaya açılabilir. İlerlemenin bu tanımlaması kültürde ister özel ve öznel olarak elde edilmiş olsun, ister nesnel olarak var olmuş olsun, değerler üzerinde bir görüş belirtmek demektir. Kişi sosyal ilerlemeyi kendi değer ölçütlerine göre ölçerse, özel ve oldukça bilim dışı bir yorumlamada bulunduğu tepkisi ile karşı karşıya kalır. Kültürün ortak değerlerini kullanıyorsa "rakamların safsatası"na yenilmek tehlikesindedir. Bir başka deyişle, çok kişinin istediği birşey kendiliğinden ilericidir, sonucuna varılabilir. Oysa özel yorumlar yığınsal yorumlara genelleştirilmemelidir.

Bu ikilemin dışında çözüm, ilerleme ölçütü olarak hedef-araç ilişkisini kullanmaktır. Örneğin her temel kurum kişilerin belirli sosyal ve kültürel gereksinmelerini karşılama hedefine sahiptir. Kurumlar içinde kullanılan araçlar dikkatlice analiz edilebilir ve kuramsal hedeflerin elde edilmesi derecesi üzerinde bir görüş birliğine varılabilir. Gereksinmelerin karşılanma düzeyinin artma ve azalmasına göre toplum da ilerlemekte veya gerilemekte olarak görülebilir.

Ancak şurasını belirtelim ki, tüm hedeflerin hepsi açıklıkla tanımlanamaz, nesnel olarak ortaya konamaz. Hedef ve araçların gerçekten anlaşılamadığı bazı kurumsal alanlar vardır. Çünkü toplum ve kültür konusunda bilimsel bilgimiz tam değildir. Ayrıca kişiler yönelinen hedeflere ulaşmak için ussal araçları kullanma konusunda isteksiz veya yeteneksiz olabilirler. Örneğin eğitim ve siyaset kurumunda zaman zaman değerler çatışması ve hatta amaç yayılması görülebilir. Bu ise kişilerin izlediği yollardan hangisinin daha ilerici olduğunu söylememizi güçleştirebilir.

Ancak yine de tüm temel kurumların belirli düzeyleri hedef-araç ilişkisi ile ortaya konulabilir. Eğer daha çok malın daha ucuz fiyatla

üretimini ekonomik kurumun nesnel hedefi olduğunu belirlersek, mekanik üretimin el işi sistemine göre daha üstün ve daha ilerici olduğunu hemen görebiliriz.

Eğer hakkaniyetin veya yasa güvenliğinin yurttaşların çoğu için siyasal kurumun nesnel hedefi olduğunu belirlersek çeşitli toplumları bu hedefleri başarma deerceleri açısından karşılaştırabiliriz.

Hızlı değişme ile ilerleme eş anlamlı değildir. Modern dünyada en hızlı değişen kültürler toplumun teknolojik, sınai ve maddi görünümlerinde büyük ilerlemeler yapmış olanlardır. Sanayide beş yıllık planlarla kasıtlı değişmeler yapma girişimi bazan ekonomik olmayan kurumların ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu çeşit deneyimler sosyoloji öğrencilerinin toplumdaki tüm kurumlardaki değişmenin oranı ve yönünü dikkatle incelemesi gerektiğine ve sonra da her bir kurumu hedef-araç ilişkisi üzerinde yargılaması gerektiğine işaret eder.

Kültürlerin karşılaştırılması ile paralel kurumların saptanıp incelenmesi olanaklılaşır. Bir toplumun eğitim sistemindeki ilerleme başka bir toplumun ekonomik kurumundaki ilerleme ile karşılaşıtırılamaz. Bu kesinlikle, etnosentrizme ve yanlış yorumlamalara yol açar. Etnosentrik kişi kendi kültüründeki bir kurumun ilerlemesini başka bir toplumun toplam kültürünü ölçmede bir cetvel gibi kullanılır. Oysa mantık, sadece karşılaştırılabilir nesnelerin karşılaştırılmasını gerektirir.

İŞLEVSEL VE YAPISAL DEĞİŞME

Gördüğümüz gibi davranış örüntüleri kültürden kültüre büyük farklılık gösterir. Sosyal ve kültürel işlevler değişirler, çünkü kişiler sosyal hedeflerine ulaşmak için çeşitli yollar izlerler. Ama şurasını unutmayalım ki, değişmenin çeşit ve oranı toplumdan topluma değişir. Bazı toplumlarda iletişim hâlâ duman simgeleri ve davul vuruşları ile gerçekleştirilirken, diğer bazılarında iletişim bir yüzyıl içinde adi postadan uçak postasına, hatta telefon, radyo ve TV haberleşmesine doğru değişmiştir.

Kültürdeki işlevsel değişmenin incelenmesi sosyolog için önemlidir. Kişilerin ne yaptığı ve nasıl yaptığı bir kültürden diğerine değişir. Kültür dinamik bir gerçeklik olduğu için onun temel değişmeleri ve evrimleri grup yaşamındaki kişilerin işlevlerinin gözlenmesi ile doğru olarak izlenebilir.

Sosyal yapı kavramı, parçaların statik düzenlenmesi anlamına gelmez. Her toplum düzenli birer kişi ve grup statüsüne, bunlarla içiçe birer pozisyon ve tabakalaşma sistemine sahiptir. İşte bu sistem, işleyiş halindeki bir yapıdır. Yapı içinde aynı anda iki çeşit değişme bulunur: Zaman içinde toplam yapının devinimi; yapı içinde birbiriyle ilişkili parçaların devinimi. Değişmenin bu iki görünümü birbiriyle öylesine kenetlenmiştir ki, birbirlerinden sadece kavramsal ve analitik olarak ayrılabilirler.

Yapısal değişme şu ve benzeri olgularla içiçedir: Bürokrasinin gelişmesi, niteliksiz işçilerin azalması, orta sınıfın yaygınlaşması, rol özelliklerinin çoğalması ve sosyal gücün ekonomik gruplardan siyasal grupların eline geçmesi. Bu örneklerin hepsi de kişi, sınıf ve grupların göreli pozisyonlarının değişmeye uğradıklarına işaret etmektedir. Bu faktörlerin herhangi birindeki değişme, toplumun diğer parçaları ve tüm toplumsal yapı üzerinde etkide bulunur, onların değişmesine yol açar.

İşlevsel ve yapısal değişme arası fark, zaman zaman kültürel ve sosyal değişme arası fark ile eş tutulur. Kültürel sistemin dinamik, sosyal sistemin statik olduğu ileri sürülür. Bu anlayış, bazı sosyolojik araştırmalarda yararlı sonuçlara yol açabilmektedir. Ancak gerçekte kültürün oluşturucuları birbirleriyle ilişkili olarak yapılaşmışlardır ve toplumun oluşturucuları da işlevde bulunan nesnelerdir. Kültürel değişme kültürün birimleri arasında, sosyal değişme de toplumun birimleri arasında gerçekleşir. Kültür ve toplum somut durumda birbiriyle içiçe olduğundan, analiz edilirlerken son derece dikkatli olmak gerekir.

DEĞİŞMENİN KOŞULLARI

Koşul ve faktör kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılırsa da, bu doğru değildir. Değişmenin koşulları, değişmenin meydana geldiği durumlardır. Değişmenin faktörleri ise değişmeyi üretebilen nedenlerdir. Zamanın geçişi değişmenin nedeni değil, koşuludur. Değişme bir mekanda olacağına göre, fizik çevre değişmenin koşuludur. Ama fizik çevrenin değişmenin faktörü olduğu durumlar da vardır.

Sosyokültürel değişmenin gerçekleştiği koşullar şöyle sıralanabilir:

a) Toplumdaki kişilerin gereksinmeleri genellikle kurumsallaşmış davranış tarzlarıyla karşılanır. Ama ister yaratılmış, ister

düşsel, ister olağan olsun "yeni" gereksinmelerin ortaya çıkması, genellikle değişmeye yol açan yeni durumlar gerektirirler. Örneğin otomobil geniş karayolları, moteller, oto-klüpleri, oto sigortası ve benzeri pek çok yeniliklerle karşılanabilen bir gereksinmeler zinciri yaratmıştır. Gereksinmenin yaratılması ticari ve kitle üretimi yapan sanayinin bir özelliğidir.

b) Gereksinme, değişmeye hazır olma ile yakından bağlantılıdır. Bir toplumdaki kişilerin sahip oldukları beklenti ve umut tutumları gibi. Statüko ile tatmin olanlar ve yeniliklere kuşku ile bakanlar, değişme için verimli koşullar sağlamazlar. Yeni ve "iyi" çocuk yetiştirme yollarına, gelir dağılımına, vb. istekli olanlar değişme için elverişli koşulları sağlarlar.

c) Bilgi birikimi de değişme için önemli bir koşuldur. Çünkü şeylerin yeni tarzlarda yapılması, var olan formlar üzerine kurulur. Koşullar, eldeki bilginin çeşitine ve miktarına bağlıdır. Eldeki bilginin zengin, çeşitli, örgütlü ve geçişli olması ölçüsünde ileri bilgi elde etme de kolaylaşacaktır. Bilgi birikimi katı, tutucu ve doğmatik olan bir kültür, kolay değişme koşulları sağlayamaz. Bilginin kullanılabilirliği ne denli büyükse, değişme de o denli hızlı bir biçimde gerçekleşir.

d) Bir kültürde var olan başat değerlerin tipi ve kişilerin bunlara olan genel tutum ve donanımı önemli bir değişme koşuludur. Bilimsel araştırma isteği pragmatik bir inanç ile birleştiğinde kasıtlı değişmenin sağlanabilmesi kaçınılmazdır. Geleneksel ve sessiz, durgun değerlere ağırlık verilmesi ise değişmenin de yavaş olmasına yol açacaktır.

e) Sosyal ve kültürel yapının karmaşıklık derecesi de değişmenin bir koşuludur. Statü ve sınıfların farklılaştığı ve çoğaldığı, işlevlerin uzmanlaştığı ve bölündüğü, iletişim ve ulaşımın kolaylaştığı bir toplum, değişmenin gerçekleşmekte olduğu bir toplumdur.

Değişmeyi olanaklı kılan bu koşullar, değişmenin sık olduğu toplumlarda aynı zamanlarda bulunurlar; birbirlerini tamamlarlar. Hangisinin daha önemli olduğunu belirlemek güçtür. Çünkü her biri ayrı ayrı alındığında değişme için yeterli koşullar sağlayabilmeleri pek olası değildir. Hatta sıraladığımız bu koşulların hepsi de "maddi olmayan" kültür alanındandır ve yukarıda değindiğimiz gibi elverişli bir fizik ve biyoloyojik çevrenin varlığını gerektirirler. Genel olarak sosyokültürel değişmenin incelenmesinde, maddi olmayan koşullar, maddi koşullardan daha önemli ve açıklayıcıdır.

KEŞİF VE YAYILMA

Buraya kadar değişmenin faktörlerini ve koşullarını gördük. Ama yanıtlanması gereken üçüncü bir soru daha vardır. O da değişmenin kaynağı ile ilgilidir. Değişmeyi başlatan kimdir? Yanıt: Değişmeyi başlatan, ister keşfedilmiş ister ödünç alınmış olsun, yeni davranış örüntüleridir. Sosyal ve kültürel değişme sadece, ya bir kütür içindeki keşiften ya da başka bir toplumdan gelen yayılmadan kaynaklanır.

Keşif, kültürde zaten var olan iki veya daha çok ögeyi yeni bir bileşime koyan yaratıcı değişkenlik olarak tanımlanabilir. Yayılma ise, başka bir kültürden giren bir davranış düzeltimidir. Değişmenin bu iki kaynağı genellikle farklı şeylermiş gibi incelenirlerse de aslında pek çok ortak göstergelere sahiptirler. Her ikisi için de temas ve iletişim çok önemlidir. Kültürler arası teması en çok olan toplumlar, en çok ve en hızlı değişmelerin gözlendiği toplumlardır.

Hem keşif hem yayılmada bulunan ortak faktör, toplumun yeniliği kabul ediş yoludur. Karşılaştırmalı kültür incelemeler değişmede seçiciliğin olduğunu gösterir. Bir başka deyişle toplumlar, kökeni ister kendi içlerinde ister dışarıda olsun, tüm yenilikleri hemen kabul etmezler. Seçimin neye göre yapıldığını ölçebileceğimiz tek bir aracımız yoktur. Değişmenin yararlılığı bir indeks olabilir ama yararlılığı açık bazı değişmelerin reddedildiği de görülebilmektedir. Değişmenin uygunluğu da bir gösterge olabilir. Ama bu da yukarıda sıraladığımız değişme koşullarının bir bileşimi olmaktan ileri gidememektedir.

Keşif ve yayılma değişme üzerinde birikimli ve birlikte etkide bulunurlar. Başka toplumlardan davranış kalıpları, kültürel treytler ve idealler alma konusunda açık davranan toplumlar genellikle aynı zamanda kendi içlerinde de yenilikler yapabilen toplumlardır. İçsel olarak yenilikçi olan toplum, diğer toplumlardan bir şeyler almaya açık ve hazırdır. Bir anlamda ister içten ister dıştan kaynaklansın, her sosyal değişme yabancı ve acaiptir. Ama yine de zaman ve mekandan kaynaklanan zorunluluklar yerli keşfin, yayılma yoluyla gelenden daha kolay kabul edilmesine yol açar.

DEĞİŞMEYE KARŞI KOYUŞ

Değişme evrensel bir olgudur. Ama unutmayalım ki, toplum ve kültür de oldukça sürekli ve dayanıklıdır. Toplum ve kültürler-

değişme için gerekli koşulların derecesi ve değişme faktörlerinin işlemesine izin verilmesi konusunda, değişmenin yönü ve oranı açısından büyük farklılıklar gösterirler. En dinamik toplumlarda bile sosyal ve kültürel işlev ve yapılar birdenbire değişmezler. Her toplumda değişmeye karşı koyan kurumsallaşmış güçler bulunur.

Değişmeye bu karşı koyuşun en açık örnekleri, töre ve göreneklerin karşılaştırılmasında görülebilir. Töreler, en geniş uyum, en yüce değerler ve en güçlü sosyal baskılarla karakterize edildikleri için dayanıklılık sıralamasında da başta bulunurlar. Toplumun gerçekten değerli gördüğü davranış örüntüleri aynı zamanda kişilerin muhakkak uymaları gereken ve zaten de uydukları örüntülerdir. Sonuç olarak değişmeye en büyük karşı koyuşu da bunlar yaparlar. Görenekler ne töreler kadar zorunludur, ne de töreler kadar karşı tepkide bulunurlar. Değişmeye daha hazırdırlar.

Aynı biçimde törelerin derin yer ettiği kurumlar da değişmeye daha çok karşı koyarlar. Bu, aile ve din kurumunun diğer kurumlara göre neden daha yavaş değiştiğini ve neden devrimler ve doğal felaketlere karşı diğer kurumlardan daha dayanıklı olduğunu da açıklamaya yardım eder. Kurumsallaşmış töreler gelenekseldir; bunların yinelenmeler ve alışkanlıklar sonucu dayanma güçleri artmıştır. Dolayısıyla değişme karşısında kendilerini uzun süre koruyabilmektedirler.

4. SOSYAL KONTROL

KONTROL DÜZLEMLERİ
KONTROL ÇEŞİTLERİ
KİŞİ ve SOSYAL KONTROL
GRUP KONTROLÜ
KURUMSAL KONTROL
LİDERLİK ve SOSYAL KONTROL
İLETİŞİM ve SOSYAL KONTROL
SOSYAL MÜHENDİSLİK ve KONTROL

SOSYAL KONTROL

Sosyal kontrol sosyalizasyon sürecinin bir uzantısıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi sosyalizasyon, ister kendi toplumunda büyümüş ister başka bir toplumdan göç etmiş olsun kişinin, onaylanan davranışların beklenen örüntülerinin neler olduğunu öğrenmesi ve bunları yerine getirmesi demektir. Kişiler ile örüntülerin birlikteliği sistematik bir grup yaşamını olanaklı kılar. Kendi kendini kontrol etme, sosyalleşmenin öznel boyutudur. Sosyal kontrol ise sosyalleşmenin nesnel boyutudur. Sosyalizasyon süreci, kişilerin davranış kalıplarına uymasını hem sağlayan hem de sürekli kılan bir mekanizmadır.

Bu noktada, sosyal baskı konusunda yaptığımız açıklamaları anımsamak yararlı olur. Katı törelerden basit göreneklere kadar uzanan davranış örüntüleri değer, uyum ve baskı ölçütleri ile ölçülür. Sosyal kontrolün analiz edilmesi, sosyal baskının uygulanma yollarının incelenmesi demektir. Kişilerin toplumda değerli görülen örüntü, rol, ilişki ve kurum çeşitlerine uymasını sağlamak için sosyal kontrol aracılığıyla kişiler üzerinde baskıda bulunulur.

Sosyal kontrolün incelenmesinde dikkat edilmesi gereken ilk nokta, bu kavramın siyasal ve yönetimsel kontrol kavramlarıyla

karıştırılmasından sakınmaktır. Çağdaş toplumda devletin birey üzerindeki başat gücünden söz edilir. Devletin sahip olduğu bu güç, ondan korkulmasına yol açar. Ancak aslında, pek çok toplumda siyasal kurumun gerekleri genellikle dolaylı ve gayrı kişiseldir. Günümüz toplumlarında birey üzerindeki diğer grupların etkisi çok daha güçlüdür. Hatta birey üzerinde küçük, birincil grupların etkisinin büyük, ikincil birliklerin etkisinden çok daha fazla ve çabuk olduğu da bir aksiyom olarak ileri sürülebilir.

KONTROL DÜZLEMLERİ

Sosyal kontrol toplumun çeşitli düzlemlerinde vardır ve çeşitli insan ilişkilerinde işleyişte bulunur. Sosyal kişi düzleminde, birey üzerinde toplum veya grubun kontrolü söz konusudur. Toplum tüm üyelerini etkiler. Birincil ve ikincil gruplar da üyeleri üzerinde sosyal baskıda bulunur. Sosyal rol kişi ile kişinin katıldığı gruplar arasındaki işlevsel bağ olduğu için kişinin uyumu da rollerini oynamasında ortaya çıkar. Buna göre rol, kişinin aile, ekonomi, din ve diğer gruplarının kişi üzerinde kontrol uyguladığı bir kanaldır.

Ancak sosyal kontrol sadece gruptan bireye yöneltilmez. Karşı bir kontrol daha vardır. Bu durum örneğin, bir liderin onayladığı örüntü ve değerlere, grubunun uymasını sağlamasında gözlenebilir. Liderliğin toplumdaki işlevini ileride daha ayrıntılı olarak tartışacağız.

Çoğunluğun birey üzerinde ve bireyin de çoğunluk üzerindeki etkisinden başka bir de, küçük grupların veya gruplar bileşiminin toplum üzerinde uygulandığı bir sosyal kontrol daha vardır. Örneğin Birleşik Devletler'de "asker-sanayi işbirliği"nin siyasal olaylar üzerindeki etkisi son yıllarda geniş bir tartışma konusu olmuştur. Tarihsel olarak bu çeşit sosyal kontrol örnekleri arasında küçük bir üst sınıfın veya zengin ve güçlü bir siyasal oligarşinin veya dini liderlerin başatlığı gösterilebilir. Bu düzlemdeki sosyal kontrol özel çıkar ve baskı grupları tarafından kullanıldığında, daha ince ve daha etkili bir biçimde işlemektedir. Bu tip gruplar, toplumun çoğunluğunu toplumu ilerleteceğini düşündükleri davranış normları ve örüntülerine uydurmak için birtakım ince ikna teknikleri kullanmaktadırlar.

KONTROL ÇEŞİTLERİ

Sosyal kontrol sınıflamaları araştırmacının ilgi ve amacına göre çeşitli açılardan yapılabilir. Burada kısaca şu üç genel sınıflama

üzerinde duracağız: Olumlu, olumsuz kontrol, resmi, gayrı resmi kontrol; ve grup kontrolü, kurumsal kontrol.

a) İkna, önerme, eğitme ve ödül gibi belli olumlu mekanizmalar kişileri sosyal olarak onaylanmış tutumlara sahip olma ve onaylanmış davranışları uygulama konusunda etkilemeye yararlar. Diğer kontrol formları olumsuz olarak terimlendirilebilir: Tehdit, emir, buyruk, zorlama ve cezalandırma gibi. Bunlar kişileri antisosyal davranış ve tutumlardan önlemek için kullanılırlar.

Toplum ve gruplar kişileri belli şeyleri yapmaya, diğerlerinden de sakındırmaya çalışırlar. Fakat olumlu ve olumsuz kontroller arası bu karşıtlık sadece soyut düzende yapılabilir. Gerçekte her iki kontrol formu da somut düzende sosyal uyumluluk hedefine doğru birlikte işlerler. İnsan güdülenmesi karmaşıktır. Birey ya ödül aradığı için ya cezalandırılmaktan kaçınmak için veya aynı anda bu iki yaptırım çeşiti için sosyal olarak onaylanmış tarzlarda davranır.

b) Başka bir sınıflama resmi ve gayri resmi kontrol ayrımıyla yapılır. Her toplum ve grup, sosyal uyumluluğu sağlamak için resmi olarak tasarlanmış belirli ölçüleri kurumlaştırır. Bunlar siyasal otorite tarafından kurulmuş kamu anlaşmaları, düzenlemeler ve yasalardır. Bir spor klübünün yönetmeliği, bir okulun resmi kuralları gibi. Resmi olarak adlandırılmalarının sebebi dikkatlice planlanmış olmaları, açıkça ve resmen ilan edilmiş olmaları ve yasa koyucuların otoritesini kabul eden herkes için zorunlu olmalarıdır. Resmi kontrol için ayrıca bir dizi zorlayıcı prosedür de vardır.

Gayrı resmi sosyal kontrol daha incedir, fakat resmi kontrol kadar etkilidir. Bunlar "herkesin bildiği" tür davranışları uygulatmak için kullanılırlar. Açıkça sosyal olarak onaylanmayan örüntüleri yasaklarlar. Kişiler, alkış veya kutlama ile ifade edilmese bile çevrelerindekilerinin onayı hakkında bir anlayışa sahip oldukları için, davranışlarının ne zaman başkalarınca kabul edilebilir olduğunu genellikle gayrı resmi olarak bilirler. Aynı zamanda kişiler ne zaman küçük görüleceklerini veya gülünç olacaklarını veya uygunsuz davranışları yüzünden ne derece bir sosyal iteklenmeye konu edileceklerini de gayri resmi olarak genellikle bilirler.

c) Üçüncü sınıflama olan grup ve kurum kontrolünü daha ayrıntılı olarak aşağıda inceleyeceğiz. Kısaca grup kontrolü hem kontrol eden hem kontrol edilen üzerinde bilinç, gönüllülük veya kasıtlı hareket yoluyla uyumun kurulmasını sağlar. Kontrol olumlu veya olumsuz, resmi veya gayrı resmi olabilir. Ama önemli olan kontrolün

kasıtlı ve örgütlü olmasıdır. Kurumsal kontrol bireyin, kültürel çevresine bilinçsiz ve us dışı tepkisidir. Kişi uzun deneyimleri sonunda kültürün alıştırdığı davranış örüntülerine düşünmeksizin uyar.

KİŞİ VE SOSYAL KONTROL

Kontrol edilen kişi bir robot değildir. Kişiler toplumların mekanik kuklaları veya kültürlerinin hareketsiz ürünleri değildir. Sosyalizasyon genellikle kişiye dışından dayatılan bir süreçtir ve kişi üzerinde etkilidir. Fakat unutmayalım ki hem süreçlerin hem de durumların aktörü kişidir. Kişi sosyalizasyon sürecine ve kültürel durumlara tepkide bulunur ve bunlar içinde eylemde bulunur.

Yukarıda kişinin düşünen ve karar veren canlı olduğunu belirtmiştik. Kişi soyut bilgi biriktirebilir ve bu bilgiyi planlama ve kendini yönlendirme için kullanma yeteneğine sahiptir. Kişinin kültürel güçlerin zavallı bir kurbanı olmaktan fazla bir şey olmadığını sanmak bilimsel açıdan saçmadır. Ancak şurası da açıktır ki, kişi sosyal alışkıların yaratısıdır. Kişi her düşünce ve hareketi planlayabilir ve yansıtabilir. Rutin davranışlara kendini uyarladığı zaman yaşamın çok daha basitleşeceğini bilir.

Bu örüntüleştirme veya rutinleştirme vahşi hayvanların ehlileştirilmesinde kullanılan etki tepki sürecinden oldukça farklıdır. İnsanoğlu için kendini kontrol, sosyal kontrolün özsel bir parçasıdır. Bireylerin kendini kontrol edemediği, sosyal olarak kontrol edildiği "insanlıktan çıkarıldığı", "beynin yıkandığı", fizik veya psikolojik işkence yoluyla sorumsuzlaştırıldığı yerler sadece çok ender ve uç örneklerdir. Bu bireyler ve zekaca normalaltı olanlar için sosyal kontrol terimini kullanmak doğru değildir.

Normal kişiler niçin sürekli olarak sosyal kontrole boyun eğerler? İnsanın alışkanlık oluşturan hayvan olduğunu söylemek, alışkanlıkların formlaştırılması aşaması yoluyla sosyalizasyon sürecine geri dönmek demektir. İnsanın doğal olarak uyum yapan hayvan olduğunu söylemek de yine insan davranışının diğer bir genel açıklamasına geri dönmek demektir. İnsanın yararcı ve kendi çıkarını düşünen olarak adlandırılmaları da aynen bunlar gibidir.

Kültürel norm ve baskılara uyma gerçeği hiçbir örneği gerektirmeyecek kadar açıktır. Problem, bu uymanın arkasındaki bilinç ve güdülerden kaynaklanmaktadır. İnsanoğlunun kendi iyiliğini aradığına kuşku duymuyoruz. İnsanlar onaylanan norm ve standartlara bilinçli olarak uyarlar. Çevrelerindekilerinin onayını ararlar, çünkü

bu kişiler statü tanıklarıdır ve sosyal statü elde etme bireyin çıkarına yarar.

Tüm bu güdülerin yanısıra şurası da bir gerçektir ki, her normal sosyal kişi bir doğru ve yanlış anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayışın ifadelerinin çoğu sosyalizasyon sürecinde ortaya çıkar fakat ifadenin kaynağı yine de insanın vicdanıdır. Sosyal kişi toplum içinde yaşayarak ve kültürel beklentileri öğrenerek bilincini nasıl kullanacağını öğrenir. Bilme ve yargılama gibi doğal yeteneklerin yanısıra yanlış ve doğru duyguları da insanın niteliklerindendir. Bunlar sadece insanoğlunun karakteristiğidir. Bu nedenle de sadece sosyal kişinin karakteristiğidir ve, kişilerinneden sosyal kontrole boyun eğdiğinin tek olmasa bile son kişisel açıklamasıdır.

GRUP KONTROLÜ

Her grubun sürekliliği için önemli olan, belli derecelerde uyum gösterilmesi ve bazı sosyal kontrollerin uygulanmasıdır. Birincil gruplar uyuma ikincil birliklerden daha çok gereksinirler. Ayrıca kullandıkları kontroller arasında bir farklılık vardır. Birincil grup üyeleri sosyal kontrole gönüllü, kendiliğinden ve gayri resmi bir boyun eğme sergilerler. İkincil gruplarda ise kontrol çok daha gayrı kişisel ve formaldir.

Kontrol ve uyum konusunda daha ileri bir farklılık temel grupların analizinde karşımıza çıkar. Her bir temel grup sayısız altgruplarıyla birlikte insanları kendi inanç ve davranış normlarına uydurmaya çalışır. Bu temel grupları her birinde uygulanan kontrolün miktarı ve yakınlığına göre mevkilemek olanaklıdır. Bu mevkileme, temel grup içinde gerçekleştirilmekte olan davranış örüntülerinin önemine göre yapılmaktadır.

Grupların törenlerine, göreneklerinden daha çok, uyum gösterilmesi beklenir. Bu, grubun tüm davranış örüntüleri üzerine aynı baskıyı yapmadığını gösterir. Daha önce belirttiğimiz gibi sosyal baskı çeşitli biçimlerde olabilir. Sosyal baskı yüksek değerlerin bulunduğu ve katılmanın geniş ölçüde sağlandığı alanlarda en çoktur. Bu, sosyal kontrol ile sosyal baskının pek çok ortak noktası bulunduğunu söylemenin başka bir yoludur. Yüksek düzeyde kuttörenleşmiş davranışların bulunduğu gruplarda kişilerin tüm davranış kalıplarına her an, kesin uyum göstermesi istenir.

a) Grup üyeleri arasında en yakın kontrolün bulunduğu gruplar eğitim ve ailedir. Bu gruplarda kişilerin sosyalisazyonu çok

önemlidir, yakın sosyal ilişkiler vardır, değerlere büyük önem verilir ve normlara uyum grubun açık hedefidir. Yine bu gruplarda çeşitlilik ve seçme özgürlüğü çok azdır. otoriteye sahip kişiler kolaylıkla tanınabilirler. Üyeler de kuralları gözetmenin grubun süredurumu ve kendi refahlarını sürdürmek için temel olduğunu bilirler.

b) Ekonomik ve siyasal gruplar da sosyal kontrollerinin gücüne göre mevkilenirler. Ekonomik etkinliklerdeki işlev, zaman ve prosedürle ilgili beklentiler genellikle katı ve resmidir. Böylece birey ya uyum gösterme ya da çekip gitme seçeneklerinden birini seçme dışında başka bir yol bulamaz. Siyasette de yurttaş yürürlükteki düzenlemelerle karşı karşıya geldiğinde uyum göstermek zorundadır. Siyasal grup ile ekonomik grubun kontrolleri güçlülük açısından farklılık göstermez ancak uygulanma sıklıkları değişebilir.

c) Boş zaman değerlendirme ve din grupları, üyeleri üzerinde en az kontrole sahip olan gruplardır. Bu gruplar genel olarak diğerlerinden daha gevşek dokuludur. Bu gruplarda bireyler için daha çok özgürlük ve seçim sözkonusudur. Bireylerin katı uyum göstermesini sağlayacak ne olanakları vardır ne de böyle bir zorlamaya gereksinirler. Bu grupların hedefine, üyelerinin katı kontrolleriyle değil, gönüllü işbirlikleriyle ulaşılmaya çalışılır. Öte yandan sıkı disiplinli ve otoriter gerek din, gerek boş zaman değerlendirme grupları da bulunabilir. Bunlarda da sosyal kontrol ve uyum bir derece konusudur.

Grupların sosyal kontrol açısından mevkilenmelerinin zamandan zamana ve toplumdan topluma değişebileceğini de belirtelim. Totaliter bir sistem demokratik sistemden farklı olacaktır; totaliter sistem tüm kontrolleri sıklaştıracak ve siyasal gruba itaat edilmesi gereğini vurgulayacaktır. Dini değerlerin yüceltildiği bir kültürde ise ekonomik değerler ikinci plana itilecek, kutsal normlara bağlılık üzerinde durulacaktır. Ancak tüm bu çeşitlenmelere karşın grup kontrolünde bir mevkilenme düzeni yine de hep var olacaktır.

KURUMSAL KONTROL

Kişilerin bilinçsiz tepkilerinde de gözlenebileceği gibi kurumsal kontrol, örüntüleşmiş kültürel çevrenin etkisini taşır. Sosyolojik kavramsal çerçevemizden kişilerin örüntüleri, grupların kurumları ve toplumun da kültürü kullandığını görmüş bulunuyoruz. Kültürel örüntü ve kurumlar bize sadece kişilerin ne yaptığını göstermez, fakat ne yapmalarının beklendiğini de gösterir. Örüntüleşmiş

davranışın bu beklenti ve talepleri kültürün bazı anlamlarda kendiliğinden zorlayıcı olduğuna işaret eder. İşte kişiler üzerindeki kurumsal kontrolden kast ettiğimiz de budur. Kurumsallaşmış davranış "yapılacak şey" dir ve bu gerçek kendiliğinden sosyal baskı doğurur.

Sosyal kontrolün analizi hem gurp baskısı hem de kurumsal baskının anlaşılmasını gerektirir. Kurumsal baskı büyük ölçüde gayrı kişisel ve bilinçsizdir. Kurumsal baskı bireyin şu veya bu özel davranış örüntüsüne yöneltilmesinden çok, davranış üzerindeki genel çevresel etkidir. İki çeşit kontrol birlikte bulunur. Grup bireyin uyumunu sözel olarak talep eder, fakat kurumsallaşmış örüntüler herkesçe izlendiği için grup aynı zamanda bireye bir uyum örneği de sağlar. Aynı davranış örüntüsünün benzer tarzlarda sürekli yinelenmesi kişiler arasında o davranış örüntüsünün onaylanmasına ve kabul edilmesine yol açar. İşte bu nedenlerdir ki, alışkının hem zorladığını hem de zorlandığını söyleyebilyoruz.

Bir toplumdaki temel grupları yaptığı sosyal baskının miktar ve derecesinden oluşan mevkilenme düzeni, bu grupların ait olduğu kurumların bakış açısından analiz edildiğinde daha açıklıkla görülebilecektir. Sözgelimi aile ve eğitim kurumlarıyla özdeşleştirilen töreler, boş zaman değerlendirme ve siyaset kurumlarının törelerinden daha güçlü örüntüleşmişlerdir. Ve kuşkusuz sonuç olarak da daha uzun süreli ve daha güçlü bir baskı sergilerler.

Kurumsal çevre kişinin davranışı üzerinde kontrolde bulunur. Ancak başka bir bakış açısından kurumların birbirleri ve toplum ile kültür üzerinde de çeşitli derecelerde olmakla birlikte sosyal baskı uyguladıkları gözlenebilir. Yukarıda her kültürde daha çok uyum gerektiren ve diğer kurumlardan daha çok etkili olan bir mihver kurumun bulunduğunu söylemiştik. Çeşitli kültürlerden örnekler alarak hangi kültürde hangi kurumun başat olduğunu gösterebiliriz. Mihver kurumun uyguladığı çevresel kontrol, kültür içindeki kurumsallaşmış davranışları etkiler. Her kültürde kontrol, kültür içindeki kurumsallaşmış davranışları etkiler. Her kültürde temel kurumların bulunması zorunluluğundan dolayı, mihver kurumun bu kontrolü diğer kurumları ne tahrip edebilir ne de zedeleyebilir.

Kurumsal kontrolün etkililiği toplumdan topluma, aynı toplumda da zamandan zamana değişebilir. Geleneklere bağlı kişiler dinamik, hareketli, bireyselci toplumun kişilerine göre uzun dönemli davranış örüntülerini daha çabuk kabul ederler. Yaşlılar da gençlere göre kurumsal kontrole daha kolay uyarlar.

LİDERLİK VE SOSYAL KONTROL

Grup kontrolü ve kurumsal kontrol üzerine söylediklerimizden liderlerin etkisinin önemsiz olduğu sonucuna varılmamalıdır. Başat kişiliklerin varlığı ve eylemleri kişilerin sosyal norm ve standartlara uymasını sağlamada önemli bir araçtır. Liderler etkililik, kullandıkları teknikler, hizmet ettikleri grup tipi ve başka biçimlerde sınıflandırılabilirler. Liderleri sosyal kontrol açısından şöyle betimleyebiliriz;

a. Pozisyona bağlı liderlik bir kişinin grup veya toplumda sahip olduğu statü başatlığına işaret eder. Liderlik atfedilen kişi ya soylu bir ailede doğmuştur ya da bürokrasi veya hiyerarşide bir pozisyonu doldurmaktadır. Lider nitelemesi bu kişiye sadece doldurduğu pozisyondan dolayı verilmektedir. Birtakım hizmet ve programlara "adımı veren kişi" olarak görülürler. Kişisel olarak sahip oldukları özel bir hüner veya yeterlilikleri bulunmayabilir.

b. Öte yandan kişisel liderliğin büyük kısmı bir şeyi başarmış olmaktan kaynaklanır. Birey liderlik niteliklerine sahiptir. İzlediği sosyal rolündeki başarısı yüzünden doğrudan vaya dolaylı olarak başkalarının davranışları üzerinde etkili olur. Kişisel liderliğin bilinen üç genel kategorisi şunlardır:

Uzman liderlik teknik yeterlilikte gösterilen bir liderlik tipidir. En iyi beyin operatörü en iyi atom fizikçisi, en iyi avukat gibi. Bu kişiler başkaları üzerinde kontrol kurmak için bilinçli bir mücadeleye girmeseler bile alanlarında liderdirler. Pek çok örnekte ise bu tür liderliğin başka alanlara da transfer edilerek etkisinin genişletildiği görülmektedir. Sözgelimi bir matematik uzmanı, uzmanı olmadığı siyaset,din, sanat gibi alanlarda görüşlerini ifade ederek liderliğini bu alanlara transfer edebilir. Görüşleri yanılgılı bile olsa yine de bu farklı alanlardaki kişilerce dinlenilmeye değer bulunur. Çünkü kişiler "önemli" birisinin açıklamalarını kabul etme eğilimi taşırlar.

Karizmatik liderlik bir bireyi sahip olduğu ve sergilediği belli çoşkusal niteliklerle bağlantılıdır. Karizmatik lider çevresindekileri kendinde çeşitli sezgiler bulunduğuna inandırtabilir. Karizmatik lider başkalarını kendine adatır, ve buna dayanarak da o kişiler üzerinde etkide bulunur. Başkaları karizmatik lidere yürekleriyle inanırlar. Tarihsel kahramanlar, ülkenin kurucuları, büyük olaylardaki kurtarıcılar, başarılı generaller, peygamberler karizmatik kişilerdir.

En yaygın liderlik tipi *iş-becerici* tipidir. İş-becerici liderlik

genellikle yürütmede başarı ve bir parçada karizma ile birlikte bulunur. İş-becerici lider karmaşık gibi görülen problemlerin üzerinden gelmeyi başarır. Problemle ilgili tüm yönleri kavrayıp, çözüm konusunda isabetli kararlar verebilir ve kararını da sonuna kadar yürütür. Bu tip liderler başkalarına nasıl iş verileceiğini ve başkaları üzerinde nasıl otorite kurulacağını bilir. Bunların yürütme, iş başarma yetenekleri bir meslekle sınırlı değildir. Üst düzey bir örgütleyicidirler. Yönetimde, sanayide veya diğer örgütlenmiş sistemlerde başarıyla çalışabilirler.

İLETİŞİM VE SOSYAL KONTROL

Davranışa ilişkin beklentilerin bir yoldan o davranışa uyacak kişilere iletilmesi gerekir. Davranışın yasaklanması veya onaylanmasına ilişkin bilgiler bireye, tüm sosyalisazyon mekanizmalar kanalıyle -yazılı ve sözlü dil, simgeler, örnekler- iletilebilir. Grup veya liderin önemli normlarını üyelerine iletememesi durumunda uyum ve kontrolün sağlanması da olanaksızlaşacaktır.

Kasıtlı ve bilinçli bir sosyal kontrol sisteminde en yaygın iletişim formu emirdir. Emir "yap" ve "yapma" ile ifade edilir. Emir ya yeni bir yasadır, ya da eski bir yasanın gözden geçirilmişidir. Emir düzen veya otoriteyi temsil eden kişilerin kararıdır. Pek çok örnekte özellikle birincil ilişkilerde ve gruplarda emir, gerekçe ve açıklamalarla birlikte verilir.

Sosyal uyumu sağlamada en ince planlanmış formlardan biri de reklamdır. Reklamcı, kişilerden ne yapmalarını istediğini kesin bir biçimde açıklamalıdır. Reklamcı ürününe karşı olumlu bir tutum oluşturmaya çalışmanın ötesinde aynı zamanda kişilerin ürününü isteyip almalarını da istemektedir. Belli değer ve kavramsal örüntülere uyum sağlamada diğer bir kasıtlı araç da propagandadır. Propaganda amacı ve doğası gereği reklam kadar inceliklerle bezendirilemez. Fakat yine de sosyal kontrolün güçlü bir aracıdır.

Toplumun kültürünü gelecek kuşaklara aktaran bir kanal da eğitim sürecidir. Eğitimin sosyal amacı kişilerin kültürün en yüce davranış normlarına uymak ve bu normları kabul etmek üzere yetiştirmektir. Eğitim, resmi eğitim sistemi aracılığıyla gerçekleştirilir. Eğitimin sonul ürünü ise toplumda hangi davranışın onaylandığını hangisinin onaylanmadığını bilen ve uyumlu bir üye olarak toplumda yerini olan kişidir.

İnsanoğlunun çevresi, kendi ve geleceği üzerinde düşünmesi gibi, her sosyal grup da birtakım planlar yapar. Grup üyeleri ve özellikle liderler grubun işlev ve hedefleri ile bunların düzenlenme ve yürütülmesinin gerekliliğinin bilincindedirler. Hatta oldukça nedensel ve kendiliğindenmiş gibi görünmelerine karşın birincil gruplar bile planlamaya dayalı öngörü ve karar verme prosedürlerini gerektirirler. İkincil birlikler ise bütçe hazırlar, toplantı yapar, seçim düzenler, hedeflerine uygun programlar yayınlar ve başarı ya da başarısızlıklarının analizini yaparlar. Tüm bunlar planlamanın tüm örgütlenmiş gruplar ve toplum için son derece önemli olduğunu gösteren basit örneklerdir.

Sosyal mühendislik sadece planlama değil, aynı zamanda sosyal eylem ve planların gerçekleştirilmesi anlamlarına da gelir. "Mühendislik" parçaların inceden inceye analizine, parçaların işlemesi için özel bir teknik tasarıma ve bunlarla belirli sonuçların elde edilmesi için hazırlanmış programlara da işaret eder. Bu tanımlama kuşkusuz mekanik bir analojidir. Sosyolojik olgunun bu biçimde yorumlanabilmesi için öncelikle iyice anlaşılması gerekir. Analiz edilen temel birimler davranış örüntüleri, sosyal kişiler ve bunların çeşitli bileşimleridir. Yukarıda bunların belirli bir hedefe doğru hangi koşul ve sınırlamalar çerçevesinde işlediğini görmüştük.

Sosyal kontrol açısından sosyal mühendislik, grup yaşamının önemli problemlerinden biridir. Daha önce sosyalizasyonun kişinin topluma alıştırıldığı ve kültürün örüntülerini öğrendiği bir süreç olduğunu görmüştük. Sosyalizasyon, onaylanan norm ve standartlara genel bir uyumun gösterilmesini gerektirir. Problem birey ile gruplar arasındaki ilişkiden çıkar. Mühendislikte bireyin gönüllü ve kendi kararına bağlı işbirliği en alt düzeydedir. Sonuca ulaşmak için bireyler üzerinde yeterli kontrol uygulamayan bir mühendislik anlamsızdır.

Mühendislik olmaksızın da, sosyal kontrole sahip olunabilir. Fakat birtakım kontrol ve uyumlar olmaksızın etkili bir sosyal mühendislik olanaksızdır. Etkili bir sosyal mühendislik kişilerin hem planlamaya hem de sosyal desenin yürütülmesine katılmasını sağlar. Sosyal hedeflerin neler olduğunu, planın yürütülme hızı ve uygulanacak baskı ve yaptırımların çeşitli bu konulardaki eğilimler hakkında genel de olsa bir bilgiyi gerektirir. Bunlara ek olarak etkili bir

sosyal mühendislik için, önerilen değişiklikten, değişime konu olan kişilerin de haberi olması ve konuyu iyice anlamaları gerekir.

5. SAPMA

SAPMA

Önceki bölümlerde sosyal değişmenin bir var oluş tarzından başka bir var oluş tarzına geçiş, sosyal kontrolün de değişme veya süreklilik yoluyla sosyal uyumluluğun sağlanması olduğunu belirtmiştik. Gerek sosyal değişme gerek sosyal kontrol düzenlemeler ve normlarla ilgilidir. Her ikisi de yürürlükteki rutinleşmiş sosyokültürel olgulardır. Değişme sosyal yaşamın doğasında vardır. Konrol ise toplum ve kültürün zorunlu koşuludur. Kasıtlı sosyal değişme kültürdeki değer ve normlara doğru yöneltilir. Aynı biçimde kasıtlı kontrol de kişilerin bu değer ve normlara uyumunu sağlamaya yöneliktir.

SAPKIN VE ANORMAL

Sosyal ve kültürel sapma anormallik ve düzensizlikle ilgilidir. Sosyal bilimciler "normal" terimini standartlaşmış, örüntüleşmiş, geçerli ve karakteristik olan şeyler için kullanırlar. Kuşkusuz bu, davranış ve yapı düzenliliklerinin sayesinde neyin "anormal" olduğunu keşfettiğimiz ve kanıtladığımız normlar olarak kullanıldığı anlamına gelmektedir. Normal davranışın toplumun onayı, anormal davranışın toplumun onaylamaması ile karşılandığı ve sapma incelemelerinin kültür değerleriyle ilişkili olduğu sayıltısından hareket edilir. Öte

yandan sapmanın incelenmesinde gözlemcinin öznel kanılarının yeri olmamalıdır.

Sosyal kontrol kişileri kültürün normal örüntülerine uygun hale getiren bir mekanizma, sapma ise kişilerin kültürün "kontrolünden kaçtığı" bir süreçtir. Normal tarzlarda davranmayan kişiler, yani beklenen, geçerli davranış düzenliliklerine uymayanlar anormal veya sapkın olarak adlandırılırlar. Bunlar normsuz veya anomik değildir. Her ussal insan öznel düzeyde bir dizi davranış normları sergiler. Eğer bu öznel normlar kültürde ortaklaşa kabul edilen normlardan farklı ise, bu kişi bir sapkın olacaktır. Sosyolojik açıdan toplumdaki normal kişiler toplumun ortak inanç ve davranış örüntülerini paylaşan kişilerdir. Bu örüntülerden ayrılanlar sapkın olarak adlandırılırlar.

OLUMLU VE OLUMSUZ SAPMA

Her kültürde hem ideal hem de gerçek davranış örüntüleri bulunur. İdeal örüntüler kültürdeki en yüce değerleri yorumlar. Temel ilkeler halinde ifade edilirler fakat bu ideal örüntülere hiçbir zaman tümüyle ulaşılamaz. Gerçeklikteki davranış örüntüleri uyum veya sapma normları olarak kullanılabilirler. Töre ve folkwayler sosyal bilimcinin sapmayı ölçebileceği normal düzenlilik, tekbiçimliliklerdir.

Olumlu sapma, ideal davranış örüntüleri yönünde bir sapmadır. Toplumun yücelttiği ideal normlara ve kişilerin "daha erdemli" olarak adlandırdığı davranış formlarına doğru yöneltilen bir uyumdur. Olumluya ve yukarıya doğru sapan kişi veya grup ortalamayı, alışılageleni, uygulanagelen davranış ve düşünce örüntülerini "yukarı çeker". Bu çeşit sapkın, olağanüstü bir kişidir; azizdir, kahramandır, örnek kişidir. Böyle kişileri somut sosyal durumdan çok halk öykülerinde tanırız.

Yaşamları boyunca radikal ve fanatik olarak tanımlanan pek çok tarihsel kişi daha sonra olumlu sapkın olarak tanımlanmıştır. Zaman zaman bazı siyasal ve dini devrimcilere işkence yapıldığı, kaşif ve mucitlerin alaya alındığı görülür. Aynı durum bazı sosyal reformcular ve yenilikçiler için de geçerlidir. Bu örnekler olumlu sapkınların tanınması için zaman perspektifinin önemli olduğuna ve bilim adamının gözlemde bulunurken hem hoşgörülü hem de nesnel olması gerektiğine işaret eder.

Olumsuz sapma onaylanmayan, aşağı ve yetersiz davranış örüntüleri yönündeki sapmadır. Kültürdeki standartaltı, gerçek

örüntülerin "aşağısında" olan davranış tarzlarının sergilenmesi anlamına gelir. Standartaltı davranış, sosyolojide tartışılan en yaygın sapma formudur. Sosyal problemlerle ilgili kitaplar olumsuz sapma davranışları konu ederler. Bunlar toplumdaki kabul edilebilir davranış düzeyinden daha aşağıda yer alan davranışlardır. Olumsuz sapkın kişi ve gruplar genellikle kendi toplumları tarafından aşağı sosyal statülere yerleştirilirler.

Bu noktada kültürdeki töre, folkway ve göreneklerin birbirinden ayrılmasında kullanılan indeksleri anımsamak yararlı olacaktır. Gerçekleştirilen davranış örüntülerinin, uygulanan sosyal baskının miktarı, kişilerin uyum gösterme genişliği ve benimsenen değerlerin derecesine bakılarak ölçülebileceğini yukarıda belirtmiştik. Aynı biçimde bilimsel bir sapma analizi de, bu üç indekse göre sapkın davranışın ölçülmesiyle gerçekleştirilebilir.

Analizin güçlüğü bu indekslerin bileşik halde kullanılması gereğinden kaynaklanır. Genelde, olumsuz bir sapkın davranış düşük sosyal değerlerle birlikte bulunur ve birkaç kişi tarafından sergilenir. Suç ve benzeri antisosyal davranışlar bu betimlemeye kolaylıkla uyarlar. Üst ve daha erdemli davranışa yönelen olumlu sapma ise kültürün en yüksek değerlerine uyar fakat diğer iki niteliğe (yaygınlık ve baskı miktarı) uymaz. Olumlu sapkın kişilerin sayısı aynen olumsuz sapkın kişilerin sayısı gibi azdır. Olumlu sapma davranışın sergilenmesini sağlayacak sosyal baskının miktarı da azdır. Öte yandan olumlu sapma her ne kadar kültürün en yüce değerleriyle uyum içinde ise de yine de bir sapmadır ve böyle adlandırılmalıdır.

OLUMSUZ SAPMA TİPLERİ

Sapkın kişiler ortalama kişi ve ortalama davranış çeşitleri ile karşılaştırıldıklarında farklı ve anormal olarak görülürler. Fakat her toplumda çeşitli derece ve biçimlerde anormallikler bulunur. Kişiler aşırı uyumsuz veya sadece orta düzeyde uyumsuz olabilirler. Fiziki, psikolojik, moral veya kültürel açılardan anormal olabilirler. Böyle bir yaklaşım ile açıklama değil fakat sınıflama yapılır. Ancak şurası da belirtilmelidir ki, kısmi bir sapma açıklaması çok öncelikle bir sınıflama yapmak için daha yararlıdır.

a) Olumsuz sapkınların bir kategorisini zihinsel bir eksikliği ve psikolojik uyumsuzluğu olanlar oluşturur. Bu kişiler çeşitli derecelerde olmakla birlikte, davranış yanlışlığı içindedirler. Çünkü kendilerini toplumda normal olarak kabul edilen davranış tarzlarına

uyarlamaya muktedir değildirler. Moronlor, idiotlar ve basit-zekalı kişiler ile ciddi psikolojik ve nevrotik rahatsızlıkları olanlar bu sınıfa girer. Antisosyal davranışları zaman zaman tedavi edilemeyecek düzeyde olabilir.

Bu çeşit olumsuz sapkınların "gerçeklikle temaslarının kopuk" olduğu söylenir. Gerek kendilerinin gerek çevrelerindekilerin korunması için bu kişilerin toplumun koruması altına alınmaları gerekir. Toplumda normal olarak görülen gerçek örüntüleri bilmedikleri ve bu örüntülerin gerekleri ile çakışmadıkları için bu kişilerin davranışları garip ve eksantriktir. "Sapkın" olarak adlandırılmaları moral veya etik bir yargılamanın sonucuna dayanmaz. Çünkü hareketlerinden sorumlu değildirler.

b) Fizik veya organik olarak sorunlu kişiler diğer bir olumsuz sapkın kategorisini oluştururlar. Bunlar da toplumdaki normal yaşam örüntüsünü izleyemezler. Ancak psikolojik ve moral açıdan anormal olan sapkınlardan oldukça farklıdırlar. Sağır-dilsizler, kötürümler ve kronik hastalar hem kendileri hem de toplum için bir sorundur. Kişisel yetenekleri ve eğitilmeleri sonunda belli derecelerde topluma ve kültüre katılmayı öğrenebilirlerse de normal ve kabul edilebilir davranış düzeylerine hiçbir zaman ulaşamazlar.

c) Bağımlı sapkınlar üçüncü kategoriyi oluşturur. Normal yapı içinde çok az bir sosyal statüye sahiptirler fakat yine de toplum içinde bulunurlar. Toplumla tüm bağlarını koparmamışlardır. Örnek olarak terkedilmişleri, sürgünleri, toplumdan uzaklaşanları ve dilencileri gösterebiliriz. Reşit olmamış çocuklar ile kimsesiz çocuklar da bu kategoriye girer. Aslında kimsesiz çocuklar iyi bir sosyalizasyon sürecinden geçerek yetişkinliklerinde normal sosyal kişiler olarak toplumdaki yerlerini alabilirler.

d) Suçlu veya kabahatli sapkınlar toplumda psikolojik, fiziki ve bağımlı sapkınlardan daha farklı yargı standartlarıyla değerlendirilirler. Suçlular, kültürün değer normlarını kasten bozan uyumsuzlardır. Bu nedenle de, hareketlerinden sorumlu oldukları için, toplum tarafından cezalandırılırlar. Bu kişilerin sapma davranışları hafiften ağır suçlara kadar, iyi bilinen suçlardan ender karşılaşılan suçlara kadar değişebilir.

SAPMA VE SOSYAL ROLLER

Davranış tekbiçimlilikleri sosyal roller açısından anlamlı bir biçimde analiz edilebilir. Kişi, beklenen sosyal rollerinden saparsa

tekbiçimlilik ve düzenlilik de ortadan kalkar. Rol, bilinen bir hedefe yönelmiş belli bir gereksinme ve işlevi karşıladığı ve uyumluluk da kültürel açıdan önemli olduğu için, analizimizde bize ipucu sağlayacaktır. Etkili ve dengeli bir sosyal kişilikte tüm sosyal roller normal ve beklenen tarzlarda oynanır.

Analizin rol açısından yapılması bizi, bir kişinin tümüyle iyi veya kötü veya sosyal kişiliğin bir toplam durumu olduğu gibi aşırı basitleştirmelere düşmekten korur. Yeterli bir rol analizi ile pek çok uyumsuzun aslında sadece kısmi bir sapkın olduğunu, pek çok uyumlunun da arada sırada anormal olarak davrandığını kavrayabiliriz. Mutlak bir uyum sosyolojik olarak olanaksızdır. Çünkü hem uyum hem de sapma kişi, rol ve kültüre göre değişebilir.

Rol-içeriği kavramından baktığımızda toplumun, göreneklerin yerine getirilmesinde belli derecelerde çeşitlenmelere ve sapmalara izin verdiğini görürüz. Bu izin verici tutum, folkwaylerde güçlüdür, ama törelerde açıktan açığa bir yasaklamaya dönüşür. Sözgelimi anababa rolünü oynayan bireyler çocuklarına olan zorunlu görevlerinde seçme hakkına sahip değildirler. Çünkü sapılan örüntü, töreye girmektedir. Dolayısıyla böyle bir sapma toplumca hoşgörülmez. Öte yandan görenekler düzleminde anababanın belli bir seçim özgürlüğü bulunur. Sınırlama sadece aşırı eksantriklikler içindir. Örneğin hiçbir baba çocuğunun açlıktan ölümünü istemez ama babalar çocuklarının bazı yemekleri yemelerini önleyebilirler.

ROL SAPMASI VE SOSYAL KİŞİLİK

Toplumun onayladığı, beğendiği bir sosyal kişilik, rollerini "karıştırmama"yı öğrenerek sapmadan sakınır. Toplum kişiyi yargılarken, kişinin kendini uygun zaman, durum ve gruba uyarlama ve rolün davranış beklentilerine uyma yeteneği üzerinde durur. Ama genellikle sosyal kişilikteki sapma, bir rolün diğerleriyle yer değiştirmesi biçiminde ortaya çıkmaz. Örneğin ekonomik grupta bir korist rolünü oynama gibi. Bu, toplam bir uyumsuzluktur ve diğer katılanlar tarafından da doğru dışı bir anormallik olarak görülür.

Rol sapması daha çok, çeşitli rollerin oynanışındaki aksamalarda ortaya çıkar. Sözgelimi bir erkek ailesel, dinlenmesel ve siyasal rollerini başarıyla oynayabilir fakat iş rolünde başarısız olabilir. Biz bu erkeği diğer rollerinde başarılı olduğu gerekçesiyle iş rolünde de başarılıymış gibi görmeyiz. Bir erkek çocuk ailesi içinde son derece haylaz olabilir, ailesel rol beklentilerinde başarısız olabilir ama bu durum

onun okulda da başarısız bir öğrencilik rolü sergileyeceği anlamına gelmez.

Bireylerin oynadığı sosyal rollerin karşılaştırılması sonunda her kişinin bazı derecelerde sosyal sapma içinde bulunduğunu görebiliriz. Bu noktada yeniden töre, folkway ve görenekler arası farkı anımsamak ve sapmanın da çoğunlukla normalden geçici bir uzaklaşma olduğunu kavramak gerekmektedir. Hatta, normal sosyal kişilikte bile, sosyal rolün bazı görünümlerinden sapma sözkonusu olabilir. Toplum sapma davranışlara belli derecelerde esneklik tanımıştır. Yine belli sınırlar içinde kalmak koşuluyla bazı sapmalar hoşgörülür, hatta beklenir de. Orada ya da buradaki bir "kayış" güçlükle farkedilir, bazan kişiyi "daha ilginç" kıldığı için onaylanır bile. Ancak, bir sosyal rolde sürekli olarak uyumsuz olan bir kişi, diğer rollerinde tümüyle uyumlu da olsa, kesinlikle sosyal sapkın tanımına girer.

KURUMSALLAŞMIŞ SAPMA

Davranış örüntüleri kurumsallaşmış olduğu için normal kişinin de bu kurumların genel taleplerine uyması gerekir. Sosyal rollerin bireylerce aksamasız olarak oynanması genellikle kültürün çeşitli kurumları arasında belli bir derecedeki uyumsuzluğun, ya sonucudur ya da bu uyumsuzlukla birlikte bulunur. Din kurumunun en yüce değerleri ekonomi veya siyaset kurumunun değerlerine ters düşebilir. Bu çeşit kurumsal uyumsuzluk veya kişi dışı sapmalar hemen hemen her kültürde bulunur. Ve, sapmayı uyum eksikliği olarak tanımladığımız için de en iyi örneğini genellikle mihver kurumun normları ile diğer kurumların normları arasındaki uyumsuzlukta görebiliriz.

Tüm temel kurumları derinliğine etkileyen soyut kültürel ethosun ötesinde, somut yaşamda kişiler tüm kurumsal normları mihver kurumun normlarına göre ölçme eğilimindedirler. Kültür aile ve akrabalık değerleri ile donanmışsa tüm diğer kurumsal düzenlemeler bununla uyuşturulur ve uyuşmayan örüntüler de sapma olarak görülür. Bu anlamda sapma, az ya da çok tüm uyumsuzluklar için kullanılan bir kavramdır.

Sosyolojik analizin en karmaşık problemlerinden biri her kültürün örüntüleşmiş ve açıkca onaylanmış davranış sapmaları içermesi gerçeğinden kaynaklanır. Antropologlar ilkel boylarda bazı çılgınlıkların bulunduğunu ve bu çılgınlıkların bireylerdeki gerilimin

boşalmasını sağladığını belirtirler. Açıklanması nasıl olursa olsun, gerçekte daha gelişmiş ve karmaşık toplumlarda da benzer sapmalara izin verilmektedir.

Bu kurumsal sapmalar bazan "örüntüleşmiş yan çizmeler" olarak adlandırılır. Örüntüleşmiş yan çizmeler onaylanmış ve uygulanagelen davranış normlarına karşı çıkartılan ve az çok düzenlenmiş karşıtlıklardır. Gizli ve paradoksaldırlar. "Normal anormallikler" olarak adlandırılabilirler. Bu tip davranışlara toplumda herkes göz yumar. Dolayısıyla yerleşik bir sapma tipi olarak varlıklarını sürdürürler. Yasa dışı kumar, fuhuş, rüşvet, bilet sahtekarlıkları ve benzer uygulamalar "istenmez" olarak bilinen davranışlardır. Bunlar kişilerin gerçek veya düşsel gereksinmelerini karşılar. İfade edilen kültürel değerlere karşıt olmalarına karşın sistemleşmiş ve kurumsallaşmış sapma formları olarak varlıklarını sürdürürler.

SAPMA DURUMLARI

Az veya çok yerleşik olan kurumsallaşmış sapmadan başka bir de arada sırada ortaya çıkan seyrek anormal durumlar vardır. Seyrek anormallik kişilerin "kendilerini unuttukları" geçici bir olgu ve alıştıkları rollerden neredeyse bambaşka eylemler sergiledikleri bir durumdur. Örneğin bir panik veya bunalım anında normal sosyal kişiler acaip ve beklenmeyen biçimlerde davranabilirler. Bir isyan veya sokak kavgası da daha önce hiç karşılaşmamış kişileri bir araya getirebilir ve onları alışagelmedikleri ve eşgüdülmemiş davranışlara sokabilir. Mob, tanımı gereği anormal bir durumdaki insan kümesine işaret eder.

Bu çeşit sapma durumların hepsi ani ve beklenilmez değildir. Sosyal dirilmenin artma dönemleri, panik, isyan veya mob gibi hareketleri önceleyen gerilimli bir ilişki dönemi vardır. Bir grev iyi örgütlenmiş ve örgütleyicilerin niyetleri de oldukça barışcıl olabilir. Ama durum, bazan kendiliğinden bir sosyal patlamaya dönüşebilir. Aynı biçimde bir isyan da önceden gizlice planlanmış olabilir. Fakat ortaya çıktığı anda anormal bir durum yaratır. Hem isyancıların kendileri uyumsuz kişilerdir hem de izledikleri eylemler anormaldir.

Sosyokültürel sapmaya çok sayıda kişinin sosyal olarak onaylamadığı davranışların sergilendiği bir durum olarak baktığımızda şu üç durum düzleminin varlığını gözlemleyebiliriz: *İlki*, az çok yerleşmiş olan rutin sapmalarıdır. Yolculuklarda yapılan bilet "kaytarmacılığı" gibi. Bunlara karşı hoşgörülü olunabilir. *İkincisi*, bunalım ve

paniklerde ortaya çıkan, geçici ve beklenilmeyen, davranışsal normlardan uzaklaşmalardır. *Üçüncüsü* ise geçici ama yine de beklenen sosyal patlamalardır: Şiddete başvurma ve çatışma gibi. Bu üç sapma durum düzleminin her birinde çok sayıda ve çeşitli etkiler bulunur.

SAPKIN GRUPLAR

Her toplumda aile, din, eğitim, ekonomi, siyaset ve boş zaman değerlendirme grupları bulunur. Ancak bu her bir temel grubun tüm parçaları arasında tam bir eşgüdüm ve uyum bulunması oldukça enderdir. Temel gruplar içinde yer alan altgruplar, en yüce değer ve normlardan aşırı uyumsuzluğa kadar çeşitlilik gösterebilirler. İşte, aşırı uyumsuzluk gösterenleri sapkın gruplar olarak adlandırıyoruz.

Büyük, karmaşık ve dinamik toplumlardaki temel gruplar içinde sayısız denecek kadar çok sapkın gruplar yer alabilir. Din grubu içinde çeşitli tarikatlar, radikal devinimler ortaya çıkıp, reform istemlerinde bulunabilir. Siyasal partiler içinde de ayrı parti kurmaya kadar varan muhalefet grupları bulunabilir. İş dünyasında yeni üretim ve dağıtım sistemlerini denemeye kalkışan olumlu sapkınların yanısıra karanlık işler çeviren olumsuz sapkınlar bulunabilir. Benzer örgütlü sapma formlarına tarih içinde boş zaman değerlendirme, eğitim ve aile gruplarında da rastlanmıştır.

Yukarıda sosyal kişilerin psikolojik, fizik, ekonomik veya etik açıdan sapkın olarak sınıflandırılabileceklerini görmüştük. Etik açıdan sapkın gruplar, diğer gruplara göre, en çok dikkati çeken ve örgütlü topluma en çok zarar verenlerdir. Bu gruplar yasalara karşı gelenlerden oluşur. İsyana kalkışan geçici yığınlar veya sürekli suç işleyen birlikler bu çeşit gruplardır. Yasa dışı ve moral açıdan sapkın gruplar, çeteler az çok hemen her toplumda bulunurlar.

Sosyoloji öğrencileri bu suç grupları ve birliklerinin sadece kısmen sapkın olduğunu bilmelidir. Bunların işlev ve yapılarının analizi hepsinin de sapkın olmayan gruplar için yaptığımız tüm sosyolojik genellemelere göre var olduklarına ve işlediklerine işaret eder. Bireyler bir yapı içinde davranış örüntüleri sergiler, roller oynar ve statü sahibi olurlar. Yine bu gruplar tüm diğer gruplar gibi kontrol edilme ve yönetilmenin yanısıra çeşitli süreç ve ilişkileri de gerektirirler. Lider ile onun izleyicilerinden oluşan bir tabakalaşma ağına sahiptirler. Herkesin paylaştığı kurumsallaşmış davranışları bulunur. Sapkın gruplarla sapkın olmayan grupların farkı değer ve

eylemlerinin toplumun çoğunluğunca onaylanıp onaylanmamasından ileri gelir.

- Olumsuz sapkın grupların hedefleri birbirlerinden az çok ayrıdır. Birleştikleri nokta ise toplumun sömürülmesidir. Genellikle bazı gençlerin oluşturduğu çetelerin ana güdüsü heyecan isteği ve boş zaman doldurmadır. Bazan da siyasal makinanın bozulması gruplarda bir güç isteği yaratabilir. Ancak genelde etik açıdan sapkın olan grup, toplumu maddi kazanç elde etmek için sömürmektedir. Dolayısıyla bu gruplar, yasa dışı kanallarda ve kültür tarafından onaylanmayan yollarda maddi kazanç arayan ekonomik gruplardır.

Bu betimlemenin de gösterdiği gibi bir toplumdaki yasa koruyucu gruplar ile yasa bozucu gruplar arası fark pek açık seçik değildir. Yeterli verimiz olsa bireyleri tam zamanlı profesyonel suçlulardan en dürüst yurttaşlara doğru bir süreklilik üzerinde yerleştirebiliriz. Ama bu çizgi üzerinde en dürüst yurttaş olarak yerleştirilen pek çok kişi yine de düzenli olarak bazı yasa dışı etkinliklere katılabilir. Daha önce gördüğümüz gibi her kültür örüntüleşmiş yan çizme veya kurumsallaşmış sapmalar içerir. Bunlara "beyaz yakalı" suçlar da denmektedir. Ve bu suçları işleyen pek çok dürüst yurttaş bulunur.

MARJİNAL GRUPLAR

Kültürün kabul edilmiş normlarına göre kişi ve grupların olumlu veya olumsuz sapkın olarak nitelendirilebileceğini gördük. Bir başka deyişle kişiler örüntüleşmiş davranış normlarına göre ya daha yüksekte bulunurlar ya da daha aşağıda. Bazı kişi, grup veya davranış tipleri ise sosyokültürel sistemin kabul edilmiş sınırlarının "marjin"indedirler. Ne tümüyle içeride ne de tümüyle dışarıdadırlar.

Kültürel marjinallik kavramı zorunlu olarak etik veya moral yargılamaya işaret etmez. Marjinal birey içinde yaşadığı sosyal ve kültürel normlar tarafından tümüyle özümsenememiş veya uyarlanmamış, kişidir. Marjinal birey açık yüreklilik ile töreleri izlemeye hazır da olsa halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmiş de olsa yine de farklı bir bireydir ve bir sapkındır.

Marjinal gruplar ise azınlık gruplarıdır. Daha teknik bir adlandırmayla biz bunlara "sosyal kategori" diyoruz. Marjinal gruplar genellikle göçmenlerden oluşur. Göçmenler farklı bir kültürde sosyalleşmiş olmanın izlerini taşırlar. Marjinal kategoriler ırk ve din açısından azınlık olanları da içerebilir. Irk veya din temelindeki

azınlıklar çoğunluk kültürünün diğer tüm yönlerini paylaşmakta olabilirler.

Marjinallik genel sosyal statü ölçütleriyle ölçülür. Modern toplumlarda marjinal kavramı dinamik bir kavramdır. Marjinal kişi, kişinin toplumdaki statüsünü yükselten birtakım değerlerden yoksundur: Servet, deri rengi, eğitim tipi, din ve diğerleri gibi. Marjinal grup toplam kültürün yarı çevresidir. Sosyal yapıdaki kast benzeri düzenlemelerle engellenmediği sürece de marjinal grup, toplam kültüre doğru ilerleme yönelimi içinde bulunur.

Marjinal grubun sapma derecesi tümüyle sosyokültürel sistemde neyin doğru olarak görüldüğüyle bağlantılıdır. Sapkın grubun toplum tarafından kabul edilmesi onun normalliği "başarması"na bağlıdır. Başarı kavramı sosyal rolü, atfetme kavramı ise sosyal statüyü vurgular. Başarı, toplumda halen kabul edilmiş bulunan kişi ve grup için , atfetme ise marjinal kişi ve grup için etkili ve önemlidir. Marjinal sapkınlar genellikle sapmalarının kaynağını değiştiremeyecekleri için, marjinallik sapmanın özel bir biçimi olarak görülür.

SOSYAL PROBLEMLER VE İLERLEME

Sosyal sapma hem sosyal problem hem de soyal ilerleme koşulları yaratan acaip bir olgudur. Toplum tümüyle yinelenen tarzlarda işlevde bulunan, iyi dengelenmiş bir mekanizma olmuş olsaydı, içinde ne anormallikler bulunurdu ne de düzeltimlere konu olurdu. Her sosyokültürel sistemde içsel değişmeler ve bir önceki kabul edilmiş düzenlilik ve normalliklerden sapmalar bulunur. "Değer yaklaşımı"nı kullanan sosyologlar sosyal problemi bir toplumdaki değer normları ve geçerli sosyal davranışlar arasında bir uygunsuzluk olarak tanımlar ve farklı değer dizgeleri arasında her zaman çatışmalar olduğuna işaret ederler. İster bu yaklaşım kullanılsın ister başka bir yaklaşım, sosyal problem her zaman, kabul edilmiş davranış standartlarından bir sapma ile ilgili bir olgu olarak görülür. Yoksulluk, suç, yetersiz konut, sağlık bozuklukları ve benzeri sosyal problemleri analiz eden sosyologlar toplumdaki pek çok kişinin kültür tarafından değerli olarak görülen birtakım ölçülere sahip olmadığı veya olamadığını gözler önüne sermişlerdir.

"Sosyal problem" teriminin olumsuz sapma ile ilgili olduğu açıktır. Sosyal problem ister patoloji ister sosyal örgütlenmenin bozulması olarak tanımlansın, yine de onaylanan ve istenilen sosyal standartlardan "geri kalmış" bir davranışı yansıtır. Sosyal

problemlerin çözümü veya düzeltilmesine yönelik girişimler, davranış normları ile somut durumlar arasındaki açıklığı kapatmaya çalışmalıdır. Bu sapmayı gidermek için girişilen planlı çabalar, toplumu normallik düzleminde "restore" etmeye yönelir.

Sosyal ilerleme toplumdaki sosyal problemlerin çözümlenmesi veya olumsuz sapmaların miktarının azaltılması demek değildir. Sürekli normalliklerin bulunduğu durgun bir toplum düşlenemez bile. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın sosyal ilerleme olumlu sapma yönünde hareket eder ve kaynaklarını da olumlu sapma içindeki kişi ve gruplarda bulur. Kültürel tekbiçimlilikler katı olsaydı, kişiler aynı davranış örüntülerini sürekli aynı tarzda yineleselerdi, insanoğlu yeni eylem programları öngöremese, planlayamasa ve yürütemese idi, ne olumlu sapma ne de sosyal ilerleme olurdu. Kişilerin birikimli deneyimleri var olan kültürün normal ve beklenen örüntülerini formlaştırır. Fakat bunlar aynı zamanda yeni sosyokültürel örüntülerin korunduğu birer temeldir de.

Geçici modalar, yenilikler, kültürün oldukça uçucu olduğuna işaret etseler de aslında önemli sapmalar olarak alınamazlar. Önemli ilerlemeler uzun dönemli, geniş ölçekli olumlu sapmalardan kaynaklanır. Bunlar var olan normalliğin düzeyini yükseltirler. Toplumda giderek daha çok kişinin insan haklarını koruması, bu çeşit bir olumlu sapmadır. Aynı biçimde grup çatışmalarının azaltılabileceği yeni kurumsal formların tanıtılması, sosyal ve kültürel katılma fırsatlarının artırılması, aile yaşamının standartlarının yükseltilmesi gibi çabalar da kabul edilme olasılıkları yüksek ve değerli normlara yönelik sapma örnekleridir.

6. SOSYOKÜLTÜREL BÜTÜNLEŞME

STATİK ve AKTİF BÜTÜNLEŞME
TEMEL GEREKLİLİKLER
KÜLTÜREL BÜTÜNLEŞME
SOSYAL BÜTÜNLEŞME
KÜLTÜR ve TOPLUM BÜTÜNLEŞMESİ
BÜTÜNLEŞMENİN ÖZSEL FAKTÖRLERİ
BÜTÜNLEŞMENİN YARDIMCI FAKTÖRLERİ
KÖMÜNAL ve BİRLİKSEL BÜTÜNLEŞME

SOSYOKÜLTÜREL BÜTÜNLEŞME

Bu kitapta şimdiye kadar toplumu ve kültürü oluşturan çeşitli parçaları analiz ettik. Bu analitik "tanıtım"ı yaparken de aynı zamanda sık sık, toplum ve kültürün birbiri içine girmiş olduğu ve ikisinin kesinlikle tek bir sosyokültürel sistem olarak görülmeleri gereği üzerinde durduk. Bu toplam oluş, -bunun nasıl tanınabileceği ve nasıl sağlandığı- bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

STATİK VE AKTİF BÜTÜNLEŞME

Bütünleşme terimi genellikle tutunum, dayanışma, birlik, denge, uyarlanma ve armoni terimleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak bu terimler sosyokültürel olgunun statik yanları olduğu kadar kinetik yanlarını da içerdiği ölçüde, sosyal bilimci için bir anlam ifade ederler. Başka bir deyişle bütünleşme sadece düzen ve yapıya değil, fakat eylem ve işleve de işaret eder. Bu son bölümde toplum ve kültürdeki yapı ve işlev bütünleşmesini inceleyeceğiz.

Sosyokültürel bütünleşme, tüm insan ilişkileri sisteminde katı bir türdeşliğin varlığı anlamına gelmez. Daha önce farklılaşmanın sosyal ilişkilerin özsel bir niteliği olduğunu ve bunun bir bütünleşme başlangıcı olduğunu görmüştük. Farklı parçaların birleşmesi,

adlandırdığımız sosyal süreç veya temel formlara işaret eder. Rol, statü, grup ve sosyal tabaka olumsuz ve ayırıcı süreçlerin engellenmesi olmaksızın birliksel süreçler yoluyla sıkı bir biçimde eşgüdülendirilmiştir.

b. Sosyokültürel gereksinmelerin karşılanması, kişilerin temel grup ve kurumların amaçlarını gerçekleştirmek için sistemli ve kabul edilebilir yollar buldukları anlamına gelir. Daha önce görmüş bulunduğumuz gibi bu amaçlar kişilerin birlikte yaşadığı her yerde bulunurlar ve tek başına veya başkalarından uzak kalınarak başarılamazlar. Bir sosyokültürel sistem, insanların herhangi bir işbirliği ile ailesel, eğitimsel, ekonomik, siyasal, dini ve boş zaman değerlendirmeye ilişkin gereksinmelerini karşılayan kurum ve grupları içermediği sürece bir olamaz. Giderek, böyle bir sistem düşünülemez bile.

Bu sıraladıklarımız temel gereklilikdir. Bu gerekliliklerin karşıladığı düzeyleri kabaca da olsa ölçmek olanaklıdır. Sosyokültürel işlevlerin çok az gerçekleştirilebildiği bir toplum kuşkusuz, kişileri yeterince işbirliği yapmayan bir toplumdur. Bu başarızlığın nedeni sosyokültürel sistemin dışında bulunabilir: İklim değişmeleri, kaynak kıtlığı, aşırı nüfus ve diğer fizik afetler gibi. Tüm bu dışsal faktörler bir yana, kişilerin hedeflere ulaşma yollarını ve hedefleri elde edebilme derecelerini ölçmek olanaklıdır.

Bütünleşmenin bu temel öngereklilileri kişiler sayesinde ve kişiler ile işler. Bunlar gerçek sosyokültürel olgular düzeninde bulunurlar, fakat anlamlı bir biçimde analiz edilebilmeleri için içinde bulundukları somut sosyal durumdan soyutlanmalıdır. Kültürün bütünleşmesi ile toplumun bütünleşmesini ayrı ayrı incelememiz gerekir. Kişilerin birbirlerine örüntüleşmiş tarzlarda davrandıkları geniş ve karmaşık bir sistemin parçalarını, ancak böylelikle biraraya getirebiliriz.

KÜLTÜREL BÜTÜNLEŞME

Toplam kültürün temel ve yardımcı kurumlardan oluştuğunu ve her bir kurumun eşgüdülmüş davranış örüntüleriyle analiz edilebileceğini görmüş bulunuyoruz. Bu bakış açısından kültürel sistem üç düzeyde incelenebilir: Davranış örüntüleri, kurumlar ve toplam kültür. Bu bir yatay yaklaşım gibi görünebilir. Fakat bu düzeylerin dikey olarak eşgüdülendiği de bilinmelidir. Kurumlar örüntüleri, kültür de kurumları içerir.

a) Davranış örüntülerinin bütünleşmesi, genelleşmiş tek biçimli davranışların her sosyal kişilikte ve bir kişi ile diğeri arasında eşgüdümlendirildiği anlamına gelir. Davranış örüntüleri hem aktör hem de gözlemci için bir anlam ifade eder. Bunun anlaşılması için en iyi yol, karşıtı üzerinde durmaktır: Ender, yanılgılı ve eşgüdümlenmemiş davranış hemen tanınır, ve böyle davranan birey de genellikle bozuk bütünlenmiş veya bozuk donanımlı kişilik olarak görülür.

Sosyal kişi izole bir birey olmadığı için ve sosyal bilimler de sadece ortak ve genelleşmiş davranış örüntüleriyle ilgilendiği için bizim, ilişkisel örüntülerin bütünleşmesini de belirtmemiz gerekmektedir. Bir erkek ailesindeki baba rolünü düzenli ve hep aynı tarzda oynar. Ailenin diğer üyeleri ondan ne beklediklerini bilirler, sürekli ve her zaman olagelen tekbiçimlilikleri tanırlar ve buna göre de kendi davranış örüntüleriyle tepkide bulunarlar. Bütünleşmiş örüntüler sürekli bir karşılıklılık içerir. Bütünleşme, iki veya daha çok kişinin karşılıklı davranış örüntüleri anlamlı olarak "bir diğerine uyduğunda" gözlenir.

b) Kurum düzeyinde bütünleşme, kısmi örüntü ve rollerin sağlamca eşgüdümlenmesiyle gerçekleşir. Bir kültürdeki herhangi bir temel kurum kendine ait olan çok sayıdaki yardımcı kurumlar açısından analiz edilebilir. Bütünleşmiş bir kurumda yardımcı kurumlar da kesinlikle " birbirlerine uymalıdır." Çıkma, nikahlanma, çocuk yetiştirme, karı-koca ilişkileri bütünleşmiş bir aile kurumunda birbiriyle uyuşumlu olmalıdır.

Kurumsal bütünleşme çeşitli altişlevlerin karşılıklı bağımlılığında da gözlenebilir. Kapitalist bir ekonomide üretim planlaması, kredi verme, maliyet muhasebesi, hammadde sağlama gibi kurumsallaşmış yollar bulunur. Bunlar ve diğer yardımcı kurumlar birlikte işlerler. İçlerinden biri ciddi bir bozulmaya uğrarsa tüm sistemin bütünleşmesinde de bozulma eğilimi ortaya çıkar. Her biri farklılaşmış işlevler olmakla birlikte yine de hepsi bir tek kurumun yardımcı kurumlarıdır. Sanayileşmiş bir sistemde aynı bir kişinin üretim ve dağıtım zincirindeki tüm işleri kendinin yapması fizik olarak olanaksızdır. Hammadde ve maddi olanak sağlama, hammaddeyi işleme, tüketiciye sunma ve dağıtma gibi. Tüm bu işlevler farklı kişilerce yapıldığında ve her birinin işlevi de birbiriyle eşgüdümlendirildiğinde, kurum bütünleşmiş demektir.

c) Toplam kültürün bütünleşmesi temel kurumların birlikte

eşgüdümlendirilmesi demektir. Kültür düzeyinde bütünleşmenin bulunmaması bir toplumun karşılaşabilceği en ciddi problemdir. Her temel kurumun işlev ve hedefleri diğer kurumunkilerden farklıdır. Fakat bütünleşmiş bir sistemde tüm kurumların sonuçta kesinlikle tüm topluma hizmet etmesi gerekir. Örneğin siyasal kurum yoluyla kamu düzeninin sağlanması ile ekonomik kurum yoluyla meta üretimi eş değildir. Fakat, bunların farklı hedefler izlemesi de tümüyle bağlantısız oldukları anlamına gelmez.

Bütünleşmiş kültür farklı örüntü, rol ve kurumların katkısıyla oluşmuş bir toplam sistemdir. Kültür sürekli değişen bir sistem olduğu için her zaman küçük boyutlu birtakım zayıflıklar ve gecikmeler vardır. Bu, kültürün tüm parçaları aynı hızda ve hatta aynı yönde değişirler, demek değildir. Bir kurum diğerinden daha hızlı gelişebilir. Töreler, daha az önemli olan alışkılara göre, daha yavaş değişirler. Belirli roller diğer rollerden daha çok şey gerektirir. Bazı değerlere diğerlerinden daha çok ağırlık verilir.

SOSYAL BÜTÜNLEŞME

Bu kitabın kavramsal çerçevesinde kişilerin davranış örüntülerini gerçekleştirdiğini, grupların kurumları kullandığını ve tüm toplumun bir kültüre sahip olduğunu görmüş bulunuyoruz. Toplumun temel oluşturucuları gruplardır ve her grup da sosyal kişilerden oluşur. Bu nedenle sosyal bütünleşme üç düzeyde analiz edilebilir: Sosyal kişilik, temel gruplar ve toplum. Kültürün kavramsallaştırılmasında olduğu gibi burada da bütünleşmenin hem yatay hem dikey olarak ortaya çıktığını belirtelim.

a) Sosyolojik açıdan sosyal kişiliğin bütünleşmesi bireyin sosyal rollerini eşgüdülmüş ve sürekli bir biçimde oynadığı gerçeğine işaret eder. Bu yaklaşım psikolojik anlamdaki normal, dengeli kişiliğe sahip birey tanılamasını sayıltı olarak kabul eder. Kişi her gruptan diğerine devindiği ve farklı rollerin işlevlerini taşıdığı için bütünleşmiş sosyal kişilik davranış örüntülerini gerçekleştiren hiç bir açık çatışma örneği sergilemez. Böyle bir kişinin spor grubundaki davranışı ailesindeki, işindeki ve diğer gruplarındaki davranışlarından farklıdır ama onlara karşıt değildir.

b) Grup bütünleşmesi grup üyelerinin grup hedeflerine doğru, rollerini karşılıklı bağımlılık içinde oynadıkları anlamına gelir. Bütünleşmiş grup, amaçlarını en alt düzeyde bir çatışmayla başarabilen bir grup demektir. Bütünleşmiş grup sadece iyi yapılaşmış

olmakla kalmaz. Böyle bir grubun üyelerinin sosyal ilişkilerini verimli ve barışçıl bir biçimde yürüttükleri de bir gerçektir. Bu kişiler işbirliği, uyarlanma ve özümseme süreçlerine ağırlık verirler.

Grup bütünleşmesi sınanırken ne ortak hedeflere yönelmede dıştan sağlanan bir düzen ne de gözlenebilir bir işbirliği üzerinde durulur. Cezaevi veya toplama kampı örneklerinde olduğu gibi dıştan sağlanan düzen, güçlü bir azınlığın zorlayıcılık gücünden kaynaklanmış olabilir. Çok fazla açık çatışmanın olmaması dayanışmanın varlığına ilişkin yeterli bir kanıt değildir. Bunun yanısıra kavramsal düzeyde kurumsallaşmış kültür örüntülerinin oydaşmasal paylaşımı da bulunmalıdır. Bu noktayı ileride de tartışacağız.

c) Toplumun bütünleşmesi sadece temel grupları değil fakat alt grupların da başarılı bir biçimde işbirliği yapmaya muktedir olduğu gerçeğine işaret eder. Bütünleşmiş bir toplumda okul, ev ve oyun çevresi çocuğu karşıt yönlere çekmez. İşyeri, cami ve siyasal parti birbirine karşıt açıklamalar getirerek kişiyi arada bırakmazlar. Bütünleşmiş bir toplumda bu alanların her biri içindeki daha küçük altgruplar da zorunlu olarak eşgüdümlenmiştir.

Sosyal bütünleşme toplumdaki herkesin tam bir benzerliğinin sonucu da değildir. Bütünleşme bir özdeşim ve benzerlik konusu olmaktan çok bir yapı ve işlev konusudur. Toplumdaki kişilerin farklı, grupların çeşitli olduğu, statü ve rollerin çoğulluğu sık sık vurgulanmaz. Böyle bir birlik, mantıksal bir kavramdır. Kişi ve grupların anlamlı bir biçimde biraraya getirildiği ve sosyal gereksinmelerinin düzenli bir biçimde karşılandığı anlamına gelir. Sosyal bütünleşme, farklılıkları önlemez fakat farklılıkları eşgüdümler ve yönlendirir.

KÜLTÜR VE TOPLUM BÜTÜNLEŞMESİ

Kültür ve toplumun ayrı ayrı incelenmesi ancak soyut bir düzlemde olanaklıdır. Her ikisi de, şimdiye değin incelediğimiz gibi, çeşitli parçaları açısından incelenebilir. Fakat somut durumda ikisi birlikte bulunur. Toplumda gruplar halinde örgütlenmiş kişiler için, kişiler sayesinde ve kişiler tarafından kültürel örüntü ve kurumlar geliştirilmiştir. Kültür ve toplum birbirinden ayrılamaz bütünlüklerdir. Bu sebeple kültür ve toplum arasında en alt düzeyde de olsa bir eşgüdüm bulunması gereklidir.

BÜTÜNLEŞMENİN ÖZSEL FAKTÖRLERİ

Buraya kadar sosyokültürel bütünleşmenin anlamını ve çeşitli sosyal ve kültürel parçaların nasıl karşılıklı bağımlı olduğunu genel çizgileriyle betimlemiş bulunuyoruz. Şimdi şu önemli sorunun yanıtına sıra geldi: Bu bütünleşme nasıl kurulur ve süregider? Bütünleşmeden sorumlu olan faktörler nelerdir? Burada şu noktayı hemen belirtelim ki, koşullar ve durumlar değiştiği için tüm faktörler eşit öneme sahip değildir. Ama biz bunları oldukça kaba bir önem sırasına göre dizebiliriz.

a) Sosyal bilimciler genelde anlamlı bir sosyokültürel bütünleşme için hazırlanacak faktörler listesinin başına, kişiler arası değer oydaşmasının getirebileceği üzerinde anlaşmışlardır. Her toplumun süregelen işleyişi ve özsel dayanışması, en alt düzeyde de olsa kişiler arası bir değer ve norm gövdesinin paylaşılmasını gerektirir. Kişilerin çoğunluğu ortaklaşa önem verilen bir değer dizisine gönüllü olarak uyarlar. Değer oydaşmasının varlığı, her kişinin içinde içgüdüsel bir sokulganlığın varlığı veya tarihin karanlık geçmişinden kaynaklanan ussal ve resmi bir sosyal sözleşmenin varlığı gibi basit hipotezlerin dışlanmasını gerektirir.

Ortak değerler üzerindeki oydaşma, özel sosyal ilişki ve örüntüleri düzenleyen ve üzerinde herkesin anlaşmaya vardığı ayrıntılı bir normlar dizisinin varlığını ima etmez. Daha önce de gördüğümüz gibi büyük toplumlardaki kişilerin davranışları arasında çok büyük farkların bulunmasına karşın ideal davranış örüntülerine yönelik ortaklaşa bir anlayış da vardır. Bu değerlerin pek çoğu "sadakat", "demokrasi", "kardeşlik", ilerleme", "fırsat", "eşitlik", "özgürlük", gibi bulanık terimlerle ifade edilmiştir. Belki, zaten böyle olmalıdır. Bu değerler somut eylemlerde kolaylıkla kullanılamazlar. Kişilerin üzerinde oydaştığı genelleşmiş anlamlar sağlarlar ve sosyokültürel bütünleşmenin temel faktörleri olarak görülürler.

b) Diğer bir önemli bütünleşme faktörü ortak işlevlerin paylaşılmasıdır. Şeyleri birlikte yapan kişiler, birlikte bir iş başarmanın değerli olduğuna inanırlar. Bu basit gibi görünen sonuca pek çok sosyal bilimcinin gözlemlerinden ulaşılmıştır. Kişilerin neden işbirliğinde bulundukları sorusunun çeşitli yanıtları olabilir: Güdülenmeleri, birlikte bulundukları kişilerin takdirleri, uğrunda çalışılan değer ve hedeflerin yüceliği gibi. Yine bu noktada zorlama veya otomatik rutinleştirme gibi dışsal baskıları sözkonusu

etmediğimiz için, kişilerin gönüllülük derecelerinin önemli olduğunu özellikle vurgulamamız gerekir.

c. Üçüncü bir sosyokültürel bütünleşme faktörü çeşitli kültürel örüntülere sahip farklı gruplardaki kişilerin çoğul katılımıdır. Bu bütünleştirici faktörün gözlenmesi ortaklaşa paylaşılan değerlerden daha kolaydır. Ortak işlevleri paylaşan kişilerin davranışlarında kolaylıkla gözlenebilir. Aynı bir kişi girdiği gruplardaki farklı sosyal rollerini genellikle diğer kişilerin belirlediği dizilerde oynar. Siyasal ve ekonomik gruplardaki en aktif kişiler hukukçulardır. Din adamları eğitim ve din gruplarında aktiftir. Bütünleştirici öge sosyal kişiliktir.

Şimdiye kadar somut sosyokültürel durum içinde birbirinden ayrılamaz olan üç faktörü analiz ettik, Bunların birlikte işleyişleri için şunlar ileri sürülebilir: (1) Kişiler ortak işlev ve değerleri paylaş-tıkları için birbirleriyle bütünleşmişlerdir, veya (2) ortak değerler yüzünden kişiler biraraya gelip aynı işlevleri yerine getirirler, veya (3) ortak işlevler yüzünden katılanlar birbirlerini ve ortaklaşa paylaştıkları değerleri takdir eder ve yüceltirler. Bu üç ifadenin her biri emprik olarak gerçeklenebilir, ve her üçü de birlikte, tüm sosyokültürel sistemin en önemli kombinasyonuna işaret ederler.

BÜTÜNLEŞMENİN YARDIMCI FAKTÖRLERİ

Bütünleşmenin özsel faktörlerinden başka bir de yardımcı faktörleri vardır:

a) Bütünleşmenin yardımcı faktörlerinden biri toplumun üyelerinin karşı karşıya kaldıkları dışsal baskı, tehdit ve tehlikelerdir. Bir savaş sırasındaki düşmanın yarattığı tehdit ve tehlike bu konuda verilebilecek en iyi örnektir. Tehlikeye karşı başarılı bir mücadele verme umudunun bulunması durumunda halkın birlik ve beraberlik içinde göstereceği sosyal reaksiyon da güçlenir. Bu koşullar altındaki bir toplumda sapkınlara, kaçaklara ve hainlere hoşgörü gösterilmez. Ne denli acı verici olursa olsun ortaklaşa fedakarlık yoluyla kültürün güçlenirilmesi ve toplumun da bütünleştirilmesine çalışır.

b) Sosyokültürel bütünleşmeyi sağlamak için toplum tarafından kullanılan çok sayıda ve kasıtlı veya kasıtsız birtakım mekanizma ve teknikler vardır. Bunların neler olduğunu sosyal kontrol ile ilgili bölümde görmüştük. Otorite ve itaat teknikleri kullanılarak bireyler davranış örüntülerine uyuma zorlanırlar. Sosyal statü ve kişisel

Daha önce toplumların komünal ve birliksel tipler olarak sınıflandırıldığını da görmüştük. Komünal veya birliksel tip toplumlar da temel gruplardan biri tarafından yönlendirilmekte olabilir. Küçük, basit, komünal toplumlar genellikle güçlü bir aile kurumuna sahip olan toplumlardır. Aile sistemi bu toplumlardaki sosyokültürel bütünleşme için ağırlıklı bir faktördür. Bu toplum tipinde geleneksel değerler de önemlidir ve toplum geniş ölçüde törelerle kontrol edilir. Genelllikle sanayileşmemiş olan bu toplumların değişmesi de oldukça azdır. Tüm bu ögeler hemen hemen bilinçsizce ve otomatik olarak bu toplumlardaki sosyokültürel dayanışmanın gelişmesine yadım ederler.

Geniş, karmaşık, birliksel toplum tipi ise komünal toplumun bu özelliklerinin karşıtı olan özelliklerle belirlenmiştir. İnsan ilişkileri ailesel olmaktan çok sözleşmeseldir. Değerler oldukça belirsizdir. Sosyal kontrol resmi ve yasal sistemlerle sağlanır. Çok sayıda sınıf ve kategorilerin bulunduğu bu toplumlarda değişme de oldukça hızlıdır. Toplum, işlerliği olan bir sosyokültürel birliktelik olarak var olacaksa dayanışma birliksel toplum tipinde de var olmalıdır. Ancak bu toplum tipindeki bütünleşme farklı faktörlere dayalıdır. Ussal çaba ve planlama gerektirir.

Karmaşık, büyük ölçekli, çok sayıda çatışan baskı grubuna sahip toplumlarda çeşitli kurumsal değer ve hedefler bulunacağından dayanışmanın sağlanması için bilinçli çabalara girişmek gerekecektir. Rol ve statülerin, işlev ve hedeflerin, çıkar ve değerlerin farklılaşması ne kadar büyükse işbirliği teknikleri de o kadar planlı olmalıdır. Bu, komünal toplumun "doğal", birliksel toplumun "yapay" olduğu anlamına gelmez. Ancak unutmayalım ki, dayanışma için gerekli olan birtakım gizli avantajlar komünal toplumda var fakat birliksel toplumda yoktur. İşte birliksel toplumlar kendilerinde bulunmayan bu avantajları bilinçli, bilimsel ve teknik çabalarla sağlamaya çalışmalıdırlar. Kişiler de sosyokültürel bütünleşmeyi var kılan mekanizmaları keşfetmeli, işler duruma getirmeli ve kullanmalıdırlar.

İNGİLİZCE - TÜRKÇE KAVRAM SÖZLÜĞÜ

-A-

Accomodation : Uyarlanma

Achieved status : Başarılan Statü

Achievement : Başarı

Action : Eylem

Aggregate : Yığın

Ascribed status: Atfedilen statü

Ascription: Atfetme

Assimilation : Özümseme

Association : Birlik

Assumption : Sayıltı

Audience : İzleyici

-B-

Behavior : Davranış

Belief : İnanç

-C-

Cause : Neden

Ceremony: Tören

Clan : Oymak

Cammunication : İletişim

Competition : Rekabet

Componend : Oluşturucu

Conflict : Çatışma

Congruence : Çakışma

Cooperation : İşbirligi

Coordination : Eşgüdüm

Consensus : Oydaşma

Consequence : Sonuç

Contact : Temas

Contravention : Karşıtlık

Convergence : Yöneşme

Crowd : Kalabalık

Cultural Lag : Kültürel gecikme

Custom : Alışkı

-D-

Demonstration : Gösteri

Description : Betimleme

Deviance : Sapma

Deviant : Sapkın

Differentation : Farklılaşma

Diffusion : Yayılma

Dominant : Başat